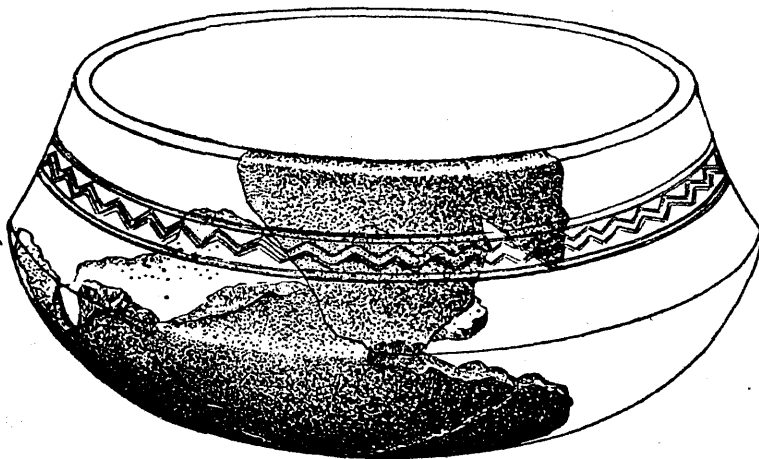

ERK

NR. 7/8

**R. Indreko: IRU LINNUS • M. Schmiedehelm: KUU-
SALU LINNUS • A. Vassar: KIVIKALME NEHATUS •
H. Moora: PEEDU „KERIKMÄE“ LINNUS • E. Laid:
MUINASLEIUD AJALOALLIKATENA**

Ärge unustage oma

vara ja elu kindlustamast

„EEKS-MAJA”sm

Asut. 1866. a.

TALLINN

Harju 45, kodukeskjaam 478-08

ERK

ÜLD-, MAJANDUS- JA KULTUURPOLIITILINE AJAKIRI

Nr. 7/8 (39/40)

9. NOVEMBRIL 1936

IV AASTAKAIK

Saateks

Käesoleva ERK-i ilmumine Eesti muinasteaduse erinumbrina on möödunud suve muinasteaduse aktiivsema uurimise loomulik tulemus. ERK-id tõstsid muinasteaduse uurimise elavamalt ja laiaulatuslikumalt päevakorda, kui see oli toimunud seni. Nad aitasid hankida ainelisi võimalusi, organiseerisid kaevamistöid Iru. Seati eesmärgiks Iru muinasteaduse läbi uurida ja siis rekonstrueerida endisel kujul. Kaevamised Iru toimusid 15. juulist kuni augusti lõpuni keskmiselt 25-mehelise töörühmaga.

Samal ajal toimusid suuremad kaevamised ka Kuusalu ja Peedu linnustel. Kõik kaevamised andsid üllatavalt häid tulemusi, igatahes paremaid kui oli julgetud kunagi loota.

Linnuste kaevamisi teostati läinud suvel erakordselt suure arvu inimestega. Kulude katteks ei piisanud Arkeoloogia Kabineti väikestest summadest. Neid tuli hankida erakordselt hr. Rüigivanema käsundussummadest ja ainelise toetusena paljudelt asutistelt ja ettevõtetelt. Peale selle kujundas ERK muinasteaduse uurimiseks erifondi ja asus seks otstarbekas korjama raha seltskonnalt. Tänu hr. Rüigivanemale ja kõigile teistele linnuste uurimist lahkest toetajaile oligi võimalik möödunud suvel saada meie muinasteadusele nii tunduvalt uudishäid.

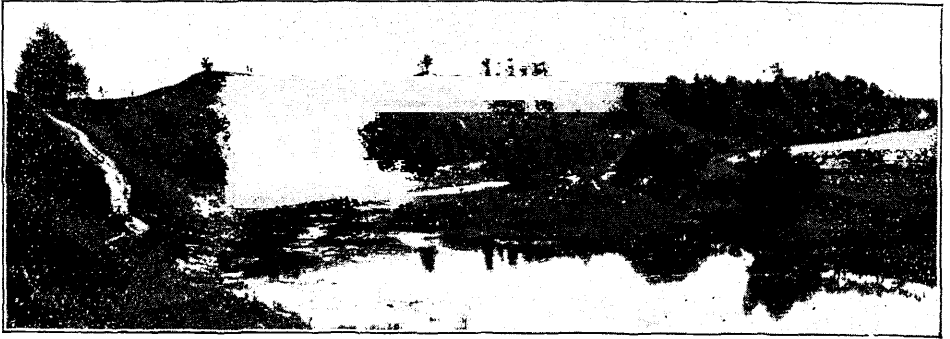
Kõige eelöeldu tõttu ERK-id koos Arkeoloogia Kabinetiga pidasid oma austavaks kohustuseks anda ülevaade möödunud suvisest uurimistööst.

Ühes eriväljaande kavatsusega asuti ka korraldama Tallinnas Muinasteaduse näitust. Viimase heaks kordaminekuks on hr. haridusminister heatahtlikult kaasa aidanud.

Erinumber kavatseti anda välja näituse ajaks, mis aga kahjuks ei teostunud liiga kiire aja ja kogu selle ala eriteadlaste jõu näituse korraldamisele rakendamise tõttu.

Eriväljaanne sisaldab kirjutisi mag. R. Indrekolt, mag. M. Schmiedelhelmilt, A. Vassarilt ja prof. H. Mooralt. Kirjutised on mõeldud kaevamistöist ja nende tulemustest ülevaatenäitena laiemale ringkonnale, mitte pretendeerides teaduslikule uurimusele. Kirjutisi saadavad rohked pildid, skeemid, kaardid ja joonised.

Jääb soovida, et see eriväljaanne leiaks sama lahkest vastuvõttu meie seltskonnalt, nagu sai osaks suvine linnuste uurimistöö. **Toimetus.**

Joon. 1. Iru linnus. Vaade põhjast.

Linnuste küsimus on üks olulisemaid meie muinasajaloo osas, võttes käsitluse seda laiemas ulatuses. Esijoones on arusaadavalt lähtekohaks Eesti ala ja linnuste strateegiline kui ka kaubanduslik tähtsus kodumaa suhtes. Sellest välja minnes tuleb uurida tollaegset asustust arvesse võttes asustusrühmituste tihedust ja hulka teatud linnuse ümbruses, läbikäivaid kaubateid ning ka kultuurvormide rikkust, mis teatud tee ja asustusrühma kaudu on naabruskondadele edasi antud, et sel teel kätte saada ka tollaegse kaubatee, linnuse ja ümbruskonna asustuse kaubanduslikku kaalu. Need faktid määravad tolle aja teatud ümbruskonna tähtsuse ja samal ajal ka hädahojud, mis võisid alalõpmata varitseda seda, kuna rikas ümbrus meelitas sinna ka sagedasi röövretki ja vallutamisi võoraste poolt, sellepärast pidid jõukamad ja tihedamini asustatud keskused omama nii looduslikult kui ka kunstlikult tugevasti kaitstud linnuseid. Linnuste lahti-kaevamised ja lähemad uurimised annavad ka selle olulise küsimuse kohta lahendavat selgitust. Teisest küljest on suure tähtsusega linnuste uurimise küsimus eestlaste ja sugurahvaste levimise ja naaberrahvaste rühmituse kohta minevikus nende ümbruses.

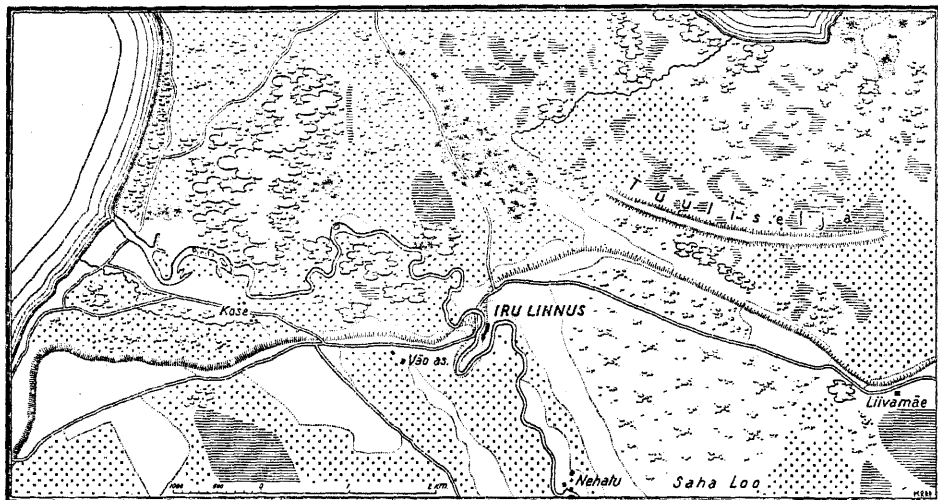
Millal kõnealused röövretked algasid, on selgusetu, kuid esimesed enam-vähem kaitstud asulad võisid tekkida siis, kui algas paikuse elamisviis, sest nomaadidena ühest kohast teise rännates ehitati kerged ajutised elamud, mis võib olla ka mõnel määral võisid olla kaitstud, kuid kindlustuse kui seesuguse mõistest võis olla see veel kaugel. Ei hakatud ju kergete ajutiste elamute ümber ehitama tugevat jäädavat kindlustust. Siis alles paiksa elamisviisi juures, millal ka asulad ehitati pikemaks ajaks, kindlustati rühm asulaid mõne tugeva aiaga või ka osalt valliga või kasutati ka mõnda looduslikku järsakut jne. Paikus elamine algas kindlamal kujul põllumajanduse väljakujunemisega, mida võiks umbkaudu paigutada pronksiaja lõppu ja raua-aja algusse. Kuigi põlluharimist tunti juba varem, ei ole meil siiski kiviaja lõpust ja pronksiaja algusest kindlaid tunnuseid paiksast asumisest. Teatud määral on paikuse eluviis juba kiviajal maksev, mille näitena võin tuua Lüganeuse khk. Püssi vl. Sope kl.

Metsavälja tl. alal leitud venekirveste kultuuri aegsed matused, kus on kokku ilmsiks tulnud 10 luustikku samas üks-teise läheduses. 1) Kui kujutada tänapäeval suuremat küla, siis võiks arvestada 1—2 surmajuhtumit aasta kohta, nii võis ka tol ajal kiviaja asulas olla. Selle järgi võiks arvata, et Sope kl. kiviaja asukad elutsesid seal ümbruses ligikaudu 5 aastat, aga sellega pole veel öeldud, et nad kogu aeg asusid ka samal kohal ja samades elamutes, vaid nad võisid rännata oma karjadega seal ümbruses, kuna matusekoht jäi ikkagi traditsiooniliselt üheks ja samaks.

Üks vanemaid paiksaid asustusi on meil pärit pronksiaja lõpust ja raua-aja algusest Saaremaal Laimjala vl. Asva kl. Tumma tl. maal. Asva asula, mis on väga rikkalik leidudest ja kuni 2 m paksuse kultuurkihiga on viimaks mainitud andmete põhjal pikema-ajaliselt asustatud ning samal ajal olnud juba üks algelisi kaitstud asulaid, nagu ütleb juba rahvatraditsiooniline „Linnamäe põllu“ nimetus, mis ei võinud tekkida hiljem, sest maastikus ei oma leiuala mingit linnusega sarnanevat kuju, et oleks hiljem mõne isiku poolt, kes linnuste kuju juba tundis, kõne all olnud nimi rahvasse kasvatatud. Kui viimane võimalus välja langeb, siis on väga huvitav märkida ja ka tulevikus suuremat tähelepanu pöördada rahvatraditsioonile ja rahvapäraste nimetuste pika-ajalisele kestusele, mis Asva kohta on püsinud ümmarguselt 2500 aastat. Säärane rahvatraditsiooni alalhoid on mõeldav vaid sel alal, kus põlised suguvõsad püsisid katkematult samas ümbruses, andes suuliselt rahvatraditsioone edasi põlvest põlve. Neis ümbruses, kus asusid kaubanduslikud keskused ja elavad liiklemisteed, kus ka rööv- ja vallutusretked olid sagedased, ei ole lootust saada rahvatraditsioone kaugemast minevikust, nagu tegeli-

Joon. 2. Iru linnus. Linnulennult.

Joon. 3. Iru linnuse geograafiline asend.

kult võiks näitena esitada Iru ümbrust rikkaliku kalmeväljaga, millest aga ümbruskonnas ei teatud vähimatki, vaid ainult juhuse tõttu nad välja. See on ka tõesti arusaadav säärastes liiklemiskohtades, kus röövretked olid sagedased, kus ümbruskond laastati ära, asustajad siirdusid mujale ja osalt surmati, osa kohalikke elanikke kiskus kahtlemata kaubandus kaasa jne., mistõttu elanikkond seal vaheldus võrdlemisi sagedasti ja sellega käsikäes surid välja rahvatraditsioonid, mis kohapeal osalt hävisid ja osalt ei leidnud pinda selle edasikandumiseks uute võõrast ümbrusest päritolevate asustajate seas. Kuigi Iru linnamäge tuntakse ka ümbruskonnas linnusena, siis on see niivõrd monumentaalne ehitis, et sellest mööda minna ei saa, kuna Asva sellevastu ei ärata mingit tähelepanu ega erine tavalisest maastikust samas ümbruses. Siiski, kui tagasi minna Asva asustamisaega, oli see koht valitud looduslikult kaitstuna ümbritsevast merest, mis tol ajal ulatus palju sügavamale maa sisse kui praegu ja asustatud ala asus saarel resp. poolsaarel.²⁾ Samal ajal võis oletatavasti asustus olla piiratud mõnesuguse aiaga. Rahvaarvu kasvades Asva taolises asulas oleks see paisunud liiga suureks, mida oleks raske olnud kindlustada ja kaitsta, samuti oleksid põlluharijate küla liiga suure koosseisu juures põllud valgunud liiga kaugele. Neil põhjustel tekkis ühe vanema küla lähedusse teine, kolmas küla jne. Ühiskond oli küllalt juba niivõrd arenenud ja leidis tulusama ja vastupidavama ühe suurema ühise kindluse ehitamise, kui et seda oleks iga küla ja üksikasulad hakanud omaette üksinda tegema. Nii kasvas aeg-ajalt algelisest kaitstud asustise tüübist välja suurte linnuste ühiskindluste tüüp, mille väline kuju ja konstruktsioon olenes suurel määral ümbruskonna maastikust. Ka hilisemate linnuste asutamisel peeti silmas looduslikku kaitset ja maastiku soodustust suure ehituse baasiks, sellepärast paikneb suurem osa linnuseid ikka jõgede käärudes, nagu Iru linnus, või piiratud ürgorust kõrgel künkal, soode ja rabade keskel jne. Kui ümbruskonna maastik ei pakunud vastavaid soodustusi, siis eraldati mõnest mäeseljast kraavidega teatud osa ja kaitsti neid otsi vallidega, või leidis mõni üksik kungas,

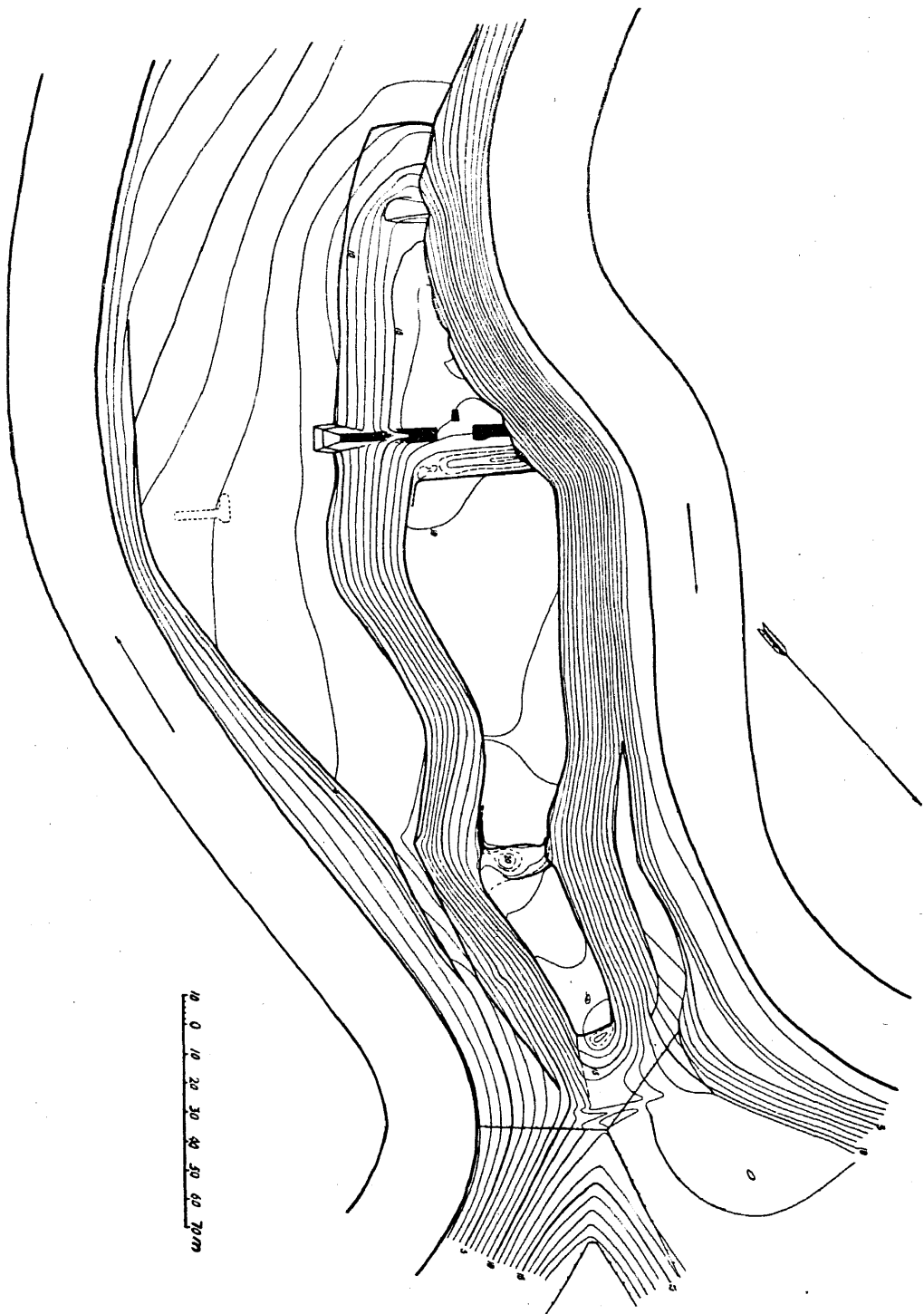
Joon. 4. Iru linnuse lähem maastikuline ümbrus.

mida kasutati linnuseks, aga Lääne-Eestis ja saartel, kus vaevalt leidub kõrgemaid ja suuremaid künkaid asustuseks kõlblikul maa-alal, oldi sunnitud kokku kuhjama ja kokku vedama kõrge künka, kuhu võis rajada linnuse.³⁾ Linnuse tüüp allus paratamatult maastikule, aga samavõrra mõjutas kaudselt maastik linnuste rühmitust, olenedes asustajate paiknemisest, kes põlluharijatena valisid välja viljakandvamad maa-alad. Selle tõttu on kujunenud kaks silmatorkavalt esile kerkivat linnuste vöödet, alates Suure-Jaanist Lõhavere linnusega läbi Viljandi, Võrtsjärve lõunasopi Irboskani välja ja sealt tagasi Tartu suunas põhja poole Rakvereni. Rannikualadel ja saartel kuigi oli tegemist põllundusega, siiski peale selle tähtsal määral ka kalastuse ja kaubandusega, kuhu kujunes teine linnuste vööde põhjarannikule ja Tallinna alt otsejoones kaubateede suunas Saaremaale, mis oli tol ajal mereteede jätkuks Saaremaa kaudu läände ja überpöördukt. Pärnu-, Lääne- ja Järvamaa suured edela-kirde suunas kulgevad rabad on peaaegu tühjad peale 3—4 linnuse, jaotades terve Eesti ala nagu kaheks või isegi kolmeks omaette suureks rühmaks, mis ei ole näiline ainult linnuste levikus, vaid ka tegelikult oli see rabade vööde

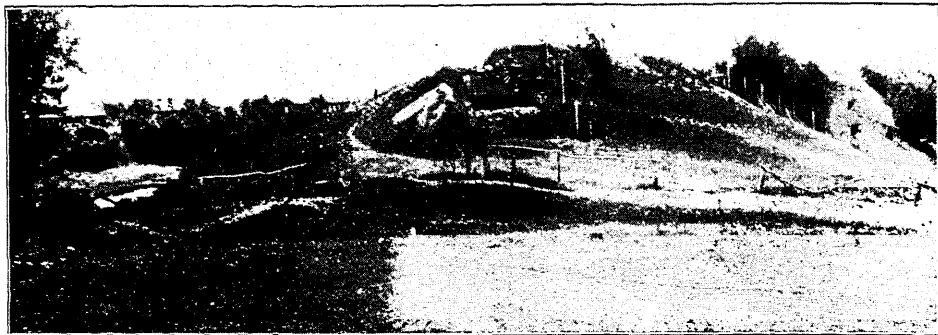
hõredalt asustatud ning lahutas üht Eesti osa teisest küllalt tugevasti, nagu see kultuurvormide leviku juures väga selgesti silma torkab. Mitmed lõuna poolt sissetulnud asjad (ehded), mis ka kohapeal on elanud pikemat aega ja omaette lokaalseks vormiks kujunenud, levivad Viljandi- maale, Tartumaale ja isegi üksikute eksemp. Virumaale, näit. palmik- ornamendiga käevõrud 9.—10. sajandis p. Kr., ei tungi aga üle edelast- kirdesse kulgeva rabade vöötme Lääne- ja Saaremaale.⁴⁾ Samuti ka noo- rema Eesti omapäraste raua-aja käevõrude tüüp laienevate otstega ja piki- soonega keskel,⁵⁾ mida samuti leitakse Viljandi-, Tartu- ja Virumaalt. Ettetoodud näiteist nähtub, kuivõrd takistav oli lai metsadega kasvanud ja õige hõredalt asustatud lai rabade vööde läbikäimises Loode- ja Kagu- Eesti vahel. Kahtlemata käis kaubatee ka kõne all olnud rabade vööt- mest läbi Tallinna, kuid üldist Loode- või Lääne- ja Ida-Eesti rahvas- tiku tihedat kokkupuudet ei rahuldanud ainult üks kaubatee teatud punkti. Ülestõstetud küsimusega ei tahetud siin põhjendada ainult raba- vöötimest tingitud linnuste rühmitust, vaid sellel oli ka suur tähendus sõjaliselt, kaitstes Loode- või Kagu-Eestit (mis olenes sellest, kustpoolt vaenlase tuli) rööv- ja vallutusretkede puhul, olles raskeks tõkkeks edasi- pääsus.

Linnused ei olnud mitte ainult sõjaliseks otstarbeks, mida ei saa võrrelda muust maailmast äralõigatud nüüdisaegsete kindlustega, vaid hoopis vastupidiselt, tolle aja linnus mängis ümbruskonnas kesket osa, seal toimusid suuremad kogunemised, laadad jne. Viimased on traditsi- ooni põhjal kuni praeguse ajani jäänud endiste suuremate linnuste asu- paikadesse. Samal ajal olid linnused kaubateede kontrollpunktideks läbi- reisivatele kaupmeestele.

Lähenedes küsimusega Iru linnusele tuleb vaadelda üldjoontes selle kujunemist ja asendit niipalju, kui see tähtis on antud juhul. Linnus asub Pirita jõe käärus (joon. 3) kõrgemal astangul, jätkudes üle terve kaardile kujutatud ala, mis on antsülsaegne randvall, kustsaadik ulatus meri või Antsüls-järv umb. 7800—5000 a. e. Kr. Lahti kaevates Iru linnuse põhjapoolset otsa vabanes seal vähe märgatav astang linnuse otsas — ühtlane kiviladestu latergustest siledakspestud paatest, mille peale on kuhjunud selgejoonelised liivakihitised (joon. 6). Nagu prof. A. Öpiku järgi selgus, kes käis kohapeal vastavat küsimust uurimas, on siin tegemist antsülsaegse randvalliga, mis on loomulikul teel sääraselt kju- nenud. Sel ajal polnud ka Pirita jõgi Iru linnuse ümbruses veel välja kujunenud, vaid see algas alles peale Antsüls-järve taganemist. See vete taganemine seoses maakerkimisega kagust loodesse sündis aeglaselt, mis- pärast ka Pirita jõe oru voolavad veed alanesid järk-järgult, mida saab jälgida linnuse lõunapoolse, õigemini edelapoolse otsa pinnal, kus on võrd- lemisi selgelt alal hoidunud omaaegsetest veevooludest pinnasse uhitud astangud (joon. 4). Astangute järgi otsustades pidi vesi ulatuma nii- võrd kõrgele, et see üle ujutas ka linnuse põhjapoolse otsa all oleva asu- late ala. Aeglaselt jõesängi kujundavad veed ei ole suutnud linnuse põhjapoolse otsa juurest sängi läbi süvendada, kuna sellele kaasa mõjus vahest tõhusam ja varem sündinud org linnuse lõunapoolses otsas. Sel- leks ajaks aga, kui Iru randvalli hakati ümber ehitama linnuseks, oli Pirita jõe säng enam-vähem praeguseks välja kujunenud. Kahtlemata sündis sängi ümberpaiknemisi ka sellel ajal ja tänapäeval veel erosiooni teel vähemal määral, kuid oluliselt jäi üldpilt maastikus samaks, kui

Joon. 5. Iru linnuse plaan.

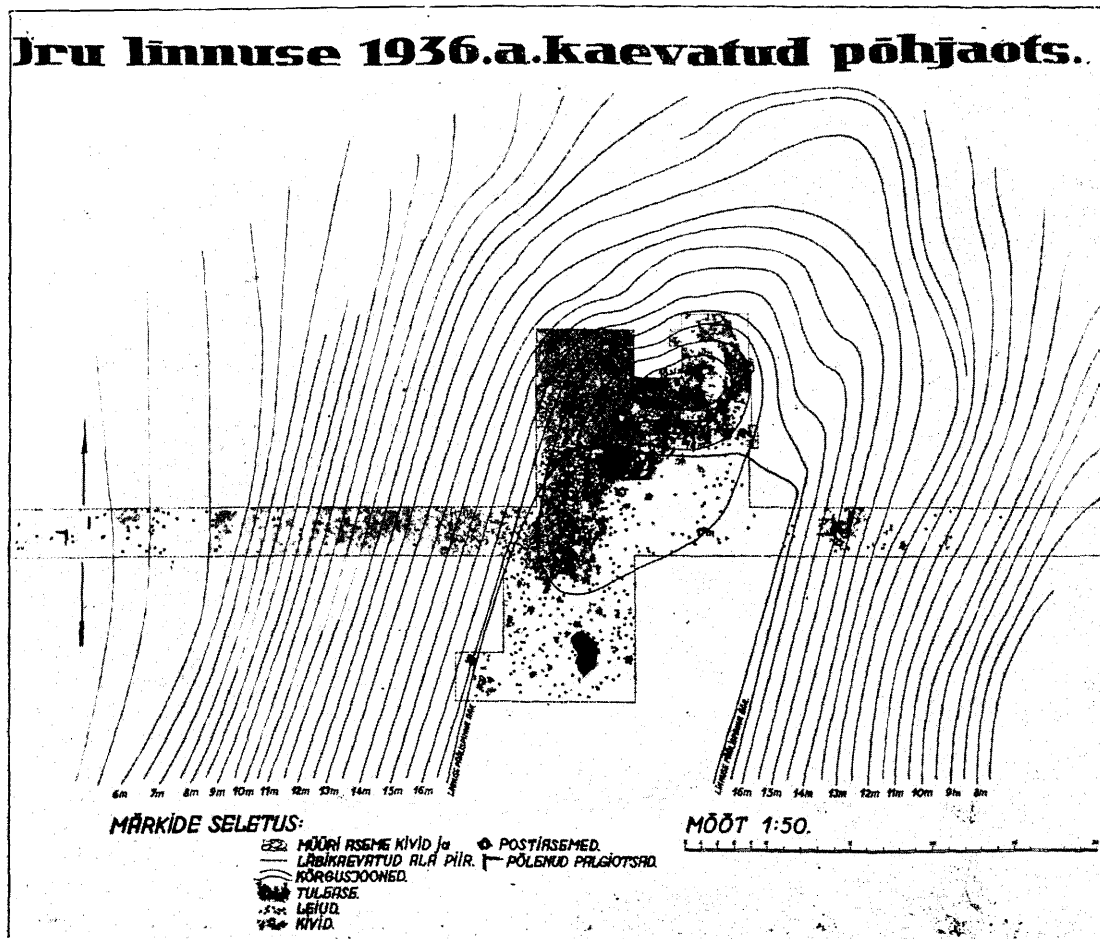

Joon. 6. Iru linnuse põhjapoolne ots: Ülesviiv jalgrada on ka tõenäoline tee koht muinaslinnusesse.

see on nüüdki. Küsimusse võiks tulla siiski jõe veepinna tolleaegne tase, mis võis mõnevõrra kõrgem olla praegusest, mida aga esialgu on raske täpsemalt määrata, kuni see ümbrus pole põhjalikult uuritud geoloogiliselt. Et mõnel määral ettekujutust saada tolleaegsest jõe veepinna tasemest, võiks osalt arvestada ka mere taset, mis siis oli umb. 2,2 või 2,3 m kõrgemal kui praegu, aga see ei ole siiski olulise tähtsusega jõe vete taseme määramisel, kuna jõe vete langus võib olla väga erisugune. Teiseks tuleb arvata, et linnuse ehitamise ajal võis Pirita jõe vete hulk olla suurem ka veerikkamate soode ja rabade tõttu, mida nüüd on väga suurel määral kraavitamise tõttu kuivendatud. Kõiki nimetatud põhjusi arvesse võttes võiks isegi arvamine tekkida, et Iru asustamise ajal oleks Pirita jõgi võinud üle ujutada linnuse lõuna pool asuva madala sopi (joon. 4). Viimasel juhul tõuseks Pirita jõe tase 7 m võrra kõrgemale jõe tänapäevase tasemest, mis pole sugugi usutav. Enam-vähem normaalsena võiks oletada vee taseme kõikumist praeguse suhtes maksimaalselt umb. 1—2,5 m piirides, sest linnuse jalamil, mis asub jõe tasemest 5 m kõrgusel, leidis veel asustuse jäänuseid umb. 1 m sügavuses, s. t. 4 m kõrgusel praegusest jõepinna tasemest. On ju arvata, et asulate rajamisel tuli arvestada ka tolle aja kevadiste ja sügiseste suurvete taset, samuti ei võinud asulate rajamisel põhjaveed liiga pinna lähedal olla, mis oleks kahjulik olnud hoonele. Ka 1—2,5 m praegusest veepinnast kõrgema tasemega linnust piirav jõgi oli küllalt lai ja sügav, et raskusi sünnitada vaenlasele pealetungil linnusele. Jälgides loomulikku pinda, oli Iru linnuse ala aeglaselt tõusvate otstega ja ka ümmarike äärtega, mida on kunstlikult tõstetud otsvallide ja ääre täitmise abil järsumaks ja ka kõrgemaks.

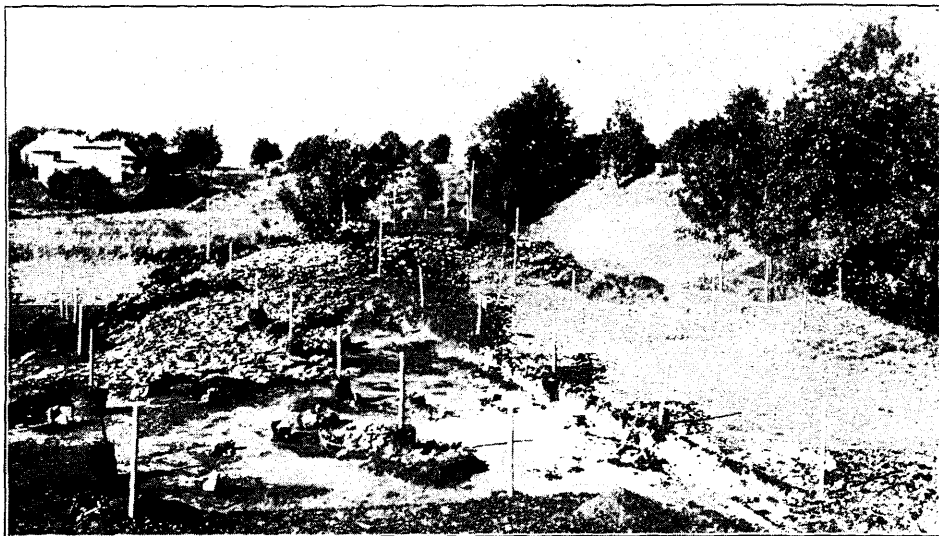
Iru linnus seesugusena, nagu ta tänapäeval on alal hoidunud, tõuseb selle platoo Pirita jõe veepinnast 17—19 m kõrgusele. Linnuse platoo suundub edelast kirdesse koos vallidega 212 m pikkuselt. Terve platoo on kolme valliga jaotatud kahte ossa, millest kirdepoolne platoo on üle poole väiksem edelapoolsest (joon. 5). Kirdepoolse platoo otsvall tõuseb platoost 1,3 m võrra kõrgemale, keskmine jaotav vall 1—1,5 m, kusjuures on ilmne, et selle kõrgem tipp on hiljem üles kuhjatud tõenäoselt vankriga läbisõitmiseks põllule, milleks seda on kord kasutatud. Seeläbi on kahtlemata üks osa kultuurkihis säilinud ehitise jäänuseid kündmisega segamini aetud ja hävitatud. Edelapoolne otsvall tõuseb 1,5 m kõrge-

Jüri linnuse 1936.a.kaevatud põhjaots.

Joon. 7.

male linnuse platoost. Üldiselt langeb linnuse platoost edelast kirdesse 1—1,5 m võrra. Linnuse lääne- ja idapoolsed, õigemini loode- ja kagunõlvad laskuvad järsult 52° ja 62° all, loodes peaaegu jõeni, kuna kagupoolne nõlv laskub 9 m kõrgusele laiale lamedale alale, eriti linnuse edelapoolse otsal, kus jõgi asub nõlvaku jalamist kuni 70 m kaugusel. Linnuse põhjapoolne ots laskub 11—13 m kõrgusele — ja edelapoolne ots 15—17 m kõrgusele platoole, nii et tegelikult linnuse platoost tõusis põhja pool 4 m ja edela pool 2 m kõrgemale ühele ja teisele poole jätkuvatest laiematest aladest, sellepärast oli linnuse kaitseks tarvilik selle otsi tõsta kunstlikult ehitatud vallidega, käesoleval juhul 1—1,5 m võrra (joon. 5). Edelapoolsest linnuse otsast jätkub võrdlemisi lame maastik 465 m pikkuselt ja 165—90 m laiuselt jõekäuru vahel, kuna põhjapoolne kõrgem ala ulatub kuni praeguse maanteeeni ja kirde pool, tõustes 6 m, omab ümbuskonna lameda maastiku taset kuni antsüsus-aja rannajooneni (joon. 4.

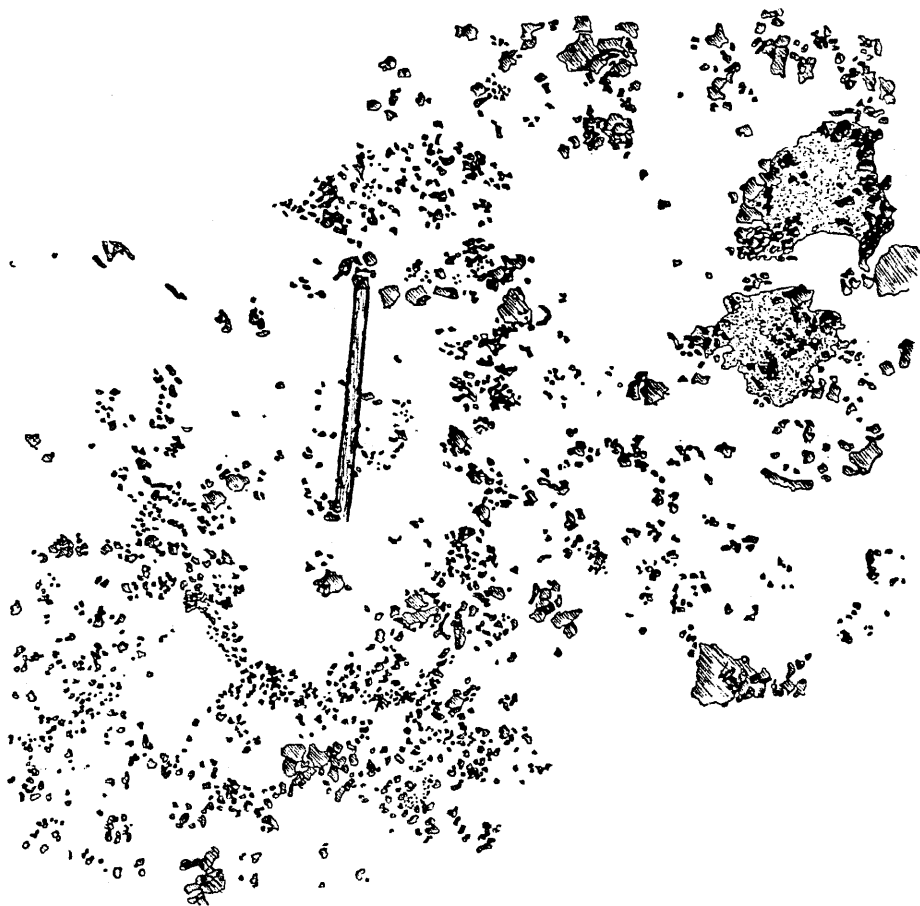
Joon. 8. Iru linnuse põhjapoolne lahtikaevatud osa ja otsvall. Esiplaanil piklik tulease ja postide asemel kivikiiludega.

Joon. 9. Üks postiasemetest kivikiilustikuga linnuse pealt.

ja krt. joon. 3). Kirjeldatud maastikulist olukorda arvesse võttes on kõige raskem juurdepääs linnusele selle läänepoolselt küljelt, kus linnuse nõlv laskub järsult jõeni ja jõgi samal ajal asub küllalt lähedal linnusele, et vastaskaldalt vaenlase ületulekul jõest hävitada neid noolte, viskodadega jne. Palju raskem oli aga ära hoida vaenlase lähenemist linnuseni ülejäänud kolmest küljest, kus linnuselt ei küündinud kaitsta looduslike tõkete piire, ka oleks hädaohtlik olnud väljaspool linnust vaenlase ületulekut jõest takistada pikal kitsal ribal, kus vaenlane oleks kergesti võinud kaitsjad ümber haarata. Läänepoolne looduslik kaitse pakkus siiski niipalju soodustust, et sinna võis, linnuse piiramise juhul vaenlase poolt, usaldada märksa vähem kaitsjaid kui mujale.

Linnuse kaevamistööd toimusid linnuse põhjapoolsel otsal ja linnuse otsast edasijätkuval 11 m kõrgusel alal, millest juba juttu oli. Läbi kaevati linnusel 420 m² — ja linnuse ees oleval platool umb. 100 m² suurune ala. Umb. 10 sm paksuse kamarakihi alt algasid kohe leiud, esijoones purustatud loomaluud ja savinõu tükid. 15 sm alates sügava-

Joon. 10. Iru asula kiviladestu plaan. Palgijäänus, tulease, lävekivi ja põlenud katuse kattedivid.

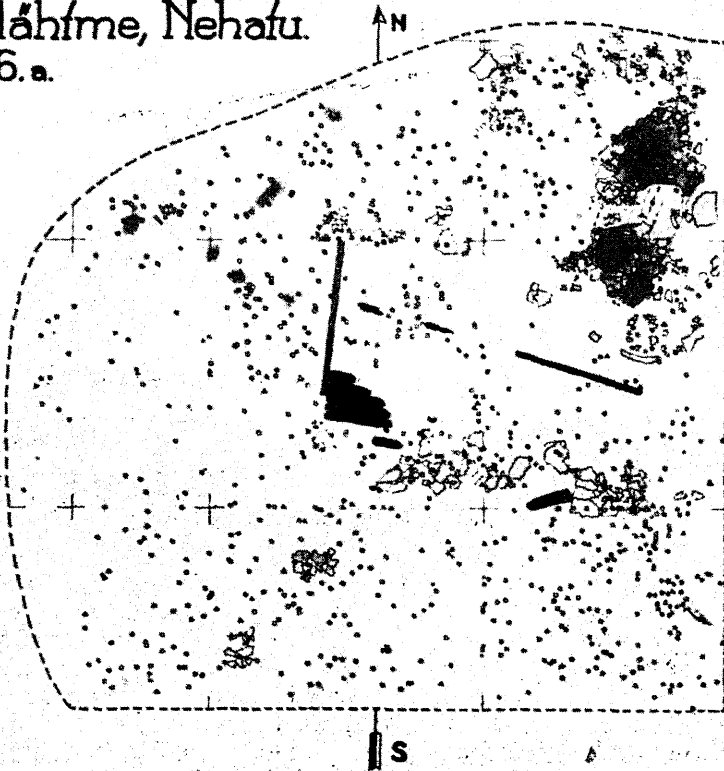

Joon. 11. Tulease Iru linnuse asulas.

male leidus juba metallist ehteid ja riistu, lihvimiskive jne. Samasugune vahekord oli ka linnuse ees asuval platool, kust tuli välja asulajäänuseid. Nii linnuse platoo kui ka asula ala on kunagi põlluna umb. 15—20 sm sügavuseni läbi küntud ja seega segi aetud, mispärast seal mõnikord leidub päris modernseid savikausi kilde, või näit. vene 2-kopikaline jne. kõrvuti eelajalooliste esemetega. Sügavamal nimetatud piiri ei tule enam ette uuemaid leide, kus on tegemist juba puhtmuinasaegse kultuurkihiga. Linnuse platool asuvad kõige sügavamad leiud pinnast 35—40 sm, asula alal 60 sm ja linnuse valli all 90 sm. Linnusel on kamara all jätkuv kiht must nagu nõega segunenud, teisel vähe halkjas tuhasegu, kuna sellele mustale kihile järgneb juba tihe liivakiht, mis on kohati mustjas, kohati punakas, andes tunnistust tugevasti põlenud kihist (joon. 8). Ühes kui teises kohas leidub põlenud luukilde, puusütt ja muredaks ning vahel mustaks põlenud kive. Põhjapoolne kunstlikult kokkukuhjatud otsvall koosneb 5 m laiuselt lapiti laotud paeplaatidest koos mullaga. Valli jalamist vähe allapoole jätkub laiavivarisenud kive, aga põhjavalli läänepoolse otsa juurest linnuse lääneserval jätkub tihe kiviladestu või sillutise keskel, umb. 2 m kaugusel linnuse äärest, on näha umb. 1 m laiusest laiematest kiviplaatidest sirgjooneliselt laotud müüri ase (joon. 7). Ka linnuse nõlvakut mööda allapoole on see kaetud kividega, mida selle vastu idapoolisel nõlval leidus ainult kohati üksikutena (joon. 7). Linnuse läänepoolse nõlvaku all, jõe pinnast 5—6 m kõrgusel astangul, leidus peale kiviladestu osade veel põlenud palgijäänuseid, tuhka, sütt ja nõge, andes tunnistust asula jäänustest (joon. 7). Linnuse platool lõppes kivisillutis otsvalli ja kirjeldatud kivimüüri aluse piirides, kuid viimastest edasi leidus üksikuid kiiluna püsti taotud kivipesi (joon. 7), mis

Jru asulajäänuste ja leidude plaan.

Jõelähkme, Nehatu.
1936.a.

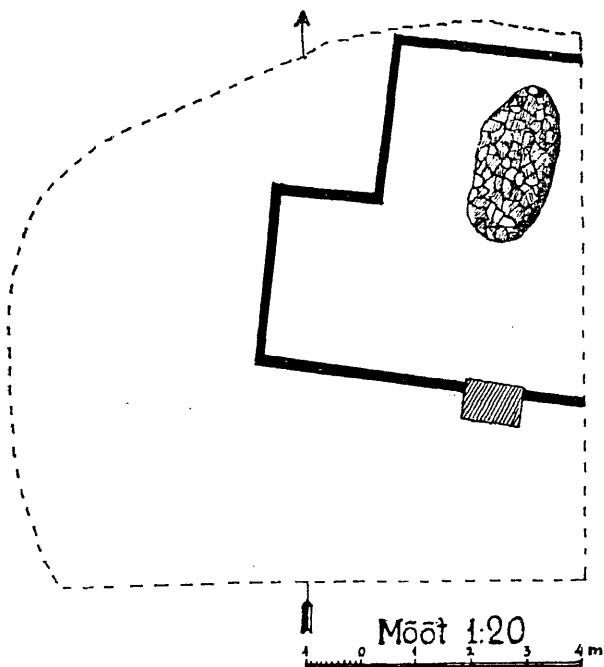

- Põllukätkud
- Savinõu ktk.
- Savitükid.
- Rauardbu.

- Palgi jäänus.
- Põlenud palgi jäänus.
- Juhapasad.
- Kivid.

Mõõt 1:20

Joon. 12. Asula kaevamisplaan.

Joon. 13. Iru asula põhiplaani rekonstruktsioon.

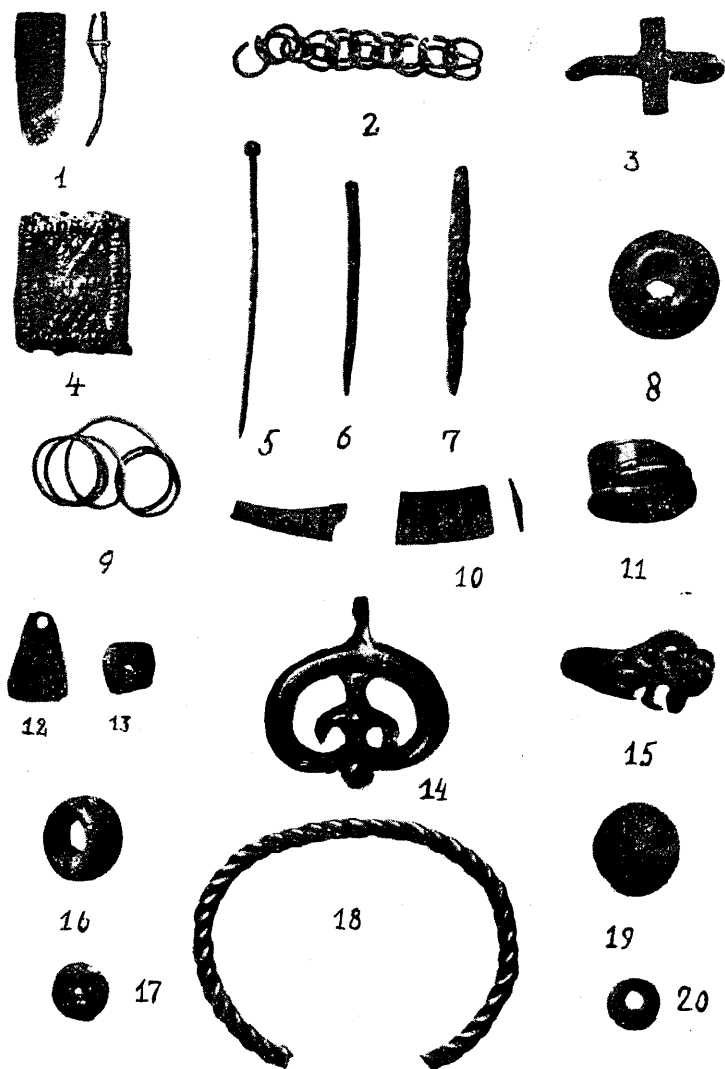
olid omaaegsete postide asemeteks (joon. 9) ja müüri aseme kivisillutise piiridest umb. 3 m lõuna suunas asus veel piklik põlenud kivide, tuha, süte, põlenud luupuru ning muude jäänustega 1,4 m laiune ja 2,4 m pikkune tulease (joon. 7). Tugevasti põlenud oli ka kiviladestu valli lõunapoolse ääre kohal, kust 2—3 m kaugusel võis märgata veel teist tuleaset. Otsvalli idapoolsel otsal 15—30 sm sügaval kivide vahel leidis inimluustik, maetud magavasse asendisse vasakule küljele, jalad vähe kõnksus ja vasaku käega põse all. Luustik asetses ilmakaarte suhtes peaga ida pool ja näoga lõunasse. Panustena leidis sellel käevõru paremas käsivarres, tinast valatud ripats ja klaasist hõbetatud ning kullatud kui ka värvilisi helmi kaela ja rinna kohal (joon. 29).

Linnuse põhjapoolse otsa ees, sellest loodesse umb. 90 m ja 11—13 m kõrgusel alal jõepinnast, satuti kaevamistel asulakoha jäänustele. Pealmistes kihtides kuni 20 sm sügavuseni tulid välja juhuslikud leiud ja luud toidujäänustena segamini ajaloolise aja leidudega, mis on jällegi varemõeldu järgi põlluharimise tagajärjel segi aetud. 20 sm sügavusest kihist allapoole esinevad kihid selgelt alalhoidunult. Terve ala kihid on tugevasti põlenud, kohati tihedalt segatud süte ja nõega, teisel leidub paksu ja laia laiguna kollakas-halli tuhka. Peaaegu terve läbikaevatud ala on nõe- ja tuhakihi kõrgusel täis puruks põlenud kivitükke, kaarekujulistes tihedamates rühmades (joon. 10). Peenema kivikillustiku vahel on näha selgem suurematest kividest koosnev kivirida, asula alusmüüri ase, ja selle otsas 70 sm lai ja 1,2 m pikk paeplaat, täites tõenäoliselt lävekivi aset (joon. 12). Viimasest paeplaadist 3 m kirde poole asub

tihedalt kivide, süte ja tuhaga täidetud pesa õieti kahes osas, mis aga omal ajal võis olla ühena koos, kujutades hävinenud 3 m pikkust ja 1,4—1,5 m laiust leaset, kujult enam-vähem ovaalne (joon. 11, 12), nagu säärane leidus ka linnuse platool. 3,85 m pikkuse alusmüüri läänepoolse otsa kohalt põhja suunas sellele risti asetsetes 2,5 m pikkuse ja 20 sm läbimõõduga palgi jäänus, mille N-poolse otsa juures oli kivikillustik posti aseme jaoks (joon. 12). Enam-vähem rööbiti kirjeldatud alusmüürile leidus üksik täiesti söestunud palgijäänus ja samas suunas alusmüüri läänepoolse otsa juures ning risti asetseva palgi lõunaotsa nurga sees veel terve rida kõrvuti asetsevaid põlenud palgijäänuseid (joon. 12). Terve leiuala oli üle külvatud savinõu tükkidega, mis on aeg-ajalt sinna maha purunenud, aga üksikutes kohtades leidusid terved pesad neid koos, kuhu on puruks läinud kas üks või rohkem savinõu. Eriti torkas silma 1,6—2 m suurune savinõu kildudega täidetud ala alusmüüri leaseme-poolisel äärel, need asetsetesid elamu põlemise ajal seinä ääres, kuhu peale langes kokkuvarisev sein, seda näitavad põlenud palgijäänused joonisel 12, mis on kukkunud elamu sisekülge. Samas seinä ääres leidsid ka jahvatuskivi ja mitmed teised leiud.

Nagu kõik tunnused näitavad, on siin tegemist asula äkilise mahapõlemisega. See peen põlenud kiviprügi, mis katab kaartena pea tervet kaevamisala, on elamu katust kattev koormatismaterjal. Tule hävitamisel varisesid kivid koos katusega alla, kusjuures katus asetatult postidele kui tugipunktile varises kõigepealt postide vahelisel alal sisse, millest ongi tõenäoliselt tingitud kiviprügi kaares asend ümber posti asemete (joon. 10). Leiusuhete ja kihitiste järgi varises viimasena alla katus, kuna enne seda kukkusid sisse seinad, mille jäänused leidsid söestunud palgirea näol alusmüüri läänepoolse otsa nurgas. Tähelepanu väärivad veel põlenud savitükid vahel liivasegused, lõhestatud palgi jälgedega (joon. 22:4) või kirvega tahatud palgi jälgedega (joon. 22:3) või ümmarguse vitsa jäljega (joon. 22:5), nagu see on olnud palkide vahel pragude kattteks. Selgekujuliselt asetsevad need kivist alusmüüri jäänuse joonel, kuna neid mujal ei leidu niivõrd reeglipäraselt, ka see esiletõdud nähe kinnitab siin seinä olemasolu. Asula mahapõlemisest ei anna tunnistust mitte ainult põlenud kivid ja palgid, vaid ka pooriliseks ja vahel kokkusulanud savinõu tükid. Katsete najal on kindlaks tehtud kuumuse piir, mil savinõu muutub pooriliseks, tarvitades selleks vähemalt +1150°, kuna kokkusulamiseks peab kuumus veelgi kõrgem olema.⁶⁾ Üldiselt umb. 30—50 sm sügaval tuli välja uus ümmarikkude kividega tihedalt täidetud kiht, mis näis loomuliku kihina õige hõredate ja mitte midagi ütlevate leidudega, mis näitab kultuurkihi lõppu selles sügavuses. Siiski ei või sugugi kindel olla, et selle kihi all ei leidu teine ja vanem kultuurkiht, mida aga seniste kaevamiste puhul ei jõutud kindlaks teha. Samuti, kui oli siin juttu asula jäänustest, siis peab ka selle juures märkima, et ainult osa ehitisest jõuti mulla alt vabastada, kuna teine osa kahtlemata veel lahti võtmata, mispärast ka asula põhiplaanis üldpilt, kujutatud joonisel 12, jääb esialgu poolikuks.

Leidudest nii linnusel kui asulas on peale purustatud luude suurem protsent mitmesuguseid savinõude osi, palju väiksem protsent on ehteid ja tarberistu. Kõiki neid üksikult hakata loetlema oleks siin üleaarune, toome vaid esile tähtsamad neist, mis pakuvad tarvi-

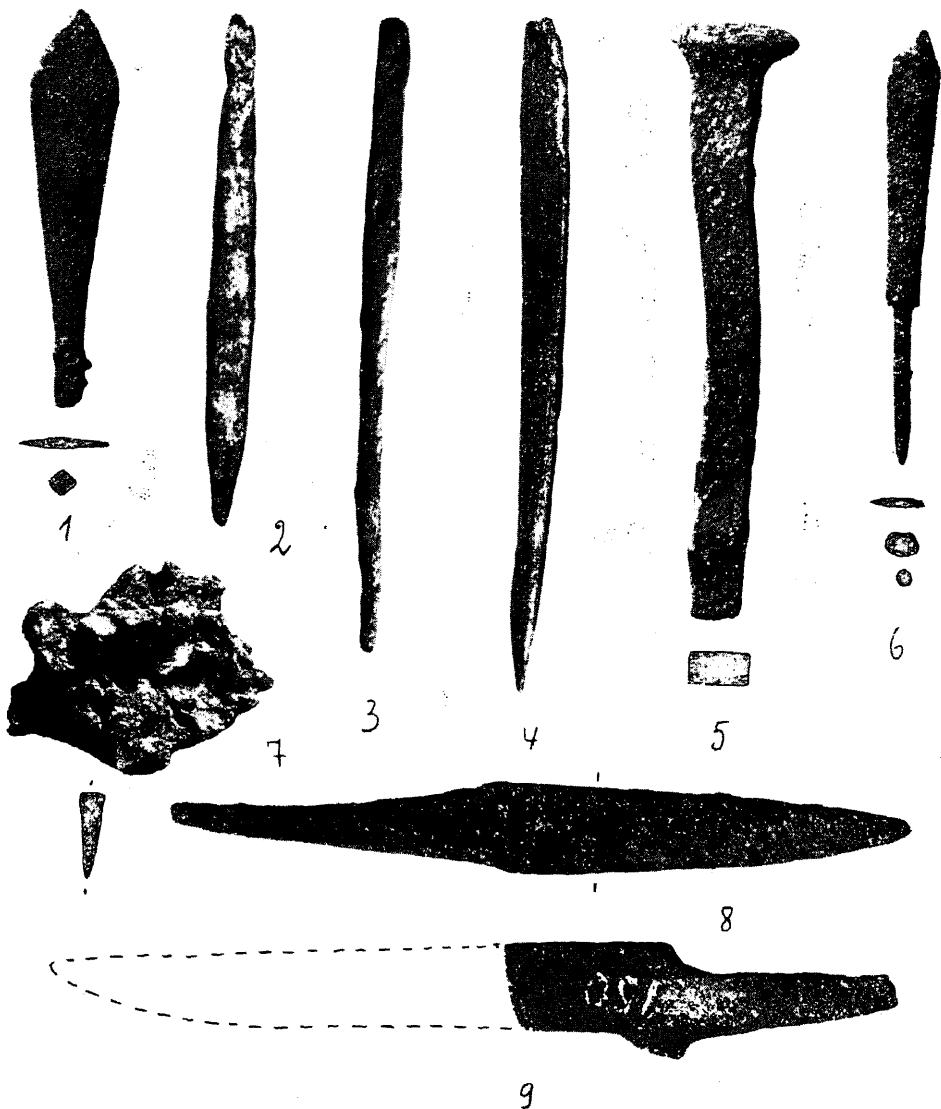
Joon. 14. Mõningaid ehteid Iru linnuselt ja asulast:
 1 — rihmakeel, rauast; 2 — keti ktk., pronksist; 3 —
 pandlanõel, pr.; 4 — naast, pr.; 5 — nõel, pr.; 6 —
 nõela katk, pr.; 7 — naaskel, rd.; 8 — naast, pr.;
 9 — spiraal, pr.; 10 — kaelavõru katkendid, pr.; 11 —
 spiraalsõrmus, pr.; 12 — ripats, pr.; 13 — savist helm;
 14 — tinast ripats; 15 — pandlanaast, pr.; 16 —
 kivistis helmena; 17 — luust helm; 18 — käevõru, pr.;
 19 — savist helm; 20 — punasest emailist helm. (Kõik
 umb. $\frac{3}{4}$ loomul. suurust.)

likult selge läbilõike tolle aja asustajate kultuurist ja elu tasemest. Kõige selle juures tuleb arvesse võtta, et need leiud, mis välja kaevatakse, on ainult juhuslikud riismed tolle aja ainelisest kultuurist, kuna siin on tegemist kaotatud ja kõlbmatuks muutunud esemetega ja nende osadega. Metallid olid tol ajal ka veel väga kallid ja seetõttu on päris arusaadav ja selge, et ka purunenud metallasjad korjati ära ning valati ümber. Vahest tekibki küsimus, miks linnusest ja selle ümbrusest leitakse nii vähe relvi nagu Irustki ja vahel ei leita ühtegi, seda võib ainult metalli või relvade hinnalisusega põhjendada, mis alati ära korjati selle uuesti tarvitusele võtmiseks. Sama võib ütelda ehete kohta, valmistatud enamasti pronksist, nimetades näitena ristikujulist pandlanõela (joon. 14:3), mis on raami küljest lahti murdunud. Sarnased pandlad on raamitatud väga mitmesuguselt. Meil on säärane varem leitud Kihelkonna Lümandalt, mille Tallgren dateerib keskmise raua-aja lõppu.⁷⁾ See nõela ristikujuline vorm on välja kasvanud tavalisest pandlanõelast, ilustatud risti kohal vaid reljeefse nelinurgaga, mis aja jooksul hakkab risti suunas okstena nõela laiusest välja kasvama. Alates 5. sajandist on sääraste pannalde algvorm Samlandis (Ida-Preis) kodune, hiljem, pandlanõela omandades risti kuju, koonduvad nende keskus juba Masuuria alale, kus nende iga langeb 6-dasse ja 7-da sajandi algusse. Üksikute eksemplaridena leidub neid ka mujalgi, nagu Saksamaal, Skandinaavias ja Venemaal, kuid osa nende algupära ei kuulu Ida-Preisi rühma.⁸⁾ Ida-Preisi (Masuuria) alalt rändab see pandla vorm põhja poole, kus need veel ajalt 8. sajandisse ulatuvad, näit. naaberalalt Lätis Kaipenist leitud vorm.⁹⁾ Iru pandlanõel on kahtlemata Ida-Preisi vorm, millel on sälgudki risti okste otsas alal hoidunud, kuid siiski küllalt pikaks kasvanud risti okstega, mis on arengult kahtlemata hilisem Masuuria pannaldest ning kuulub umb. juba 7. sajandi lõppu või 8. sajandi piiridesse.

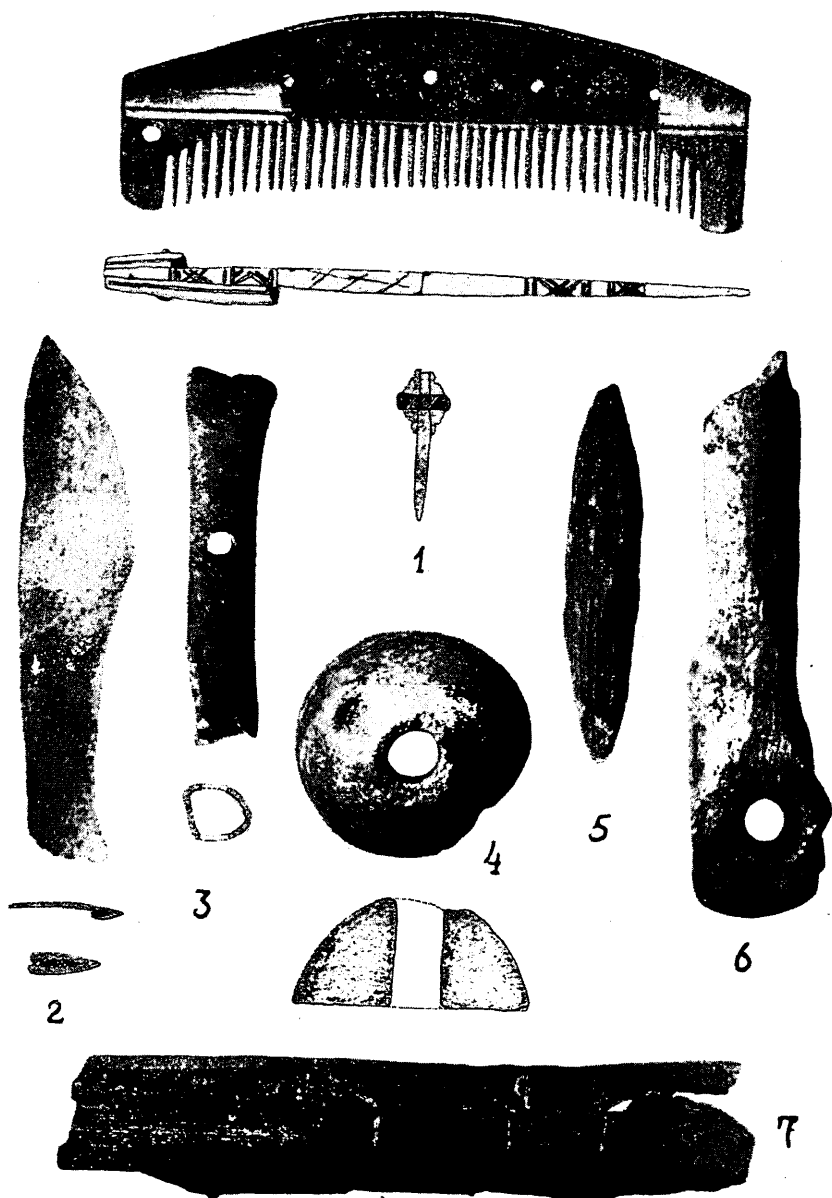
Ida-Preisid leidub koos viimaks kirjeldatud pannalde varasemate tüüpidega ka lihtsaid rihmakeeli, nagu on Irust leitud rauast vastav vorm joonisel 14:1, mis Ida-Preisid kuuluvad 4.—5. sajandisse.¹⁰⁾ Iru rihmakeel on Ida-Preisi omadest palju lihtsam vorm, ilma ornamentideta ning näib küll olevat sama sarja lüli, kuid juba degenerereerunud ja järgi elav kuju. Kaunis tõenäoselt kuulub Iru rihmakeel kokku samast pärit oleva pandlanõelaga nii vanuselt kui ka sisserännaku suunalt.

Ilustiste hulgas on veel mõned pronksplekist n a a s t u d väljapressitud ornamentidega (joon. 14:4) ja ümmargused kumeraks kummitud, kinnitatavad rihma peale keskelt ühe neediga (joon. 14:8). Kaunis huvitav eksemplar on asula lähedalt lahtise leiuna saadud pandla või mõõgarihmade, vahest ka hobuserakmete naast (joon. 14:15). Viimane kuju on Skandinaavias loomapea kujutusest välja arenenud, mis edasi arenedes mitmekordistuvad ja arenevad lõpuks ornamentidiks, milles loomapea kujutust ei või ära tunda. Skandinaaviast, tõenäoselt Ojamaalt, nad levisid Ida-Baltikumi ja viikingite teid mööda kaugemale ida poole praegusele Venemaale. Kirjeldatud naastud on oma ornamenti tõttu hästi dateeritavad ning kuuluvad 11. sajandi esimesse poolde. Iru oma on aga juba kaugemale arenenud vorm ning seetõttu pisut hilisem, kuigi elab veel samas sajandis.¹¹⁾

Edasi tuleb nimetada ühte pronksplekist ripatsit (joon. 14:12), mida kanti teatud tüüpi kaelavõrude küljes ja ka rinnakettide

Joon. 15. Relvi ja tarbeasju Iru linnuselt ja asulast. 1, 6 — nooleotsad, rauast; 2—4 nõel ja naasklid luust ja rauast; 5 — raudnael; 7 — rauaräbu tükk; 8—9 noad, rauast. (1—6 ja 8—9 umb. 1:1 ja 7 umb. $\frac{1}{2}$ loomul. suurust.)

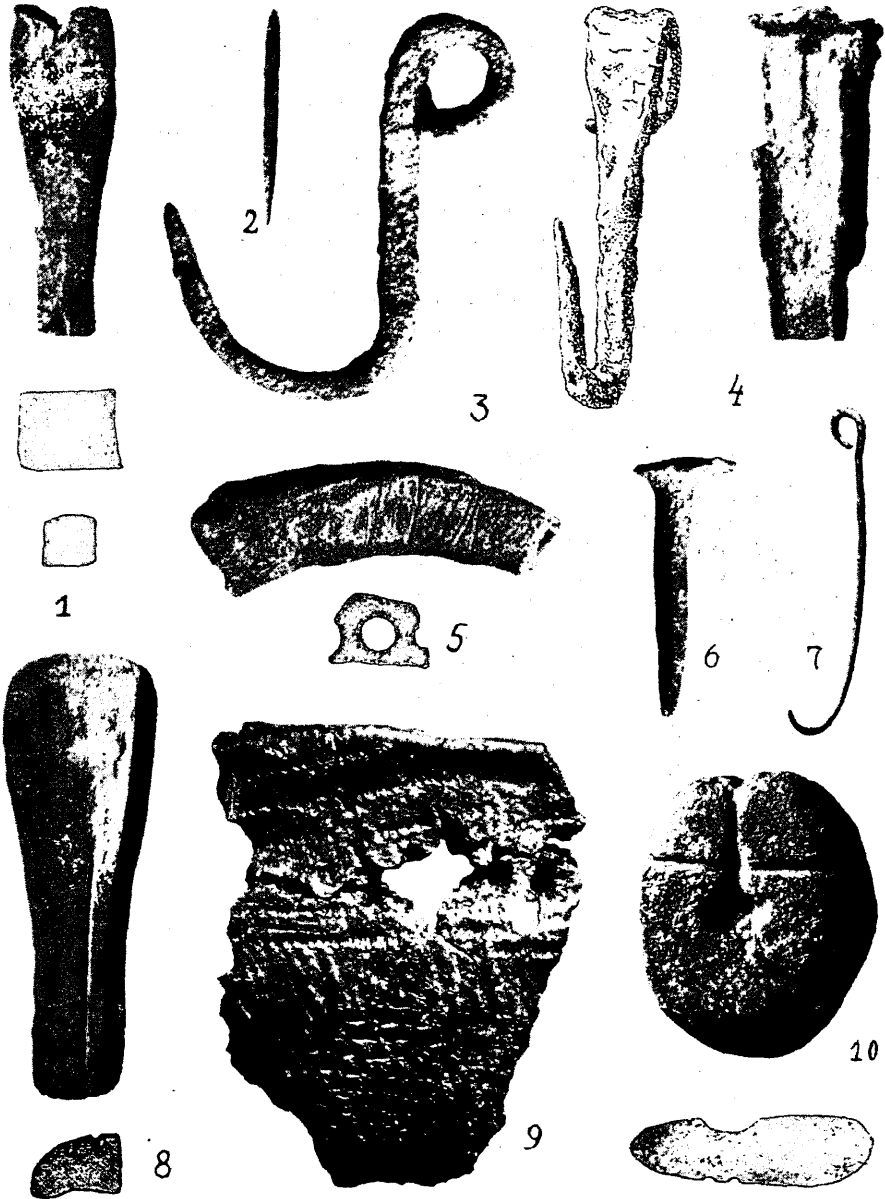
Joon. 16. Luu- ja puuriistu Iru linnuselt ja asulast: 1 — kamm; 2 — nuga; 3 — vurriluu; 4 — kedervärten; 5 — tundmata puuriist; 6 — uisu katkend; 7 — uisu ktk. (1, 4 — umb. 1:1; 2, 7 — $\frac{7}{10}$; 3, 6 — $\frac{4}{5}$ ja 5 — $\frac{9}{20}$ loomulikku suurust.)

otsas kui lisakaunistist, mis liikumise juures üks-teise vastu puutudes sünnitasid kõlinal. Kaelavõrud sääraste ripatsitega on Eesti materjali hulgas võõrad, neid leidub ainult üksikuid eksemplare, kuna need on Lõuna-Balti (Läti, Leedu, Ida-Preisi) kodune vorm, kust need on meile sisse veetud ja nagu üldmaterjalist selgub, ei vastanud need moeuudisena eestlaste iseloomule ega leidnud pinda üldiseks tarvitamiseks. Ka nende kaelavõrude algvormide iga ulatub juba keskmise raua-aja lõppu, arenedes välja vaheliti fasseteeritud otstega kaelavõrudest, mille hiline või degenereerunud kuju osi on ka leitud Irus (joon. 14:10). Kirjeldatud ripatsitega kaelavõrude õitseage langeb viikingi-aeaga ning Lätis elavad need kuni 1000. aastani p. Kr.¹²⁾, leidudes seal ka mitmel linnusel, nagu Tanõsa Kalns'i ja Daugmales linnus. Peale metallehete on aga linnuselt ja linnuse all olevast asulast leitud terve rida mitmesuguseid helmeid savist (joon. 14:13, 19), luust (joon. 14:17), punasest emailist (joon. 14:20), ka mitmevärvilisi ja tavalistest kivististest (joon. 14:16). Vahel on need veel õhukesteks rõngasteks taotud. Säärased tüübid aga ei ütle mitte midagi ei päritolu ega vanuse kohta, kuna seda tehti eelajaloolisel ajal väga laialt ja ka väga vanast ajast peale.

Veel vähem saab midagi kõnelda relvadest, kuna meil on neid Iruist ainult üks nooleots linnuselt (joon. 15:6) ja teine asulast (joon. 15:1). Mõlemad varustatud rootsuga varde pistmiseks ja tõmpnurga all kokkujooksvate teravustega, õige madala piki-harjaga keskel. Linnuselt leitud noolel on roots tera osast peenem, ümmarguse läbilõikega, kuna asulast pärit oleval jooksevad teraviku järjooned pikaldaselt kokku peenenevaks rootsuks. Kui ehetele leidis võrdlusmaterjali ohtralt lõuna ja lääne poolt, siis sellevastu Iru nooleotsadele on vastavaid paralleele ida poolt praeguse Venemaa alalt, kus need on suurelt osalt leitud ka linnustelt. Osa idapoolset materjali, võiks ütelda, on päris samasugused kujud, kuna aga seal arenavad need tüübid veel edasi, muutudes teravuselt ikka laiimateks ja tõmbimateks. Linnuselt leitud nooleotsale päris sarnast vormi võib näha Moskva lähedalt nn. Djakovo gorodištšest või linnuselt, kus see on leitud linnuse hilisemast kihist, mille autor dateerib 9.—10. sajandisse.¹³⁾ Teine sarnane nooleots on pärit Kazveru jõe äärest Tjutjatva kl. lähedalt üksikleiuana¹⁴⁾; üks linnuse nooleotsale lähedane vorm on veel teada Permi kubermangust (Kaasani muuseumis)¹⁵⁾ ja üks nooleots, leiukohalt teadmata, mis asub Tomski muuseumis.¹⁶⁾ Nagu juba nimetasin, ei vasta kaks viimast täpselt Iru vormile ja on tõenäoselt hilisemad vormid, kuigi samast tüübist välja arenenud, siiski näitavad nad umbkaudselt levingu suunda.

Asulast leitud nooleotsaga on päris sarnaseid tüüpe, aga teravuselt vähe tõmbimaid, leitud Vjatka kub. Kama jõe ümbruses Porkar'i linnusest (gorodištšest) samanimelise küla lähedal Purzinski vallas.¹⁷⁾ Teine lähedane nooleotsa vorm on Nižni-Novgorodi kub. Sergoči maak. Gagino kalmistust.¹⁸⁾ Venemaa alalt leitud materjalis esinevad mõnikord mõlemad kirjeldatud nooletüübid kõrvuti ja isegi nende arenemiskäik näib olevat paralleelne, samuti kõrvuti leidusid nad ka Irus. Kuigi Venemaa materjal on vahest ebamäärane, samuti dateerimise alused ja üks osa üksikleidudena pole dateeritavad, võib Iru nooleotsi arvata vanuselt viikingiaja teise ossa.

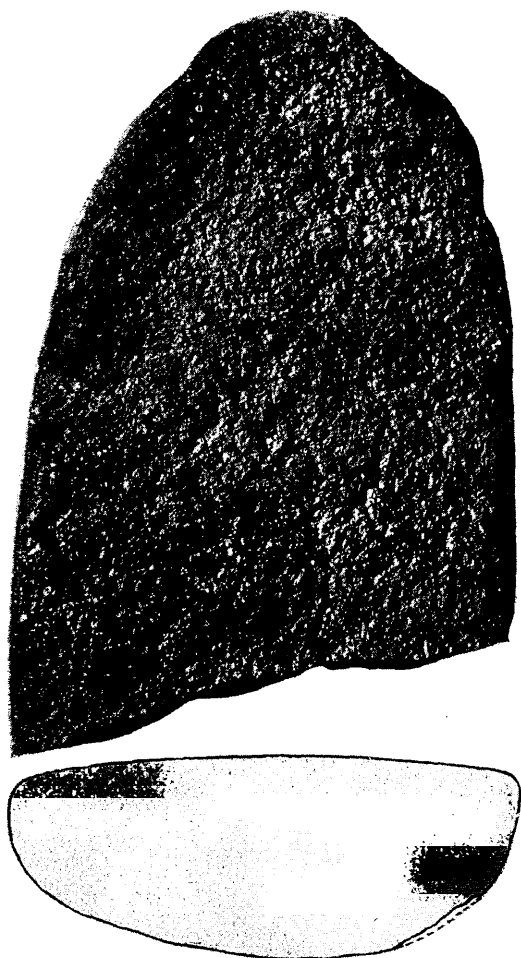
Palju suuremat ja mitmekesisemat materjali kui relvad ja ehted pakuvad Iru leidude hulgas tarberiidad, kuigi oma tüübilt on need

Joon. 17. Mitmesuguseid töö- ja tarberiistu ning savinõu ktk. Iru linnuselt ja asulast: 1 — tahk; 2 — naaskel, pr.; 3 — konks, rd.; 4 — rauast lukk; 5 — savist valemi osa; 6 — raudnael; 7 — pronksist õng; 8 — ihumiskivi; 9 — savinõu ktk.; 10 — valem, kivist. (1—7 umb. 1:1; 8 — ½; 9 — 5/7; 10 — 4/5 loomul. suurust.)

palju ebamäärasemad eelmistest; sellele vaatamata rikastavad nad tunduvalt muistse ainelise kultuuri tundmist. Tähtsaimaiks tarberiistadeks olid noad, mida Iru leidus nii linnuselt kui asulast linnuse all. Need on aga tavalised väikesed pussnoad, peale ühe 14 sm pikkuse teraga (leitud linnuse nõlvakult), mida võidi tarvitada ka relvana. Teised on väikesed, umb. 6 sm pikkuse teraga (joon. 15:8, 9), mida tarvitati igapäevases elus. Oma tüübilt erinevad nad rootsu osas, mis ühel on tera juures umb. sama lai kui tera (joon. 15:8). Viimased tulevad ette ikka varasemates leidudes. Ka käesoleval juhul tuleb siin tüübi omadust arvestada, mis võib ulatuda vanuselt keskmise raua-aja lõppu ja noorema raua-aja algusse. Teisel tüübil eraldub roots terast sügava nurga all (joon. 15:9), mis on tavaline nähe noorema raua-aja nugade juures.

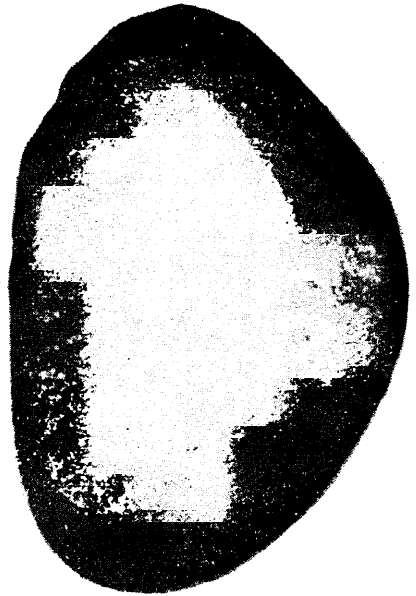
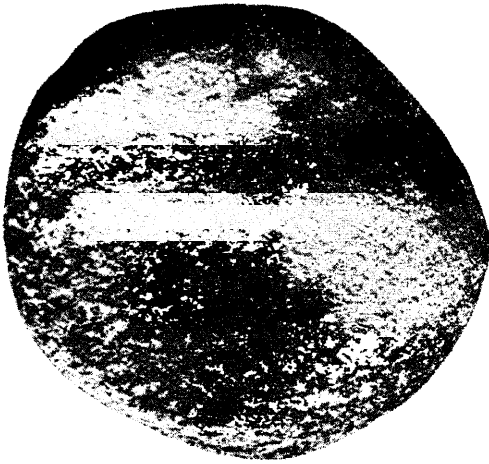
Põllutööriistade hulgast leidub üks vikati ots, millest siin kahjuks pilt puudub. Riista katkend on ka sedavõrd väike, et isegi

Joon. 18. Jahvatuskivi Iru asulast
(umb. $\frac{1}{2}$ suuruses).

Joon. 19. Kedervärtnaga
ketraja. (U. T. Sireliuse
järgi.)

Joon. 20. Kuudise-kujuline jahvatuskivi Iru asulast. (Umb. $\frac{1}{2}$ suuruses).

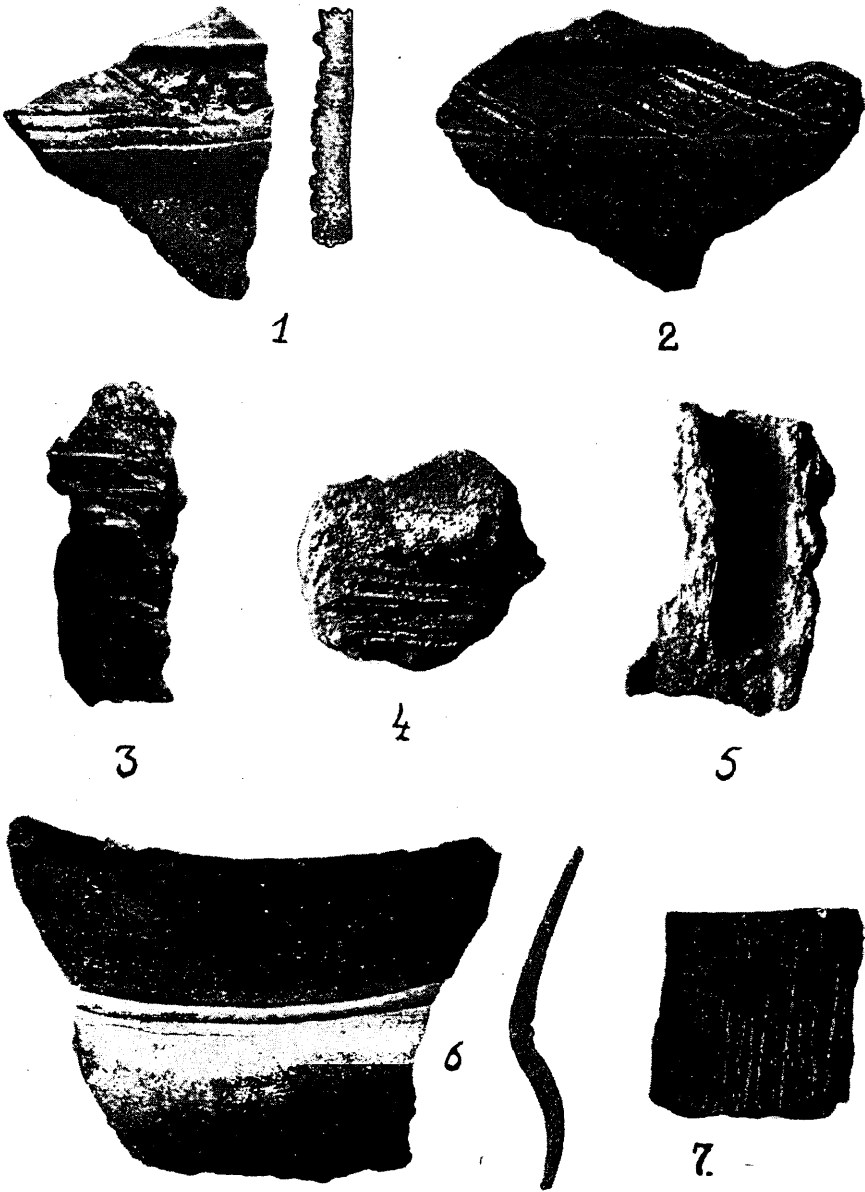
Joon. 21. Lihvimiskivi Iru asulast. (Umb. $\frac{1}{2}$ suuruses).

tüüpi on võimatu ära määrata. Teiste riistade kõrval leidus väga rohkesti mitmesuguseid naelu, sepa valmistatud, lai ja õhukesi, väiksema ja suurema peaga (joon. 15:5), või ruudulise läbilõikega ning vahel õhukese kõrge peaga (joon. 23:2). Linnusel leidusid veel mõned rõngad, mille otstarve pole päris kindel, mida A. V a s s a r arvab siiski rõngassärgi osadeks, mis pole ka sugugi võimatu. Üks asulast leitud suur rõngas kuulub kahtlemata hobuse suitsetele. Suurema hulgana esineb siin leius lihvimis-, ihumis- ja tahukive, mis prof. A. Ö p i k u järgi on valmistatud kohalikkudest ordoviitsiumi või kembriumi liivakividest, vilgukiltkividest, oliit-lubjakivist, obolus-liivakivist ja graniidist. Üks tüüpilisemaid on nelinurkse läbilõikega ja auguga otsas, mis kahjuks just augu kohalt ja ka teisest otsast murdunud (joon. 17:1). See tüüp on tuntud juba vanemas rauaajas, kuid elab ka edasi läbi keskmise raua-aja nooremasse raua-aega. Tavaliselt kanti seda keti või mõne muu kinnitise abil külje peal või küljes, koos mõningate teiste asjadega nagu tuleraud, tuluskivi jne., kui hädavajalikumat tarberiista, mis oleks alati käepärast. Teised on juba tavalised tahud, vahel looduslik ovaalne kõva kivi, tarvitatud vahest peenemate terariistade jaoks. Ühel lihvimiskivil või tahul on peale mahahutud tahkude näha sügav soon, mida on kasutatud peaaesjalikult naasklite ja muude teravikkude teritamiseks (joon. 17:8).

Nõelad ja naasklid on linnuse ja asula leidudes väga sagedased nii meil kui mujal, seejuures on suurem protsent neid luust. Eriti rikkad on luuriistadest Venemaal gorodištše leiud, kus metallriistu võrdlemisi vähe, mis väga palju sarnanevad meie Asva leiuga. Läti linnuste

leiumaterjal Tanġsa-Kalns'ist ja Daugmalest sarnaneb oma koosseisult rohkem Iruka. Nii seal kui siin on luuriistade hulk kaunis suur, mis annab hoopis teissuguse pildi tavalise elu ainelisest kultuurist, kui seni on pakkunud kalmete panused. Kui varem oli ettekujutus raua-ajast, kui võrdlemisi puhtast kultuurist ja ainult mõned pronksi-aja lõpu leiud andsid kaasa üksikuid luuriistu, siis on nüüd see vale ettekujutus uuemate linnuse ja asula leidude abil kõrvaldatud. Tavalisem luust naaskli vorm on loomulik luu pisut teritatud otsaga, üks algelisimaid kujusid, mis oli tarvitusel juba vanemal kivi-ajal. Ka kõik teised vormid (joon. 15:4) ei paku midagi tüüpilist ja võivad sel kujul leiduda nii vanemates kui ka nooremates leidudes. Huvitav on teiste hulgas ümmargune keskelt jäminev teravik nööriaraga ühes otsas, mida võib olla tarvitati ka primitiivse nõelana (joon. 15:2). Luunaasklite kõrval tarvitati neid rauast (joon. 14:7, 15:3), ühest otsast lame, nelinurkse läbilõikega ja teine terav (2 eksempl. Iru asulast), nagu on täpselt sarnane tüüp ka Iru linnuselt, valmistatud pronksist (joon. 17:2). Tundmatu on luust ümmarguse tõntside otstega pulga otstarve. Luuriistade hulgas võib tähele panna ühte lihtsat noakujulist riista asulast (joon. 16:2), mis kahtlemata selleks ongi valmistatud primitiivsel kujul, nagu sagedasti poisikesed endile voolivad puupilpast. Milleks säärane kuigi õhemaks voolitud, aga siiski nüri teraga nuga tarvitati (seni pole vastavaid paralleele sellele leitud), sellele võiks kõige otsesema vastuse saada primitiivrahvaste materjalist, siiski võiks oletada, et seda kasutati pehmete ainete voolimiseks, kas või savinõude vormimise juures. Kui aga ette kujutada tolleaegset võrdlemisi lihtsat elu, siis pole säärane luust nuga sugugi ülarune ka söömise juures.

Huvitav on luust poolkera-kujuline, alt täiesti lame, keskel oleva auguga *kedervärten* (joon. 16:4), mida leiti asulast ja ka linnuselt. Kedervärtna august käis läbi ümmargune pulk, mille abil siis riista keerutati sõrmede vahel, et koonlast lahtikistud lina ja sõrmede vahel kedratud lõnga kedervärtna ümber mähkida umb. säärast, nagu kujutab joon. 19. Harilikum kedervärtna materjal on põletatud savi, omades tavaliselt umb. diski kuju. Palju harvem leidub neid luust, eriti poolkerakujulisi. Kui juba varem nimetati, et mõned Läti linnused pakuvad oma inventarilt päris sama pildi kui Iru materjal, siis võib seda kedervärtnate juures uuesti kinnitada. Päris sama tüüpi luust kedervärtnaid, nagu Irust, on leitud Lätis Tanġsa-Kalns'ist. Leid tulnud välja linnusel olnud asula jäänuste kihist, lameda poolega vastu söestunud palgijäänuseid.¹⁹⁾ Päris samasugune on leitud ka Lätis Daugmales linnuselt. Sarnaseid poolkerakujulisi kedervärtnaid leidub ka kaugel Saksamaa alal, nimetades näit. paari eksempl. Tüüringi alal Merseburgi maak. Collenbey juures Wüstung Zebestesdorfis ühest asulaleiust vana Saale läänekaldal. Asulaleid kuulub kultuurilt slaavlastele, mille Ch. Albrecht dateerib ajaliselt 8.—10. sajandisse p. Kr.²⁰⁾ Ka Lätis Tanġsa-Kalns'ist leitud kedervärtna, mis olevat ühenduses vanema kihiga, dateerib A. Karups umb. 1000 a. ümber p. Kr.²¹⁾ Need mõlemad vanuse määramised sobivad Iru leiega, ainult Rootsis Ojamaalt Kölderist Linde kih. on teada üks luust kedervärten, mis kuulub keskmisse raua-ajaga 550 (600)—800 a. p. Kr. Samas peab aga märkima, et see on vähe teissugune tüüp, mis on tömpkeeglikujulisena lamedaks lõigatud ka pealtpoolt ja on ka ainuke seal sellest perioodist.²²⁾ Aga juba vanuselt Kr. sünd. paiku on meil teada

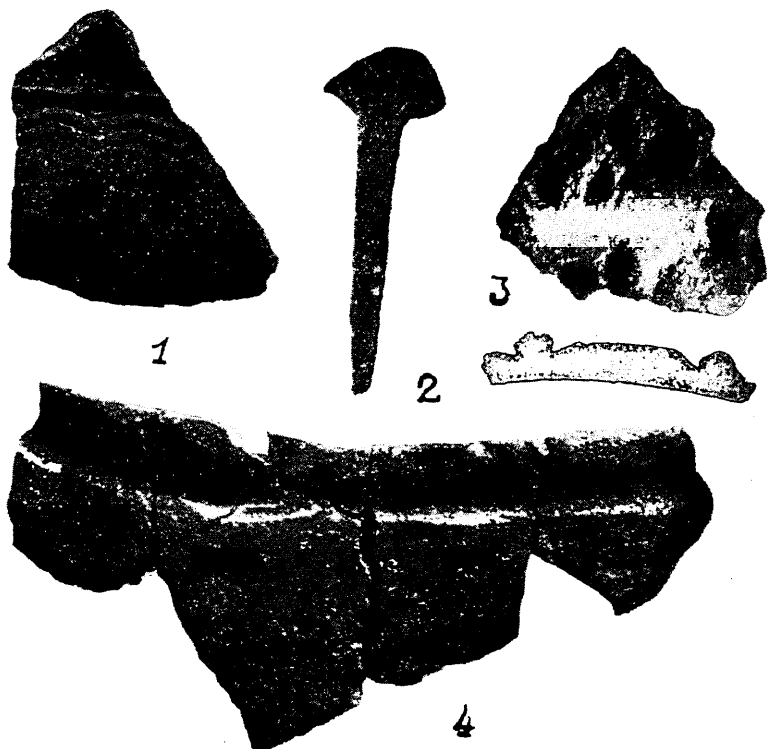

Joon. 22. Savinõude ja seinakatte osi Iru linnuselt ja asulast: 1—2, 6—7 — savinõu osad; 3—5 — seinakatte osad, savist, tehtud ja lõhestatud palgi jälgedega ning ümmarguse kepi jäljega. (1, 2 — $\frac{7}{10}$; 3, 5 — umb. $\frac{3}{4}$; 4 — $\frac{1}{2}$; 6, 7 — $\frac{9}{20}$ suurust.)

Irule tüübiline kedervärten Lüganuse khk. Jäbara kl. kalmeleiust, mis on meile juba varakult omased. Umbes samast ajast kui Jäbara riist on sellesarnaseid leitud ka Venemaa alal Jaroslavi kub. Volga ääres „Krasnõi Holm'i“ juures olevast asulast. Samas leiust on ka luust uisud, mille juurde kohe asume.²¹⁾

Luuriistade hulgas on päris huvitavad veel uisud, leitud nii asulast kui ka linnuselt. Uisud on valmistatud hobuse jalaluust, ühelt poolt täiesti libedad (joon. 16:7). Viimane on pärit asulast, kus see on ära põlenud ja purunenud, mispärast sellest ei saa ettekujutust kinnitamisviisi kohta, selle vastu on linnuselt leitud eksemplaril säilinud ots, läbitatud risti auguga, mis olid mõlema otsa sees ja kust läbi tõmmati rihtmäd või nõõrid uisu jala külge kinnitamiseks (joon. 16:6). Luust uisukuid leidub võrdluseks väga mitmelt poolt, kuid mitte säärase kinnitamisviisiga kui Iru leiust. Näitena võib nimetada luu-uiske juba pronksiaja asulast Saksamaal Höngeda külast Mühlhauseni lähedal. Äsjanimetatud uiskude otsad on aga niivõrd kõdunenud, et kinnitusviisist enam jälgegi järgi pole.²³⁾ Edasi on Tüüringis Mühlhauseni lähedal Aue nimelisest kohast leitud luu-uisk La Tène'i-ajast (400 e. Kr. — Kr. s.), millel on ka jala külge kinnitamiseks augud uisu kummaski otsas, siiski erineb see ainult sellega, et luu lüli otsad on maha võetud ja üks ots teravamaks tehtud.²⁴⁾ Üks vähe ülespoole painutatud ja teravama otsaga uisk on pärit slaavi kultuurist 8.—10. sajandi vahel p. Kr. Saksamaal Tüüringi alal Merseburgi maak. Collenbey juures Wüstung Zebestesdorfis.²⁵⁾ Rootsisis harrastati uisutamist luu-uisudel viikingi-ajal, millest on juttu muinasskandinaavia runodes. Londonis olnud suur huvi uisutamise vastu Henrik II ajal (1135—1189) ja kaua tunti seda veel Saksamaal ning Ungaris.²⁶⁾ Nöörõnarate kaudu kinnitatavaid luu-uiske on leitud näit. veel Ida-Preis, Schuditteni maak. Kinderhofi juures (Schloss Gerdauen), pärit 14. sajandist ja Bezzenberger nimetab ühte Ida-Preis Johannisburgi maak. Sdorreni juures olevast linnamäest.²⁷⁾ Nagu antud näidetest selgub, on uisutamine ja luu-uisud tuntud juba kauges minevikus, ulatudes tagasi esimesse eelkristlikku aastatuhandesse, aga võib arvata, et nende vanus küünib veelgi kaugemale. Loomulikult on uisud, nagu Sellman'gi väidab, tekkinud põhjarahvaste juures, kus see mitmesuguste kogemuste juures jää peal välja arenes ja tarvilikuks osutus kiireks liiklemiseks, osalt spordiks. Põhjamaades on luust uisud kaua veel alal hoidunud ja näit. Rootsisis, Norras, Soomes mõnes kohas isegi läinud sajandis oma osa mänginud ja Eestis veel tänapäeval neid Pakri saarel tarvitatakse ja valmistatakse. Liiklemine luust uiskudel pidi olema omaette oskus, mis aga ei toimunud lihtsalt nagu rauast uiskudel, vaid luu-uisudega uisutamisel oli abiks rauast teravikuga kepp, mille abil uisutaja end edasi lükkas. Keppi hoiti kahe käega, andes hoogu, tõugates sellega jalgade vahelt. Hea tuulega avaral jääväljal kasutati edasilükkumiseks ka väikest purje. Huvitav on uiskude juures veel tähele panna nende materjali, mis on suurelt osalt valmistatud hobuse jalaluust. Kuigi nimetatakse mõne autori poolt, et neid valmistati suurte loomade või veise ja hobuse luust, siiski näib teiste loomade luude tarvitamine uisuks olevat minimaalne, aga millest see on tingitud, seda küsimust pole veel uuritud.

Väga ilus töö on asulast leitud luust kamm (joon. 16:1) üks osa juurde rekonstrueeritud. Riist on juba omal ajal katki läinud, mille osad

Joon. 23. Savinõu katkendid ja nael Iru linnuselt ja asulast (1, 3 — $\frac{7}{10}$; 2 — umb. 1:1; 4 — $\frac{1}{2}$ loomul. suurust).

leiti nüüd laiali pillatult eri kohtadest. Kamm koosneb kolmest eri tükist, nagu läbilõikes joon. 16:1 näha, mis omavahel kinnitatud 6 neediga, nõrgalt kumerat selga ilustab korralikult sisselõigatud joonornament ja samuti on äärjoontega kaunistatud kammi selja kumerad labaküljed; ühes otsas on näha auk, mis nähti ette keti või millegi muu otsa riputamiseks kammi kaasas kandmise puhul. Terves kammi ehituses nähtub otstarbekohasus, puhas väljatöötamine ja samal ajal on see oma konstruktsioonilt küllalt tugev, mis annab tunnistust vilunud meistritööst, aga mitte igapäevasest juhuslikust ettevõtjast ja nagu paljudest leidudest mujal selgub, on meil tegemist kammitööstustega, kus neid valmistati ja kust neid läbikäivate kaupmeeste kaudu kaubaartiklina mujale laiali veeti ning müüdi. Ühte kammitööstust võib nimetada Saksamaal Mansfelderi maak. Quenstedtis, pärit hilisrooma-ajast.²⁸⁾ Sääraseid tööstusi võis viikingi-ajal palju olla nii Saksamaal kui Skandinaavias tolle aja suuremates kaubanduse keskustes või linnades, nimetades näiteks Haithabud Sleswig-Holsteinis, Rootsis Sigtunat jt., missuguste keskustega meil oli elav läbikäimine. Páris samasuguseid kamme, nagu see on Irust, leidub juba keskmisest raua-ajast nii Skandinaavias (Ojamaalt, Havorist, Hablingbo kih.²⁹⁾; Schonen, Uppákras,³⁰⁾ kui ka näit. Ida-Preisias, Allensteini maak. Kellarenist, kuuludes 4.—8. sajandisse.³¹⁾ Kahtlemata elavad need kammid ka 8. sajandi ümber ja hiljemgi, nii et ajaliselt sobib

see kammi tüüp väga hästi Iru leiu hulka, mis on siia kahtlemata mujalt toodud, kus on tegemist suuremate kammitööstustega viikingite ajal.

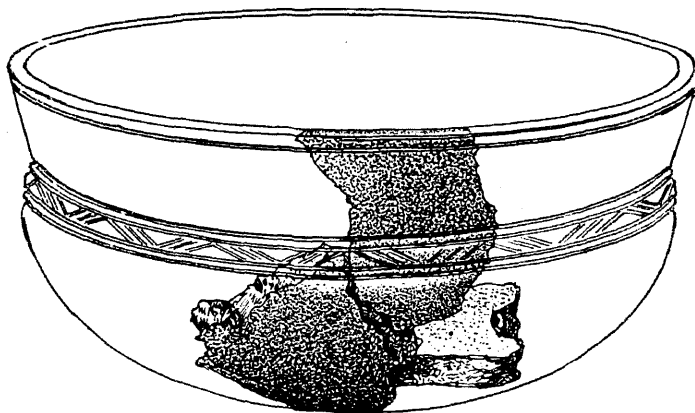
Tarberiistadest väärib tähelepanu asulast leitud rauast luku katkend, tervena kujutades endast väikest tabaluku tüüpi (joon. 17:4), mis on aga niivõrd roostest kõdunenud, et tase enam õiget ettekujutust ei saa ja selleks toon näiteks ühe rekonstrueeritud sama tüüpi luku, kujutatud joonisel 26. Lukk on silindrikujuline reljeefselt orneeritud pinnaga, kuna all oleva avause kaudu sissetorgatav võti üles tõstes lükkab silindri ülemise otsa sees olevate avauste kohta luku keeled, mille järgi taba osa lahti pääseb. Meil on üks täpselt samane eksempl., nagu kujutab joon. 26, leitud Viljandimaal Raksu tl. maalt,³²⁾ kuid seda tüüpi lukkude võtmeid on mitmeid meil Paiküläst, Oriküläst, Lümandast, Muhu Viiraküläst, Pöidest, Kaarmast. Kõne all olnud lukkude ja võtmete levik on Ida-Baltikumis ja ka Venemaal kaunis laialdane, mida saab seletada varjaagide kaubandusega. Lukke kui ka võtmeid tuleb võtta ka kesktööstuste või vabrikute produktina, mispärast neil ongi väga suur kokkulangevus nii vormis kui ka muus üksikasjus.³³⁾

Iru asula leaseme äärest leiti tavaline rauast konks (joon. 17:3), mille otstarve on ebamäärane. Suure tõenäosusega võiks seda pidada pronksist paja või savinõude tule kohal hoidmiseks toidu valmistamiseks, kuna säärased on muinasajal olemas juba Hallstatti kultuuris (1000—700 a. e. Kr.) Need on tavalised vormid, mis midagi ei ütle ja mille paralleelnähteid võib leida igal pool, näit. Rootsis Ojamaalt pärit keskmisest raua-ajast,³⁴⁾ Venemaal Ananjino alal proksiaja lõpust.³⁵⁾

Kalastusriistadest on vaid üks pronksist lihtne ilma kisuta õng (joon. 18:7).

Mitmed valemi leiud, rauaräbu, samuti sooraua ja 46% rauda sisaldava — püriidi (kivi) leiud asula ning linnuse alalt annavad tunnistust sepatöödest kohapeal. Mitmesuguseid lihtsamaid igapäevaseid tarberiiustu, nagu sepanaelu (joon. 17:6, 23:2; 15:5), nuge (joon. 15:8, 9), mõningaid naaskleid (joon. 15:3; 14:7) jne. ei hakatud vahest mujalt sisse vedama, vaid katsuti ise kohapeal valmistada, mis Iru näeb päris tõenäosena, kuna seal kohapeal on eeldusi toorraua saamiseks. Asula leidude hulgas leidub ka terve rida rauaräbu tükke (joon. 15:7), mis võis tekkida ainult raua sulatamisel, seega kerkib küsimus toormaterjali hankimise kohta. Selles küsimuses juhtis prof. A. Öpik tähelepanu püriitkivimile, mida Iru leiud päris kihtidena ja ka lahtiselt jões. Samas lähedal umb. 1 km loodesse asub Tallinna—Narva maanteest põhja pool Pirita jõe käärus Vabriku ja Raku tl. vahel väike soo (joon. 3), kus, K. Särgava teadetel, kraavi kaevamisel on välja tulnud suurel hulgal sooraua-mulda, mis samuti sisaldab võrdlemisi suure protsendi rauda. Kumba neist allikatest kasutati, või ekspluateeriti mõlemaid, see selgub vahest tulevikus võib olla keemilise analüüsi abil.

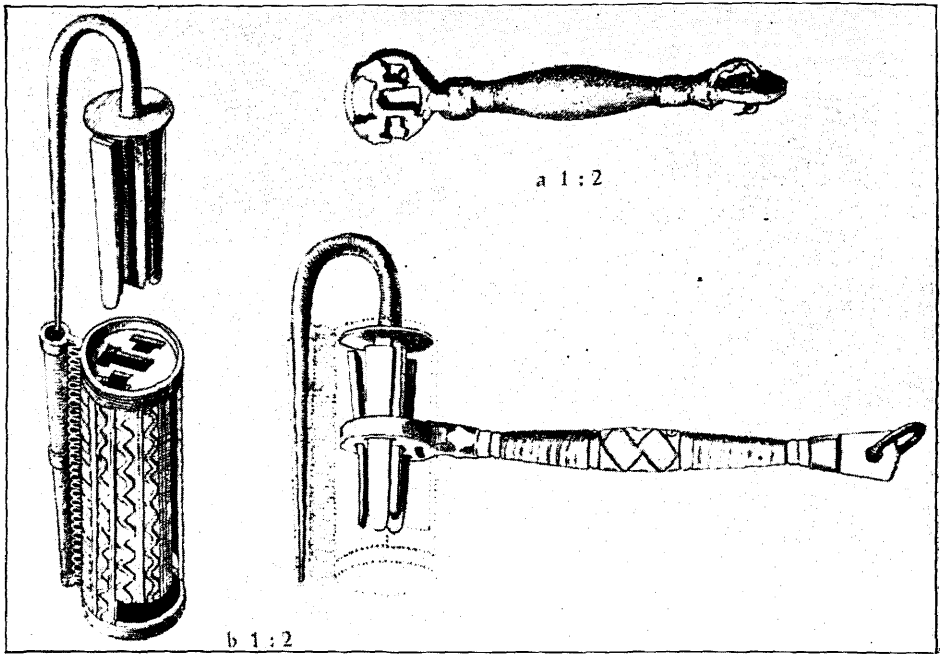
Valemitest on üks päris tavaline kivist ja lihtne mõnesuguse ripatsi jaoks (joon. 17:10), kuna linnuselt leitud kaelavõru savist valemi osadel (joon. 17:5) on juba pikem ajalugu selja taga. Valemid on ümmarguse löikega kaelavõrude jaoks. Valemid valmistati savist, värvilt kollakashallid või punakad, mille ümmargune õõs on 0,5 sm läbimõõduga. Pealispind on välja töötatud hooletult, enamasti kandiline ja üks külg lame. Sellesarnaseid valemi osi tunneme meie juba Asva leiust Saaremaalt³⁶⁾, kuid peale selle on teada päris samasuguseid valemi leide Saksamaal

Joon. 24. Säilinud osa järgi rekonstrueeritud savinõu Iru asulast. (Umb. $\frac{2}{3}$ suurust.)

Joon. 25. Savinõu Iru linnuselt. (Umb. $\frac{1}{7}$ suurust.)

Joon. 26. Lukk vastava võtme. (W. Goerte järgi.)

Tüüringis Pössneki linna lähedal õpitzist³⁷); Spreewaldis Burgi juures ühelt linnamäelt³⁸) ja Gleisbergist Graitscheni juurest Lõuna-Weimaris³⁹); edasi on neid Poolas Żnini maak. Biskupini kl. Wenecja järve ääres olevast pronksiaja lõpuaegsest külast⁴⁰); siis Lätis Riiast umb. 20 km ida pool Klangu linnusest Dole vld.⁴¹) Eestist põhja poole on neid valemid teada veel Soomes Räisälast⁴²) ja Venemaal Onega jõe ääres asuva Lacha järve kaldalt.⁴³) Jälgides äsjaloetletud maakohti saab sirgjoonelise tee Lõuna-Saksamaalt Tüüringi alalt, keerates Berliini lähedalt Poolasse, siis Lätisse Riia alla, Eestisse Asvasse ja Irusse, siit Soome Laadoga läänekaldale Räisälasse ning lõpuks põhja idapoolsemasse punkti Onega järve äärde. Arusaamatuks jääb siin vahepeal ainult Iru valem, kuna terve leid varem käsitletu järgi langeb kas keskmise raua-aja päris lõppu ja nooremasse raua-aega, kuhu peaks kuuluma siis ka valemiosa. Lähematesse peensustesse tungimata peab märkima, et kõik teised loetletud valemileid kuuluvad eranditult aastasadadesse e. Kr. süüdi (Lacha järve juurest leiu paigutab Tallgren Kr. süüdi ümber), alates pronksiaja lõpuga. Ainukeseks erandiks jääks siin sirgjoonelisel teel, mis on välja tulnud tõenäoselt Hallstatti kultuurist, Iru leid, mis oleks vähemalt umb. 700 aastat hilisem teistest. Kuigi see on lihtne vorm, mida võib alati tarviduse järgi teha ka nooremal raua-ajal, kui oli vajadus ümmarguse lõikega kaelavõru järgi, kuid siinjuures peab jällegi tähendama, et keskmise raua-aja lõpust ja nooremast raua-ajast ei olegi sellesarnaseid ehtsaid tüüpe. Küsimusse võiks tulla vaid osa (näit. kaelavõru tagumine osa) võrust, siis peaks aga valemiosa leiduma ka esimeste otste jaoks. Muidugi leidub ju näit. Piilsil leius üks säärane lihtne kaelavõru, aga see

kuulub 5. sajandisse p. Kr. Neid küsimusi arvesse võttes tuleb kahtlemata lahtiseks jätta kaelavõru vanuse ja kogu leiuga ühtekuuluvuse küsimus, kuna siin võib, vaatamata sellele, et neid osi leiti mitu, siiski olla tegemist ühe ajalt vanema juhuseleuga. Kuid ma ei taha siin ei poolt ega vastu vaielda, vaid tõstsin selle küsimuse üles tähelepanemiseks tulevikus.

Mitmesuguste koduste tööde hulka kuulub ka vilja jahvatamine, milleks tarvitati ühte suuremat vähe õõnsaks nühitud aluskivi, kuhu peale pandi vili, mida hõõrutati vähema pealiskiviga. Viimased olid vahest suured ovaalsed umb. leivapätsi kujulised, nagu üks säärane leiti Iru asulast (joon. 18), mille alumine hõõrumispind on ka vähe kumeraks kulunud (teine ots kahjuks murdunud). Jahvatamiseks on see küllalt raske, millega töötades pidi rakendama kaunis palju jõudu. Hõõrumine sellega pidi sündima kahe käega, milleks see oli küllalt pikk ja suur (poolikuna 26 sm pikk), kusjuures jahvataja hoidis palju jõudu kokku, toimetades jahvatamist põlvili aluskivi ääres, nagu tehti seda omal ajal Egiptuses, mille kohta on alal puust nikerdus või skulptuur, kujutades orja jahvatamas. Ühe käega jahvatamiseks tarvitati väiksemaid, parajasti pihku haaratavaid kivimunakuid, mis hõõrumise tagajärjel on muutunud tahuliseks (joon. 20). Võib olla oli ka mõnesugune jahvatamisvahe, tarvitades üht või teist liiki jahvatamiskivi, või tarvitati koguni eri viljade terade purustamiseks suuremaid ja raskemaid või jälle kergemaid kive. Seda küsimust siin muidugi tühjendavalt käsitleda ei saa. Jahvatamisele võisid tulla mitmesugused teraviljad, mille nimestik oli nooremal raua-ajal päris täielik, nagu rukis, oder, nisu, kaer, uba, hernes ja vahest ka tatar, millest Iru linnusel leiti põlenult r u k k i-, o d r a- ja n i s u t e r i (joon. 28), mille määras lahkelt prof. N. R o o t s i. Kõnesõlnud jahvatuskividele leidub paralleele igalt poolt ja päris vanast ajast peale, kus oli tegemist algelise põllundusega. Nii on Eestis kivimunakuid võrdlemisi palju leitud vanema raua-aja kalmedest, siis on neid ümberkaudu naaberaladel: Skandinaavias, Saksamaal, Venemaal jm. Suure ovaalse jahvatuskiviga leidub harvem sarnaseid vorme, kuna neid oli ka igapäevases elus vähem tarvitusel kui munakuid, siiski võiks päris täpse paralleeli näitena nimetada ühte Ungarist Kőszeger mäestiku idaserval Velem St. Vidi pronksiaja asulast, leitud selle vanimatest kihtidest, mis ulatuvad kuni Hallstatti ajani (kuni 1000 a. e. Kr.)⁴⁴⁾, kuid selle vanusega ma ei taha kuidagi vihjata, et Iru jahvatuskivi oleks sama vana, vaid see oli toodud ainult võrdlevaks näiteks.

Enne kui savinõude juurde üle minna, nimetan ühte tuntud mänguriista vurriluid, mis meil praegugi alal hoidunud, seoses traditsiooniliselt vastlapäeva seajalaga. Ka Iru vurriluu on valmistatud seajalaluust ühe auguga (joon. 16:3). Hiljutises minevikus ja tänapäevalgi on vurriluid nii kahe kui ka ühe auguga. Viimaseid tuli eri viisi siduda, et vurri liikuma panna. Muinasajal tunti vurriluid juba varakult, nimetades näitena ühte 5. sajandist pärit olevat asulat Rootsis, Schonen, Uppåkras'est,⁴⁵⁾ edasi leiduvad nad varem nimetatud kahel linnusel Läti alal Tanjša-Kalns⁴⁶⁾ ja Daugmales.⁴⁷⁾ Nagu üldiselt kirjandusest nähtub, ei ole vurriluide levik väga lai, missugust küsimust tuleb veel jälgida.

Iru asula alalt leidus üks voolitud teravate otstega kuusepuust seni

tundmata ese, kujutatud joonisel 16:5 (puuliik määratud lahkelt assist. B. Koljo poolt).

Juba varem nimetatud järgi moodustavad suurema hulga leidude hulgast savinõu katkendid (keramik), mis siin on eriti huvitavad oma ilustistelt. Kõik savinõud valmistati käsitsi ilma potisepakettata. Osa suuremaid savinõusid on väga lihtsad, krobelise pinnaga ja ainult kas praktilisuse mõttes mõne nõõri või sideme ümberkõitmiseks, või ilustamise mõttes piirab ülemist äärt laiem või kitsam soon (joon. 23:4), või on need jämeda kõrtest nuustikuga pinnalt, vahel ka seest, kriibitud (joon. 22:7). Neil suurtel lihtsatel savinõudel, põhja läbimõõduga 23—24 sm, tõusevad seinad peaaegu vertikaalselt üles õige väikese kumerusega. Väiksemad sellevastu omavad painduvamat ja mitmekesisemat ilmet võrreldes eelmistega, näit. joonornamendi vööga kaunistatud kausitaoline savinõu (joon. 24), või lihtsate paralleeljoontega kaunistatud ääre osa (joon. 22:6) ja tekstiilornamendiga savinõu (joon. 18:9) jne. Mitmed savinõud on kaunistatud joonornamendiga koos väikeste sõõridega (joon. 22:1, 2), või lainekujulise joonte vööga (joon. 24:1). Üksikud savinõud kannavad jämeda riide mustrit või jälgi oma pinnal (joon. 17:9), vahest koos tekstiili jälgedega piirab savinõu suud veel nõõrornament või nõõri jäljed (joon. 17:9), on ka üksikuid tükke, kus nõõrornament katab puhtal kujul savinõu pinda. Tekstiilornament on väga vana ja ulatub juba kiviaja lõppu tagasi, aga samal ajal ka väga laia levikuga, mis on tekkinud käsikäes praktilise mõttega. Et lihtsustada savinõu vormimist, tehti riidest vastavas suuruses kott, kuhu sisse vormiti savinõu. Peale savi kuivamist vabastati savinõu riidest kattest, mille koe jäljed jäid savi pinnale, et aga savinõu suule veel mingit painutatud vormi anda, selleks seoti sagedasti nõõrid ümber, mille abil painutamine toimus, nagu on näha Iru savinõul (joon. 17:9). Ka viimane tehniline võte on pärit kiviaja lõpust ja on edasi kandunud siis noorema raua-ajani, kusjuures see hiljem muutus pigem ornamentaalseks võtteks, mida viimatinimetatud Iru savinõul võib tähele panna. Joonisel 23:3 on veel üks kild pinnasse vajutatud sõrmeotsa ja küünte jälgedega, mida Eestis leidub vähesel arvul, kuid on väga kodune Läti alal. Seda motiivi ilustamiseks tunti jällegi juba kiviajal, mida aga siis tarvitati piiratult mõne ülemise savinõu ääre vöötme ilustamiseks. Pronksiaja lõpul võtab kõne all olev ilustamisviis hoogu Lausitzi kultuuri alal, kust see levib väga laiadele aladele, peaaegu üle terve Kesk- ja Põhja-Euroopa. Umb. Kr. sündimise paiku kuni keskmise raua-ajani jääb sama ilustamisviis mingil põhjusel väga väheseks ja peale selle algab uuesti oma võidukäiku isegi kaugel põhjas, nagu seda on Norra ja Rootsi.

Kokku võttes pikka arutelu peaks ligikaudu saama määrata linnuse ja asula vanuse, aga siinjuures tuleb arvesse võtta senist materjali. Edaspidiste kaevamiste juures võib väga palju materjali juurde tulla dateerimiseks, mis võib ka praeguse materjali jätta täiesti keskossa vanuse mõttes, s.t. võib leiduda hulk vanemaid esemeid lisaks senistele, mis võivad käesoleva materjali põhjal määratud vanuse sada või paarsada aastat tahapoole, ja samal ajal võib leiduda ka lisamaterjali, mis võivad ülemise vanusepiiri viia mõnevõrra nooremasse aega. Sellepärast peab olema ettevaatlik, sest käesolevagi materjali hulgas leidub üksikuid asju (kuigi mannetud tüübid), mille järgi võiks Irut vanemaks pidada, kui seda näitab valdav osa materjali. Ettevaatusega ja, nagu juba nime-

Joon. 27. Saksamaalt Goslari linna münt 12. saj. lõpust või 13. saj. algult. (Ülemine umb. 4 korda suurem loomul. suurusest, alumine umb. 1:1.)

tasin, praeguse materjali põhjal võib linnuse asutamise aega arvata umb. 700 a. ümber p. Kr. kuni 11. sajandisse. 11. sajandis hävitati Iru linnus, mis jäigi üles ehitamata ja pikaks ajaks asustamata tõenäoliselt Tallinna (Lindanisa) mõjul, kus ka pidi sel ajal linnus olema ja seepärast ei leitud tarvidust Iru uuesti ülesehitamiseks, kuna ümbruskonna kaubandus ja tegevus kandus Tallinna linnuse sektorisse. Alles umb. 100 aastat või veelgi hiljem leidub Iru linnuse pealt ja lähedalt uuesti inimese jälgi, mida tõestavad allpool kirjeldatavad leiud.

Kirjeldavas osas nimetati kord luustiku leidu linnuse valli peal, millel olid panustena juures kolmest pronkstraadist keeratud käevõru (joon. 14:18), tinast ripats (joon. 14:14) ja klaasist mitmesuguseid helmeid. Need kaasapandud ehted on võrdlemisi hilised oma tüübilt võrreldes kõigi eelmiste leidudega ja, võiks ütelda, kultuurorientatsioonilt teisesuunalised. Üldiselt on nende käevõrude levik Eestis väga hõre, need koonduvad peaaesjalikult Virumaale ja sealt üksikute eksempl. võib neid tähele panna Viru rannikut mööda edasi. Juba nende käevõrude levik ja vähesus näitab selgejoonelist võõrapärast sissetungi, mis võis sündida Virumaale asuvate vadjalaste kaudu, keda slaavlased surusid üle Narva jõe praeguse Ida-Eesti alale, kus tol ajal leidis veel küllalt ruumi. Slaavlastelt võtsid vadjalased omaks mitmeid kultuurvorme, mille hulka kuulub ka kirjeldatud Iru käevõru.⁴⁸⁾ Üldiselt leitakse keeratud käevõrusid koos hiliste leidudega muinasaja lõpust ja ajaloolisest ajast. Hilise vormina tuleb võtta ka tähendatud ripatsit, mis samuti on slaavipärane vorm, nagu ühte sellist nimetab A. Ä y r ä p ä ä Viipuri Kirkkosaarilt Karjalas, mille vanus langeb kokku ristisõdade ajaga.⁴⁹⁾ Iru ripatsi kuju on veelgi lamedam Karjala omast ning näib

Joon. 28. Põlenud rukki-, odra- ja nisuteri Iru linnuselt. (Umb. 2 korda suuremad loomul. suurusest.)

tüübilt hilisem, mis võiks koos käevõru ja helmetega kuuluda umb. 13. sajandisse.

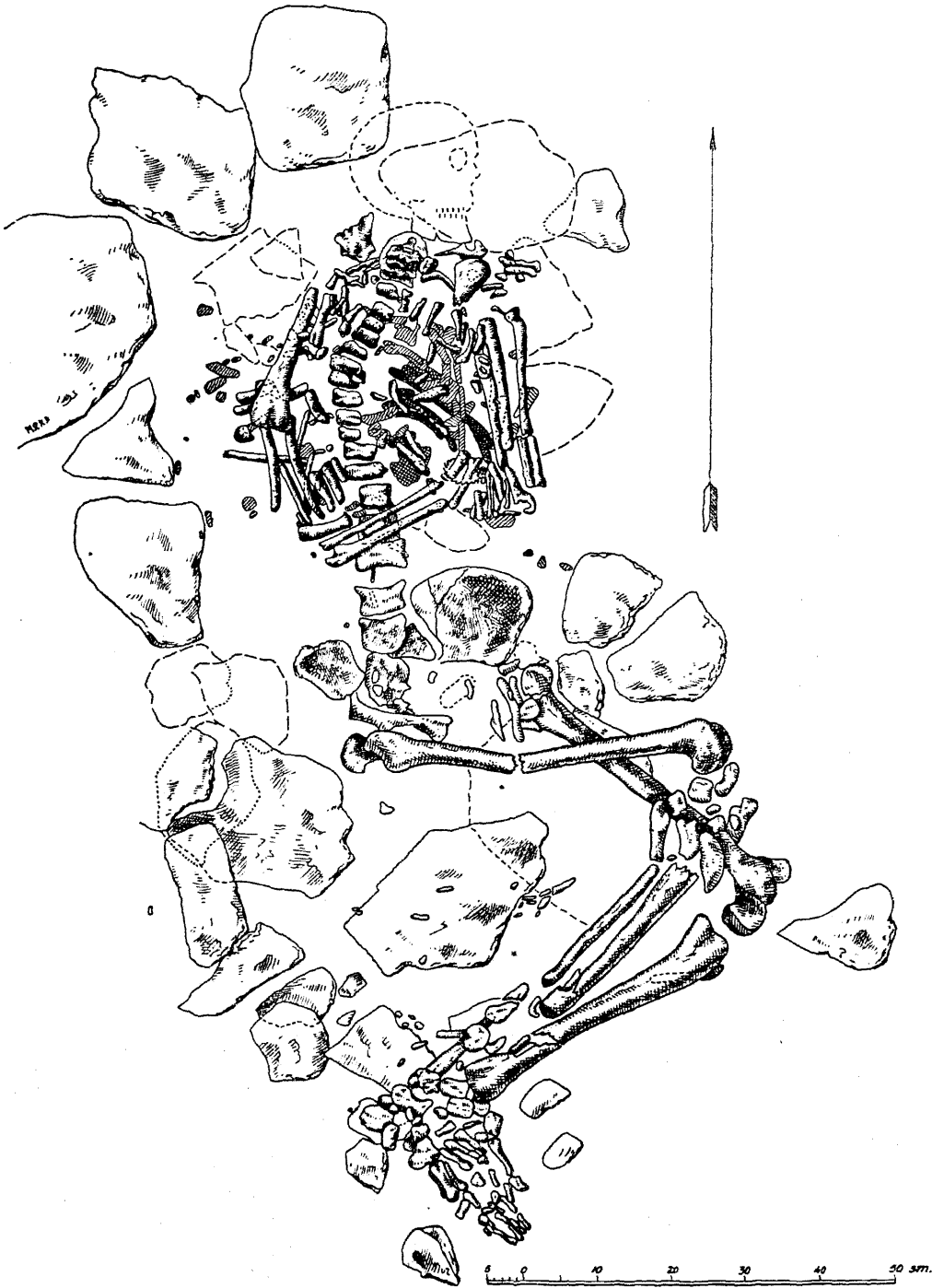
Lisaks luustiku panustele on veel *s p i r a a l s õ r m u s* laieneva keskosaga ja graveeritud ornamendiga (joon. 14:11), leitud linnuse külje alt, mis samuti on tüübilt 12.—13. sajandi ehteasi.⁵⁰)

Asula alalt, aga kõrgemalt kui tavaline leiukiht, tuli ilmsiks väike hõbedast münt (joon. 27), määratud mag. E. Tenderi poolt, kelle järgi münt on löödud Saksamaal Hannoveri provintsis asuvas Goslari linnas 12. sajandi lõpus või 13. sajandi algul. Tol ajal oli see tähtis keskkohat seal ümbruses oma hõbedakaevandustega. Münti on sisse pressitud Goslari pühakute Siimoni ja Juudase pilt.

Nii näeme, et sõrmuse ja mündi üksikleidud kui ka luustiku panused satuvad enam-vähem ühte aega, mis on sinna maha jäetud hulk aega peale linnuse hävitamist.

Tagasi vaadates kõigele materjalile saab võrdlemisi ümmarguse pildi asustajate või meie eisiisade elust Iru. Kuigi saadud leiumaterjal on arvult väheldane, leidub nendegi hulgas palju väärtuslikku, mis kinnitavad elavat kaubandust ja kultuurisuhet naabritega, eriti vikere laste tähtsamate kaubanduslinnadega ja lõuna pool asunud balti rahvastega. Seda ei saaks rääkida ühe leiu või tavalise asustuspunkti kohta, aga et Iru oli tegelikult üks tähtsam strateegiline ja kaubanduslik keskus, millel ei puudunud ka arvatavasti sadam Pirita jõe suudmes, siis võib siin kõnelda ka kaubanduslikkudest ja kultuurisuhetest, mis siia kokku jooksid ja siit omakorda sisemaale edasi kanti.

Nii linnus ise kui ka selle lähem ümbrus oli asustatud, moodustades oma-aegse väikese välis- ja siseturu, kuhu koondusid rändkaupmehed. Peale kauplemise oli Iru elanikkond kõigepealt põlluharija ja koduloo-

Joon. 29. Luustik Iru linnuse põhjapoolse valli seest. Maetud 13. sajandil.

made pidaja, millest nad said endile pea-ülalpidamist, mille kohta tõendina leiti viljateri ja jahvatuskive, aga seda tõendab suurel määral veel koduloomade nimistu, mille määramiseks mag. J. Lepiksaar kulutas palju jõudu ja aega. Määratavate luude hulgas esinevad kõik kodulooma liigid, keda meie praegugi ühes korralikus ja püsivas talus võime ette kujutada, alates hobusega ja lõpetades koera ning kassiga, kariloomadest on veis, kits, lammast, siis siga; ei puudu ka kana, kes tõuliselt oli tunduvalt väiksem ja „soonikam“ praegustest kultuurtoogudest, ning lõpuks part, kelles J. Lepiksaar kahtleb, kas vahest siiski pole siin metspardiga tegemist.

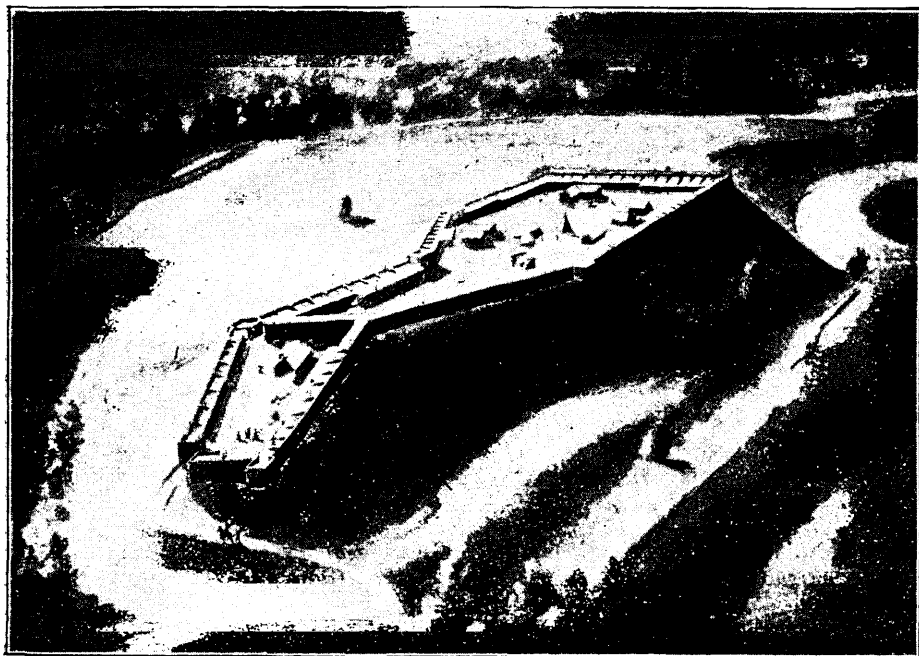
Põlluharimise kõrval harrastati siiski ka jahti metsloomadele. Suurematest loomadest oli jahitav ainult pruunkaru ja hüljes; väiksematest on luude järgi kätte saadud rebane ja orav, kobras ja vesiroott. Loetletud loomade koosseis on väga tüüpiline, kuna siin on tegemist nimelt hinnaliste karusnahksete loomadega, mis uuesti tõmbab tähelepanu Irule kui kaubanduslikult tähtsale keskusele, mille elanikud läksid jahipidamisele välja mitte otsekohe toitainet hankimise, vaid kaubitsemise lähtekohast. Metslindudest on teada vaid kormoran ja kaladest haug ning säinas, keda nad õngitsesid kohapeal samast Piritajõe, milleks vastavad riistad neil olid olemas (joon. 17:7).

Üheks tulusamaks tööalaks oli neil seal sepatöö, milleks kohapeal olid kõik eeldused looduses olemas, nagu varem juba kirjeldatud. Raskeimaks ülesandeks oli toormaterjalist raua põletamine, mis sündis selleks eriti ehitatud ahjus. See on osalt rajatud maa sisse, kus kumer põhi sillutati kividega ja pealt määrati saviga siledaks. Ahju maapealne osa tehti laiemaks ka kividest ja savist, umb. lehtrikujuliseks, et sinna vabalt võis põletusainet juurde lisada; ahju seintesse jäeti aga mitu auku, kuhu asetati lõõtsatorud, mis andsid tõmbetuult, et söed vahetpidamata lõõmaksid, aga all maapinnal oli suurem avaus, mille kaudu sularaud välja võeti. Kuigi Iru pole sellist ahju veel leitud, peaks see seal olema, kui see pole lõplikult hävinud, sest leitud rauaräbu ei võinud kuidagi teisiti sinna sattuda.

Missugune võis välja näha Iru asustajate linnus ja asulad, selle rekonstrueerimiseks annavad väljakaevatud kultuurjäänused (joon. 7) materjali, mille najal on võimalik muistset ehitist uuesti üles ehitada. Kuigi seda pole kerge väheste säilinud jäänused järgi ideaalselt samal kujul järele aimata, nagu see õnal ajal oli, on siin võimalusi siiski osaliselt endist ilmet rekonstrueerida, mis meid paljudeski küsimustes jälle edasi aitab.

Kirjeldavas osas võeti juba täpsemalt läbi linnuse ja asula põhiplaanide ehitus, mida siin enam kordama ei hakka; tuletan meelde vaid suurtes joontes linnuse kiviladestust, mis paiskus laiali linnuse hävitamise ajal ja varisenud sinna vallist, kivimüürist ja katusest, mis võib olla seisid seal osalt katteks, aga ka vaenlase peale pildumiseks. Kõige selle suure kiviladestu sees on näha veel müüri ase (joon. 7), mis nurga all keerab linnuse ääre poole. See võis tõenäoselt olla mingi aeglaselt tõusev ülekäigu müür linnuse otsvalli ehituse peale ja linnust piirava aia seesmisele katusele, mis lasus postidel ja mille jäljed on kivikiilude näol veel alal hoidunud (joon. 7). Nii kujunes linnuse aia sisekülg postidel lasuv katusealune, osaliselt kinnine, piiratud palkseintega, osaliselt lahine, kuna katus oli samal ajal poodiumiks sõduritele linnuse kaitsmise

ajal, mis ulatus umb. vahest 1 m võrra allapoole linnuse aia ülemisest äärest, nagu kujutatud sellekohaselt koostatud rekonstruktsioonil (joon. 30). Linnuse laiale kividest koosnevale kesk- ja otsvallile oli raske ehitada ühekordset kaitseaeda, vaid loomulikult ja möödapääsmatult pidi seal olema ehitusetaoline kaitse. Linnuse põhjapoolsest otsast läks linnusesse aeglaselt tõusev tee (vrld. joon. 6) sissekäiku, mis asetses ots- ja külgehitiste vahel, kus see oli kahelt poolt kaitstud juhul, kui vaenlane julges väravasse tormata. Linnuse sees oli elamuid, ulualuseid loomadele, väliskööke ja lahtisi tuleasemeid (joon. 30), mis olid kõik tarvilikud nii sõja- kui rahuajal, millal samuti seal sees elutseti. Viimast tõendavad Läti uurijad, kes on juba mitu linnust lahti kaevanud ja neil leidnud alaliselt asustatavaid elamuid kõigi tunnustega, mis selle poolt räägivad. Ka Iru linnusel leidis väga palju söögijäänuseid ning muid vähemaid tarberiistu, mida igapäevases elus tarvitatakse, siiski võrreldes neid kogusummas sama linnuse otsa alt välja kaevatud asula leidudega, ei näi need linnusel nii intiimsetena kui asula omad. Kuid seda vahet on veel liiga vara teha, kuna kaevatud on alles murdosa tervest alast.

Joon. 30. Iru linnuse rekonstruktsioon. (O. Kangilaski järgi.)

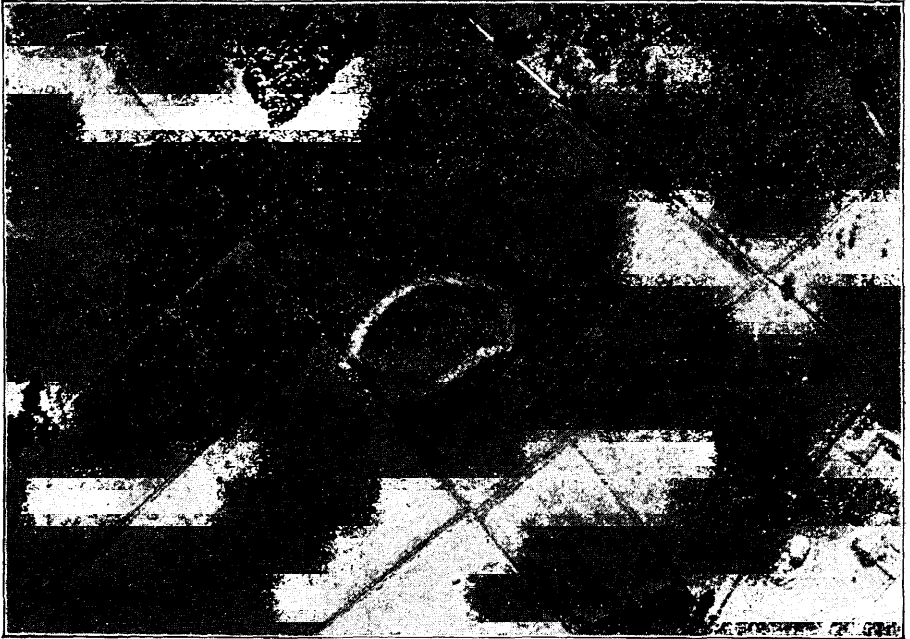
Kasutatud kirjandust.

- 1) R. Indreko *Sépultures neolithiques en Estonie*. Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat 1933 (Tartu 1935) lk. 209.
- 2) R. Indreko *Pronksiaja asulaleid Asvas*. Üliõpilasleht 11. 1934 (Tartu 1934) lk. 404, joon. 1.
- 3) Lähemalt vt. E. Laid *Eesti muinaslinnad* (Tartu 1923).
E. Laid *Uusi andmeid Eesti muinaslinnadest*. Ajalooline Ajakiri 1933.
- 4) H. Moora *Bemerkungen über einige ostbaltische Schmucksachen der jüngeren Eisenzeit II*. Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat 1929 (Tartu 1931) lk. 27 jj., joon. 1—4.
- 5) H. Moora sama, lk. 39 jj., joon. 16—18.
- 6) A. Götze *Der Schlossberg bei Burg im Spreewald*. *Praehistorische Zeitschrift* IV, 1912. (Leipzig 1912) lk. 318.
- 7) A. M. Tallgren *Zur Archäologie Eestis II*. *Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis VIII:1* (Tartu 1926), (= Tallgren *Zur II*) lk. 106, joon. 137:4.
- 8) N. Åberg *Ostpreussen in der Völkerwanderungszeit* (Uppsala 1919) lk. 106—109, joon. 151—160.
- 9) *Katalog der Ausstellung zum X. archäologischen Kongress in Riga 1896* (Riga 1896), (= RK) tab. 14:15.
- 10) N. Åberg *Ostpreussen in der Völkerwanderungszeit* (Uppsala 1919) lk. 34—37, joon. 23.
- 11) Tallgren *Zur II*, lk. 108, joon. 140, 139:1.
- 12) A. Karnups *Ausgrabungen auf dem Burgberg Tanisa-Kalns im Jahre 1930*. *Congressus secundus* (Riga 1930). *Acta Universitatis Latviensis Philologorum et Philosophorum ordinis series I:1*. *Congressus secundus archaeologorum Balticorum Rigae*, 19.—23. VIII. 1930 (Rigae 1931), (= Karnups *Tanisa-Kalns*) lk. 471, tab. V:9.
- 13) В. И. Сызовъ. *Дьяково-городище близъ Москвы*. *Труды девятого археологическаго съезда въ Вильнѣ 1893*. II (Москва 1897) lk. 265, tab. XXVIII a:7.
- 14) Pilt *Arkeoloogia kabineti* (= AK) *pildikogus nr. 2533*.
- 15) Pilt AK *pildikogus nr. 2526*.
- 16) Pilt AK *pildikogus nr. 2551*.
- 17) А. А. Спицынъ. *Археологическія розысканія о древнѣйшихъ обитателяхъ Вятской губерніи*. *Материалы по археологій восточныхъ губерній Россіи I*. *Приуральскій край* (Москва 1893) lk. 76, tab XIII:5.
- 18) Pilt AK *pildikogus nr. 2905*.
- 19) A. Karnups *Tanisa-Kalns* lk 467, tab V:3.
- 20) Ch. Albrecht *Die Slawen in Thüringen*. *Jahresschrift für die Vorgesichte der sächsisch-thüringischen Länder XII:2* (Halle 1925) lk. 30, 53, joon. 20 ja tab. VIII:8. 21) Karnups *op. cit.*, lk. 467.
- 21) П. Н. Третьяков *Работы на строительстве Ярославской гидроэлектростанции (Средволгострой)*. *Известия Государственной Академии Истории Материальной культуры* 109 (Москва-Ленинград 1935) lk. 119, joon. 107:16—17, 26—27.
- 22) В. Nerman *Die Völkerwanderungszeit Gotlands*. *Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien* (Stockholm 1935) lk. 83, tab. 52:542.

- 23) Sellmann Latenezeitliche Grab- und Wohngrubenfunde von der Aue bei Mühlhausen i. Th. Jahresschrift für die Vorgeschichte der sächsisch-thüringischen Länder 10. (Halle a. S. 1911) lk. 69, tab. IX:6, 7.
- 24) Sellmann sama, lk. 69, tab. IX:5.
- 25) Ch. Albrecht Die Slawen in Thüringen. Jahresschrift für die Vorgeschichte der sächsisch-thüringischen Länder XII:2 (Halle 1925) lk. 29, tab. VIII:7.
- 26) U. T. Sirelius Suomen kansanomaista kulttuuria I (Helsinki 1919) lk. 380.
- 27) A. Bezzenberger Fundberichte. Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia 1900—1904, 22. (Königsberg i Pr. 1909) lk. 56—57, joon. 27.
- 28) P. Opinin Die vor- und frühgeschichtliche Besiedlung des Unterharzes und seines Vorlandes auf Grund der Bodenfunde. Jahresschrift für die Vorgeschichte der sächsisch-thüringischen Länder XVIII (Halle 1930) lk. 169, tab 18.
- 29) B. Nerman Die Völkerwanderungszeit Gotlands. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien (Stockholm 1935) haud nr. 142, tab. 52:545.
- 30) B. M. Vifot Järnåldersboplatsen vid Uppåkra. Meddelanden från Lunds Universitets Historiska Museum (Lund 1936) lk. 127, joon. 12:4 a—b.
- 31) W. Gaerte Urgeschichte Ostpreussens (Königsberg i. Pr.) lk. 293, joon. 241.
- 32) R. Indreko Viljandimaa muinasaeg. Eesti VII — Viljandimaa. Eesti Kirjanduse Seltsi Kodu-uurimise Toimkonna toimetused (Tartu 1935) lk. 47, joon. 10:1.
- 33) Tallgren Zur II, lk. 134.
- 34) B. Nerman Die Völkerwanderungszeit Gotlands. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien (Stockholm 1935) lk. 89, tab. 57:611.
- 35) A. M. Tallgren L'epoque dite d'Ananino. Suomen Muinasmuistoyhdistyksen Aikakauskirja XXXI (Helsinki 1919) lk. 16, joon. 15.
- 36) R. Indreko Pronksiaja asulaleid Asvas. Üliõpilasleht nr. 11 1934 (Tartu 1934) lk. 405, joon. 8.
- 37) A. Auerbach Bruchstücke einer verlorenen Gussform aus Ostthüringen. Studien zur vorgeschichtlichen Archäologie (Leipzig 1925) lk. 165.
- 38) A. Götze Der Schlossberg bei Burg im Spreewald. Praehistorische Zeitschrift IV, 1912 (Leipzig 1912) lk. 324, joon. 9, 10.
- 39) A. Götze, P. Höfer, P. Zschische Die vor- und frühgeschichtlichen Altertümer Thüringens (Würzburg 1909) lk. 297.
- 40) Isiklik märges kohapeal.
- 41) R. Šnore Izrakumi Doles Pag. Klangu Pilskalna. Senatne un Maksla I 1936. Pieminekla Valdē Izdevums (Riga 1936) lk. 57—67, joon. 7:1.
- 42) A. M. Tallgren Eräitä epäselviä muinaslöytöjä, Suomen Muses 1934, lk. 43, joon. 4.
- 43) A. M. Tallgren Archaeological Studies in Soviet Russia. Eurasia Septentrionalis Antiqua X (Helsinki 1936) lk. 159, joon. 22:2.
- 44) K. Freiherr von Miske Die prähistorische Ansiedlung Velem St. Vid I (Wien 1908) lk. 72, tab. LXIX:1.
- 45) B. M. Vifot Järnåldersboplatsen vid Uppåkra. Meddelanden från Lunds Universitets Historiska Museum (Lund 1936) lk. 127, joon. 12:9.
- 46) A. Karnups Tanisa-Kalns lk. 466, tab. IV:17.
- 47) Isiklikud kohapeal tehtud märkmed.
- 48) H. Moora Eestlaste kultuur muistsel iseseisvusajal. Tartu Ülikooli Arkeoloogia kabineti toimetused IV (Tartu 1926) lk. 123, joon. 83:5.
- 49) A. Äyräpää Etelä-Karjalan Esihistorian Pääpiirteet. Neljännet museopäivät Viipurissa 1934, lk. 62, joon. 42.

Kuusalu linnus

M. SCHMIEDEHELM

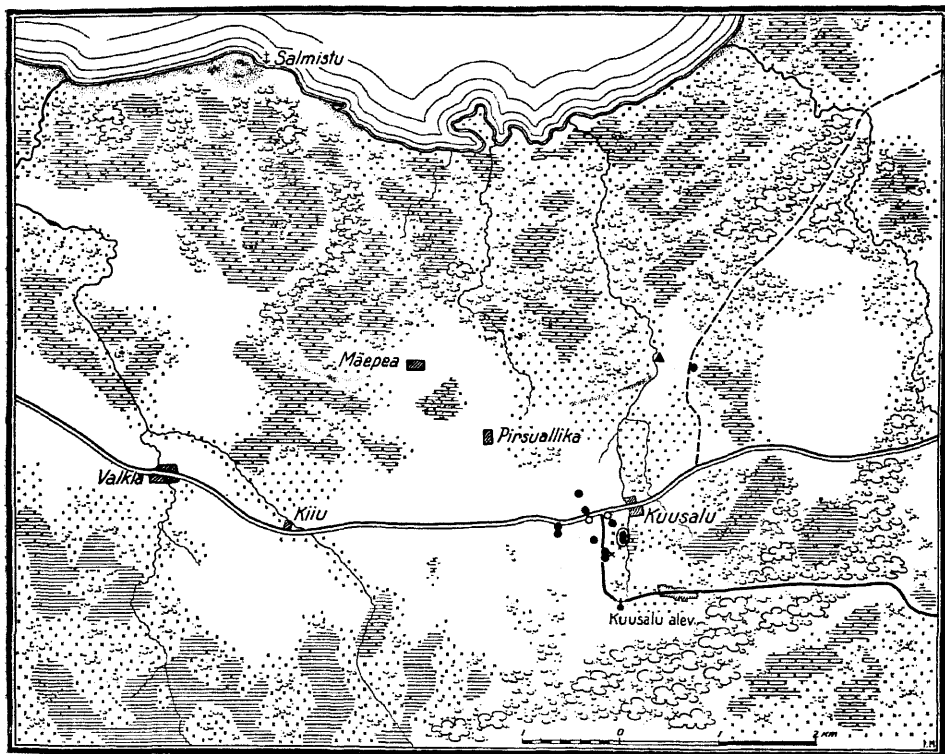

Joon. 1. Kuusalu linnus õhust.

Kuusalu linnus, või kohaliku nimetuse järele „Linnaase“, „Linna-pao“ ehk „Pajulinn“ erineb mitmeti meie tavalistest linnustest. Oma tasasele maale ehitatud ringvalliga (vt. joon. 1, 2) kuulub see nn. maalinnade tüüpi, mida esineb Eestis kõige enam saartel, vähemal määral aga ka Lääne- ja Harjumaal, nagu näiteks meie suuremaid ja tuntumaid muinaslinna Varbola. Kuusalu linnus erineb aga ka neist selle poolest, et pole ehitatud mitte kuivale maale, vaid sohu, nagu mõned teisedki linnused, millede arv aga pole suur — näiteks Alulinn Virumaal Lüganuse kihelkonnas ja mõned vähem kindlad linnused ehk pelgupaigad. Linnust piirav vall moodustab tänapäeval vaid üsna madala

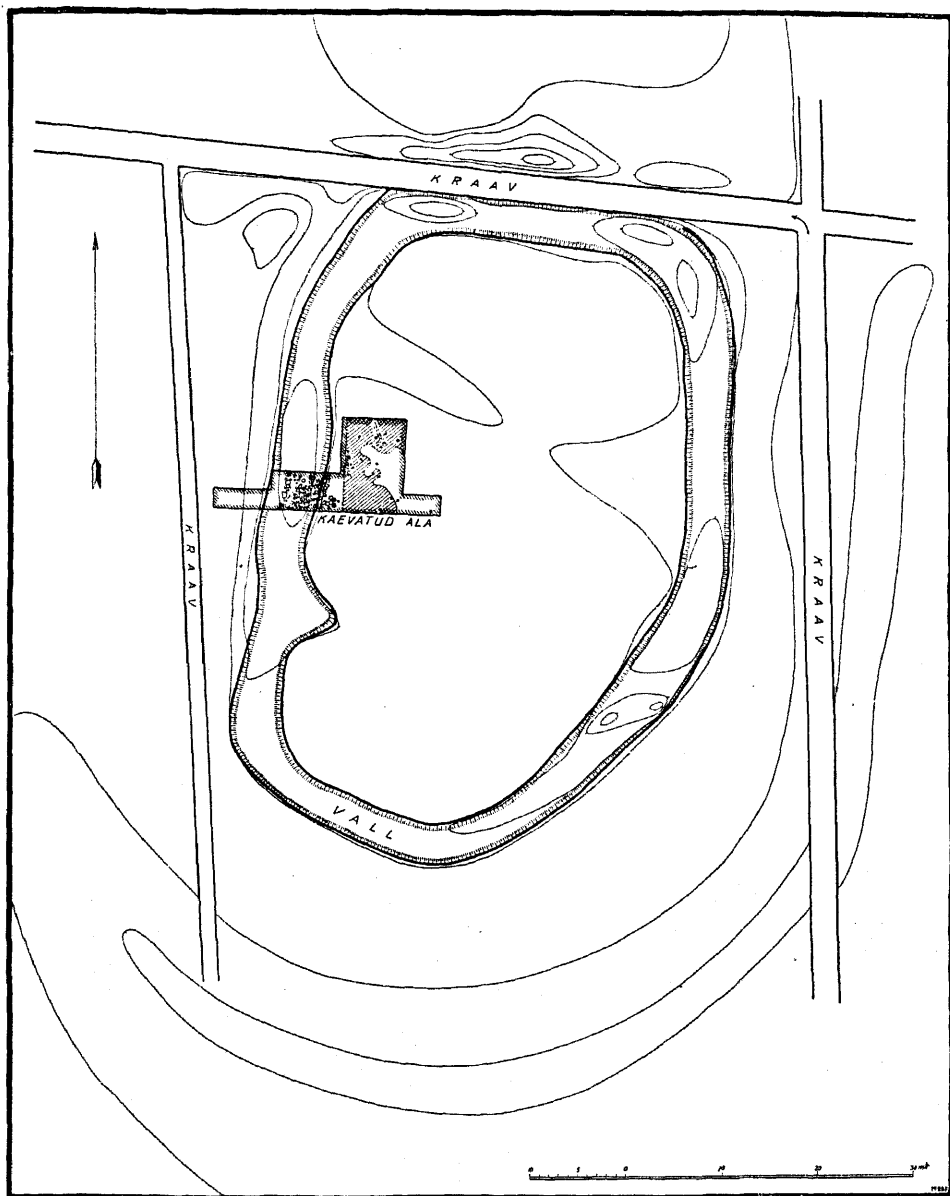
Joon. 2. Kuusalu linnus SSW poolt.

Joon. 3. Kuusalu linnuse ümbruskonna kaart. 1, 2, 3 — muinasaja lõppu tagasi ulatuvad teed, külad ja sadamakoht; 4 — linnus; 5 — ohvrikivi; 6 — ohvrikivi ase; 7 — hiiepuu; 8 — hiieallikas.

ringi, mis ületab ümbritsevat pinda vaid umbes paarikümne sm võrra ja ei torka silma mitte niipalju oma kõrguse kui kivise, kuiva pinna ja sellest tingitud erineva taimkatte värvingu poolest (joon. 1, 2). Neid väliseid tunnusmärke arvesse võttes on arusaadav, et linnuse kaevamisele asuti teatud kahtlusega — kas siin ongi tegemist korraliku linnusega, või on see vaid alustatud ja mingisugustel põhjustel pooleli jäänud vall, või lõpuks lihtne pelgupaik soos, nagu sellele osutavadki mõned nimetuse variandid, nagu „Linnapao“ ehk „Pajulinn“. Tegelikult andsid kõigest 2½ nädalat kestnud kaevamised siiski üllatavalt häid ja omapäraseid tagajärgi.

Linnus asub Kuusalu kirikust 0,75 km põhja pool, 200 m ida pool teed, mis keerab samanimelise küla Kapa talu kohalt suurelt Tallinna—Narva maanteelt Kuusalu alevi poole, Tatsu-Mardi talu krundil, mille omanikuks J. L. u. u. k (üsna väike põhjapoolne osa kuulub ka Kapa talule). Nagu nimetatud, asub linnus keset väikest põhja-lõuna suunas pikerugust turbasood (vt. asukoha kaart joon. 3), mis piiratud suhteliselt kõrgete kallastega. Sood läbis vanasti ojake, mis nüüd ära juhitud kraavidesse. Selle tagajärjel on soo praegu kaunis kuiv ja seda on koguni küntud; kuid vanemad külaelanikud mäletavad, et see oli enne kraavi-

Joon. 4. Kuusalu linnuse üldplaan. 1 — 1936. a. kaevatud ala; 2 — viljaterade esinemise piirkond; 3 — puupost; 4 — vallikive; 5 — puujäänuseid. Valli all olevad puud on plaanil märkimata.

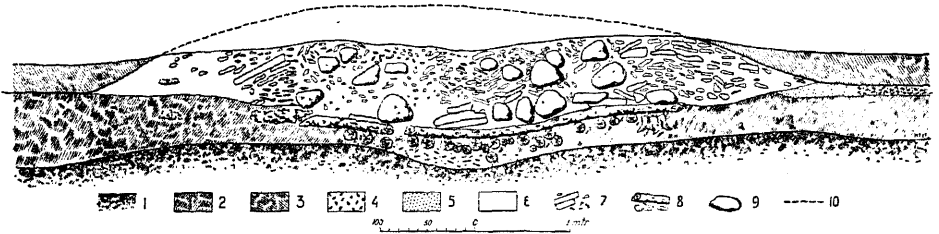
Joon. 5. Vaade läbikaevatud vallile: näha pealne kivi- ja alumine puuehitis; esiplaanil palgijäänuseid valli välisserva alt.

tamist täiesti tüma, kuhu juurdepääs isegi kuival aastaajal oli peaaegu võimatu. Turbasoo kaldad on praegu enamasti põldude all.

Linnusena kasustatud, madala valliga piiratud ala on ovaalne, SSW—NNO suunas 80 m pikk, ristisuunas 50 m lai. Ühes kohas lääneserval teeb vall väikese kõveriku sissepoole; valli N-poolne ots on uuel ajal ära lõigatud kraaviga. Kaevamisi toimetati linnuse läänepoolses osas, kusjuures kaevati esialgu kahe meetri laiune, 24 m pikkune kraav risti läbi valli. Kaevamispiinda laiendati siis veel valli kohal ja linnuse sisemisel platool, nii et terve läbikaevatud ala moodustab 118 ruutmeetrit (vt. plaan joon. 4). Vaatleme nüüd lähemalt, millist pilti pakkus läbikaevatud ala.

Üheks huvitavamaks kaevamiste osaks osutus vall ise. Selgus, et selle ehitus, mis pealegi oli haruldaselt tervena säilinud, oli hästi läbi mõeldud ja kohandatud oludega. Nimelt oli turbapinnale valli alla laotud hagu ja igasugust risu, millest oli alles puukoori, üksikuid oksa, käbisid jne. Selle peale oli laotud väga korralikult kahes, kohati koguni kolmes kihis 3—4 m pikkusi, 10—12 sm jämedusi männilatte,¹⁾ kusjuures alumise kihi latid olid valli pikkussuunas, pealmised ristisuunas (vt. joon. 5—7). Valli välisserval oli siia peale laotud veelgi mingisuguseid üsna jämedaid puutüvesid, mis olid aga juba kaunis pudedad; samuti tublisti kõdunenud puujäänuseid oli valli sisemise serva juures. Nende puualuste otstarve on selge — nad pidid ära hoidma kivide vajumist sohu. Et see oleks paratamatult sündinud, seda näitab kõige paremini puude kõveraks paindumine kivide raskuse all valli keskkohal, nagu seda

¹⁾ Kõik siin esinevad puuliigid on lahkesti määratud Metsakasutuse Kabineti assistendi B. Koljo poolt.

Joon 6. Valli lõige. 1—2 — kultuurkihi all olevaid turbakihte; 3 — kultuurkihile pärast linnuse mahapõlemist peale kasvanud kultuurkiht; 4 — viljateri kultuurkihis; 5 — must kultuurkiht rohkete söejäänustega; 6 — kruusakas kiht kivide vahel; 7 — paekive; 8 — puulatte ja puujäänuseid; 9 — raudkivi; 10 — joon, millega märgitud valli minimaalne algupärane kõrgus.

selgesti näha valli profiilist joon. 6. Vall ise koosnes pae- ja raudkivide, kusjuures esimesed olid laotud lapiti müüri sarnaselt valli äärtele ja vist ka keskele, kuna vahed olid täidetud raudkividega. Kõike seda kattis veel paeklibu ja mullasegu. Kohaliku rahva jutu järele olevat vallilt ära veetud ehituste tarvis tublisti kive, nii et vall olnud vanasti märksa kõrgem (umb. rinnakõrgune). Arvesse võttes seega valli loomulikkude vajumist, kivide äravedamist inimeste poolt ja asjaolu, millest lähemalt allpool, et muinaslinna pinnale on peale selle mahajätmise peale kasvanud umb. 30—40 sm paksune turbakiht, võib umbkaudselt

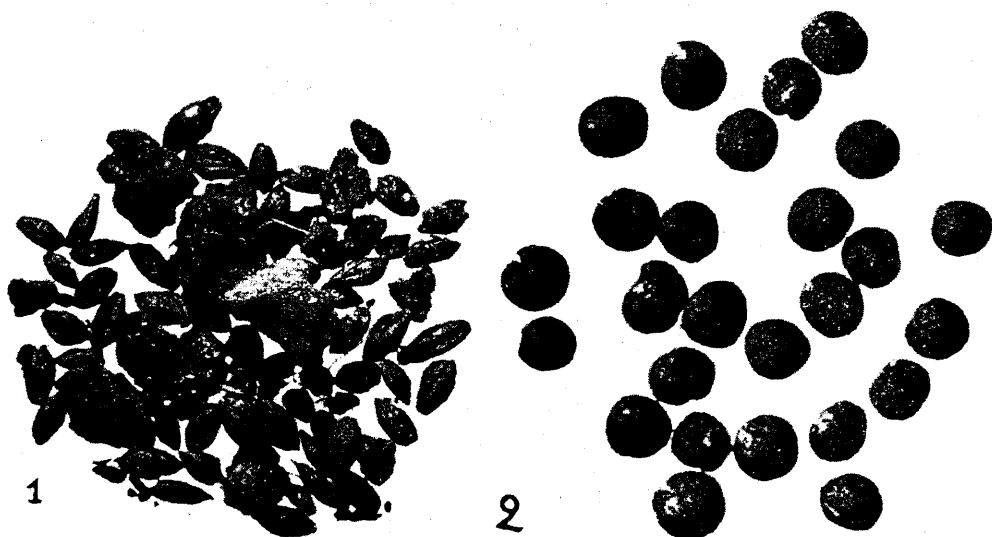

Joon 7. Valli puust alusehitis.

arvata, et vall pidi algupäraselt olema vähemalt umbes 1,5 m kõrgune, nagu selle minimaalne oletatav kõrgus ära näidatud profiilil joon. 6 katkelise joonega. Jälgi mingisugusest püstiast vallil pole veel leitud, kuid analoogiliselt teiste linnustega võib seda siingi oletada.

Ka linnuse seesmine pind pakkus huvitavat pilti. Kõigepealt tuli eemaldada ülalmainitud 30—40 sm paksune pruunikas madal soo turba-kiht, mis ei sisaldanud mingisuguseid kultuurjäänuseid, küll oli aga läbi kasvanud puujuurtega.¹⁾ See oli nähtavasti peale kasvanud linnusele, kui seda niisugusena enam ei tarvitatud. Selle pealmise turbakihi all oli must kultuurkiht, mis sisaldas rohkesti süsi. Suurimaks üllatuseks olid siin suurte viljatagavarade jäänused söestunud viljaterade näol, mis katsid pinda kohati kompaktse kuni 10—12 sm paksuse kihina (joon. 8). Vilja esinemise ala on plaanil joon. 4 viirutatud. Viljakihi hulgas oli ühes kohas ka herneid. Kuna kihi paksus vaheldus, siis jäi mulje, et siin on tegemist laialivarisenud viljahunnikutega, nagu neid võis olla aitades. Tekkis muidugi otsekohe küsimus, missugused olid need aidad ja viljasalved, kus seda hoiti, sest on iseendast mõistetav, et nii suuri tagavarasid ei hoitud lahtise taeva all ega katmata maapinnal, pealegi soos. Kahjuks olid kaevamised liiga lühiajalised, et sellesse küsimusse tuua täit valgust; peale selle mõjus takistavalt asjaolu, et turbasoo oli läbi kasvanud juurtega, mis olid osalt niivõrd kõdunenud, et neid oli raske eraldada oletatavatest ehitiste juurde kuuluvatest puujäänustest, seda enam, et viimased olid enamasti alal hoidunud täiesti söestunudult. Paaris kohas need jäänused näisid olevat pärit palkidest. Märksa paremini olid alal hoidunud mõned postid ja vaiad, mis, asetsedes sügavamini

¹⁾ Kõik turba määramised ja analüüsid on lahkesti tehtud mag. K. Orviku poolt.

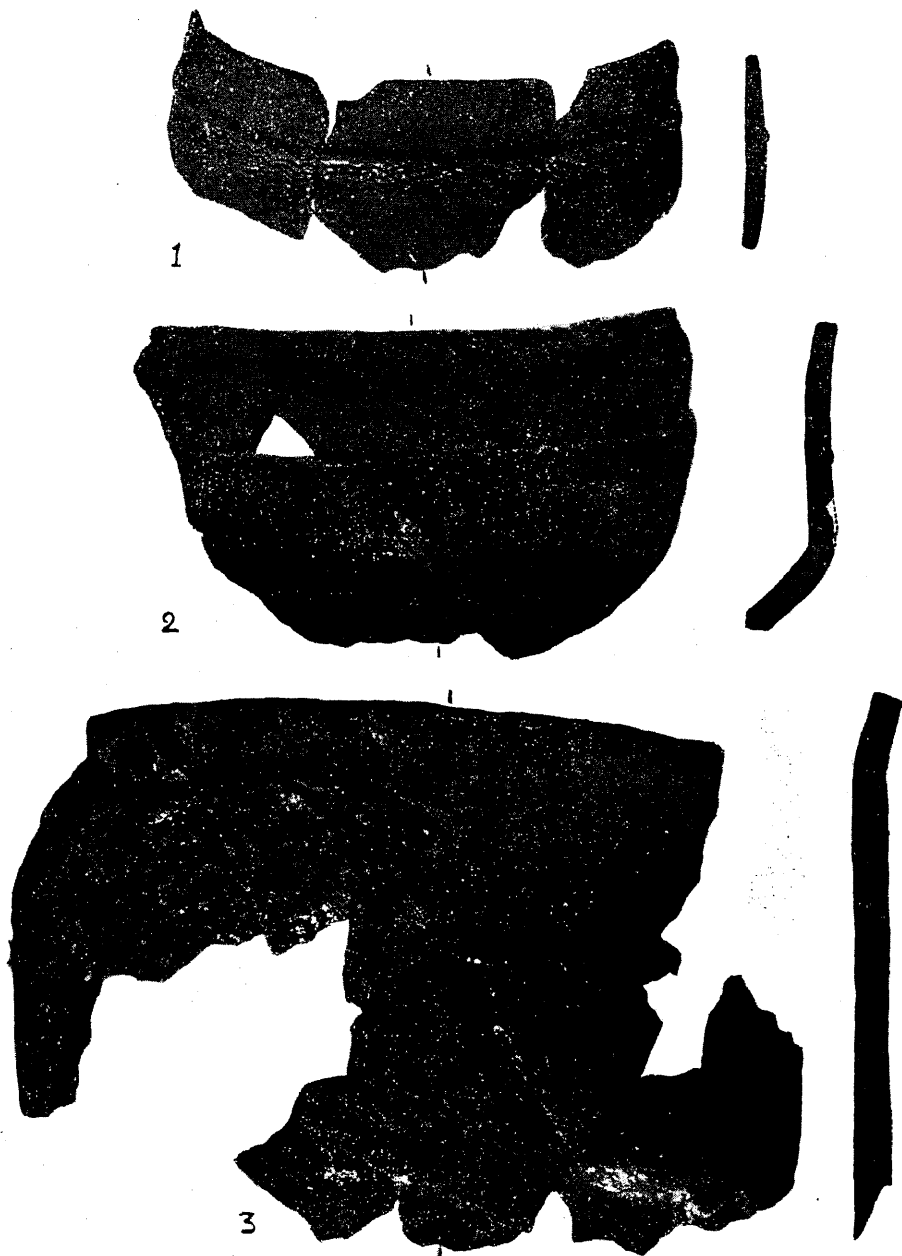
Joon. 8. 1 — söestunud viljateri, osalt kõvaks massiks põlenud; 2 — söestunud herneid. Suurendatud.

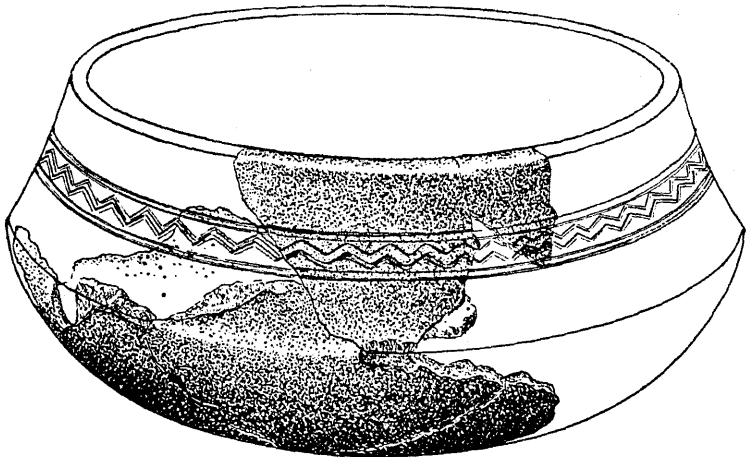
Joon. 9. Puujäänuseid viljakihi alt.

mullas, olid tulest puudutamata. Plaanil joon. 4 on nad tähendatud mustade täppidega. Nende hulgas oli kolm õige jämedat posti (läbimõõt 20—22 sm), millest kaks — teine valli külje all, teine rohkem seespool — olid aetud sügavasti turba sisse, nii et ühe ots ulatus turbast läbi järvemuda kihini, mis algas 1,95 m sügavusel. Suurte postide kõrval oli veel rida väikesi vaiaotsi, männi- ja kasepuust. On selgesti näha vaiaotste teritamist kirvelöökidega. Postide ja vaiade asukohad ei anna esialgu siiski veel mingit kindlat ehitise kuju, küll aga on selge — nagu näeme seda ka teistel linnustel — et mingisuguseid ehitisi, käesoleval juhul kõrgepealt viljaaitu, pidi olema valli külje all, selle varjus. Sügavamini seespool vilja enam ei esinenud, nagu seda näitab läbikaevatud kraavi ots. Otsekohe viljakihi all oli suur hulk puujäänuseid ja juuri, osalt võib olla loomulikult teel sinna kasvanud, osalt vist ka kohale toodud (joon. 9). Vähemalt põhjapoolses kaeviku osas olid need puud kahes kihis, mis olid kohati eraldatud teineteisest kasetohuga, mida algupäraselt oli arvatavasti olnud laiemalt, kui seda oli säilinud tänapäevani. Kasetoht oli üks paremaid aineid, mis tol ajal võis tulla arvesse kaitsena niiskuse vastu. Kuna vili oli põlenud, siis on tõenäone, et sellega koos oli ka ära põlenud otsekohe vilja all olev mingisugune põrand — kas samuti kasetohust või laudadest — seda me ei tea. Seega on meil siin kohati tegemist nagu kahekordse põrandaga, mis pidi hoidma vilja kuivana. Pole muidugi ka võimatu, et need kaks põrandat oleksid tekkinud eri ajal teineteise peale, olgugi et nende vahel mingisuguseid elamisjäänuseid peale puude ei leitud.

Leidudest, mis olid kõik ühel tasapinnal põlenud viljakihiga ja suuremalt osalt selle sees, mainitagu eeskätt keraamikat, mida esines seal üsna tihedalt, umbes 160 leiukohal, enamasti pesadena koos — nagu savinõud tegelikult olidki purunenud. Sagedasti oli savinõukildude juu-

Joon. 10. Savinõutükke: 1 — laineornamendiga nr. 3427:3; 2 — sileda musta pinnaga nr. 3427:92; 3— koredast savist auguga ääres nr. 3427:180. Umb. $\frac{5}{9}$.

Joon. 11. Savinõu nr. 3427:84; puuduvad osad rekonstrueeritud.
Umb. $\frac{1}{2}$ loomulikku suurust.

res ka loomaluid.¹⁾ Nende hulgas oli kõige rohkem veise luid, esines aga ka kodusiga, lammas, kits ja koer. Kohati jäi mulje, et luud olid ühenduses savinõudega — nähtavasti jäänustena lihast, mida hoiti savinõudes. Viimased ise olid kahjuks suuremalt osalt niivõrd kildudeks purunenud, et vaid paaril korral oli võimalik kokkuleepimise teel saada ettekujutust nõude kujust ja suurusest (vt. joon. 10, 11, 12:1—2). Rohkesti oli koredast savist, suurte paksuseinaliste savinõude kilde. Nende kuju oli lihtne — sirgete seintega, umbes poti- või ämbrikujulised. Mõnel on ääres paar augukest (joon. 10:3, 12:2). Kuid on ka hoopis peenemat keraamikat. Kõige paremini läks korda rekonstrueerida joon. 11 nähtavat savinõu, mis valmistatud peenest, mustapinnalisest, hästi põletatud savist ja mille meeldiv kuju lihtsa sik-sak-ornamendiga vastab tänapäevagi maitsele. Edasi nimetatagu paar kildu nööri- ja lainekujulise ornamendiga (joon. 12:1, 10:1). Peale keraamika leiti teisigi esemeid. Mainitagu näiteks saviainest valem (joon. 13:4), mingisuguste metallplaadikeste valamiseks, nagu sellest plastiliinist jäljend pildistatud siinsamas (joon. 13:4-a). Valemil on näha ühelt küljelt väike trehtrikujuline nõgu metalli sissevalamiseks. Valmis riistal viiliti sissevoolu soone kohale jäänud nibu ära. Niisuguseid plaadikesi tarvitati arvatavasti võõnaastudena. Leiti ka kaks sulanud tina katkendit. Edasi oli seal miski kõver luuriist (joon. 13:3) väikese õnega, mille ääres kahel pool augukest ja ühe teise sarnase riista katkendeid; siis veel 2 luisku (joon. 13:2), mõned ovaalsed sileda pinnaga kivimunakad (joon. 12:5), mida tarvitati võib olla jahvatamiseks, lõpuks veel kaks klaashelme, millest teine (joon. 12:3) fassseeritud tumepruunil foonil punaste silmade ja roheka keskkohaga ja teine (joon. 12:4), ümarik, puna-valgete kaartega tumesinisel põhjal. Kõik need leiud annavad näpunäiteid linnuse dateerimiseks. Peale selle me oleme aga käesoleval juhul haruldaselt õnnelikus seisukorras, kuna võime määrata linnuse iga ka veel teisel

¹⁾ Luid on lahkesti määranud mag. J. Lepiksaar.

teel — soogeoloogiliselt, ja niiviisi võrrelda kahel eri viisil saadud andmeid. Vaatleme enne leidude dateerimisvõimalusi arheoloogilisel teel.

Luuriistale joon. 13:3 on leitud teine väga sarnane, olgugi väiksem eksemplar Viru-Nigula khl. Iila küla ühest kivikalimest, luustiku juurest, mille võime dateerida kaunis täpselt, kuna sellel oli kaasas peale mitmesuguste teiste panuste (kirves, odaotsi, sõlg, käevõru jm.) veel a. 1051—1056 vahelt pärit olev hõbemünt. Selle järele otsustades peab see haud kuuluma varemalt 11. sajandi teise poole. Selle riista otstarve pole kuigi kindel. Üks üsna sarnane riist on leitud üksikleiuana Saksa maalt, Salzwedeli maakonnast ja teine, halvasti säilinud eksemplar, Hettstedt'i maakonnast (mõlemad Kesk-Saksamaal) 5. sajandi kalmistust.¹⁾

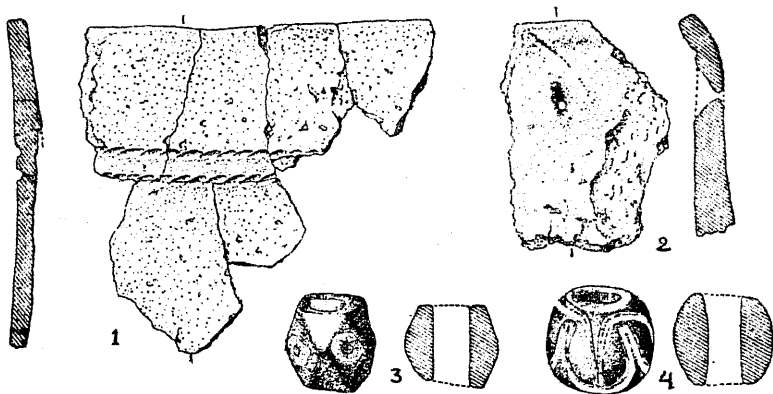
Prof. H. M o o r a on lahkesti juhtinud allkirjutanu tähelepanu teatud määral — kuid siiski mitte päriselt — sarnanevatele luuteravikkudele, mis esinevad kuulsates Taani sooleidudes vibuotstena.²⁾ Need sooleidud dateeritakse 5.—6.-sse sajandisse, kuid tarberiista vormina võisid kõne all olevad esemed püsida tarvitusel väga kaua. Võib olla olid nad aga ka mingisugused naasklisarnased tööriistad, mis rippusid vöö küljes.

Kuusalu linnuselt leitud helmestega (joon. 12:3, 4) sarnanevaid eksemplare esineb tihti meie noorema raua-aja leidude hulgas. Helmeste ilustamisviisi teist värvi täppide või mügaratega on vana tehnika, mis õitses lõunas, Doonaumail juba varemalt ja keskmisel raua-ajal³⁾, kust nad on levinud peaaegu üle terve Euroopa. Eestis nad esinevad enamasti märksa hilisemates leidudes. Helmega joon. 12:3 sarnaneb Eesti leidudest kõige enam tahuline helmes punaste täppidega kollasel põhjal,

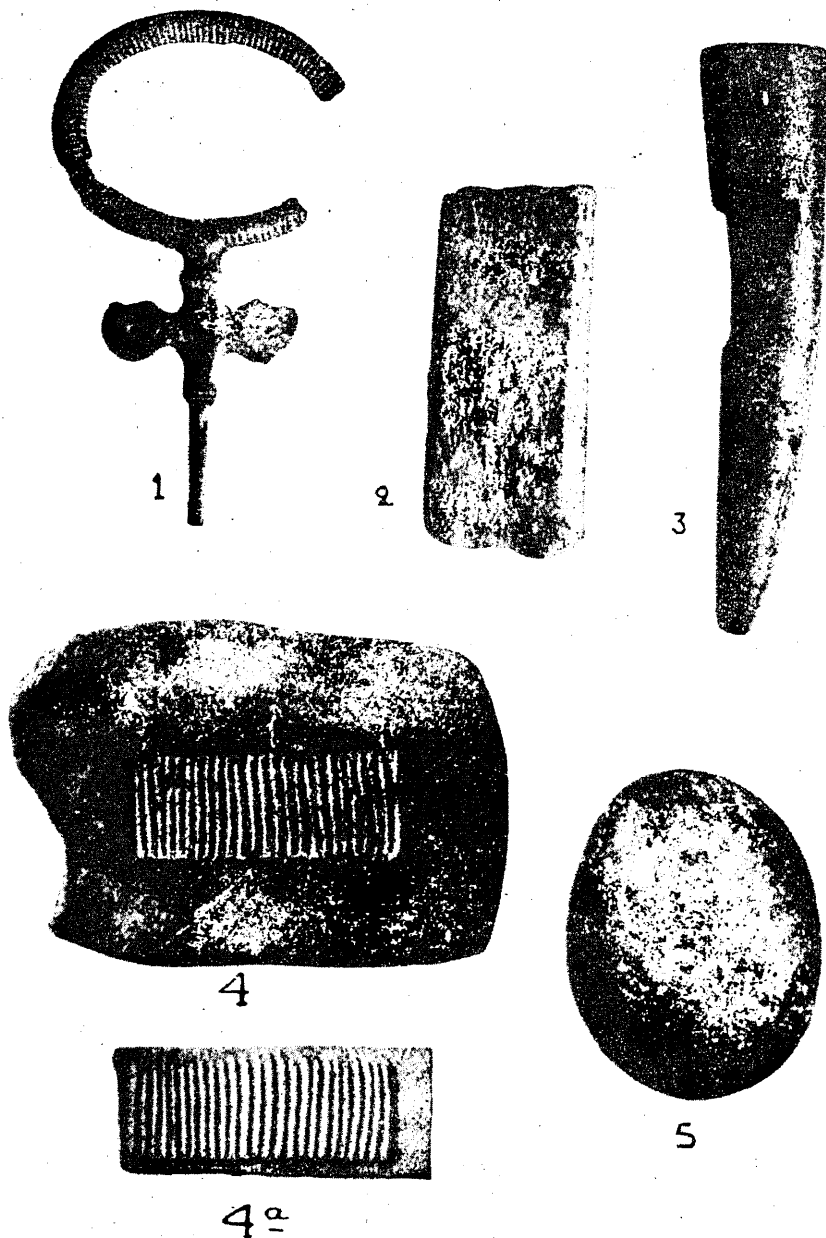
1) Vt. Jahresschrift f. d. Vorgeschichte d. sächsisch-thüringischen Länder XXIV, lk. 239, joon. 11—12.

2) Vt. C. Engelhardt, Nydam Mosefund. Kjöbenhavn 1865. Tahv. XII:10, 15.

3) Vt. J. Hampe, Aletrethümer des frühen Mittelalters in Ungarn III, Braunschweig 1905. Tahv. 141:6; 179, 201, 215 j. m.

Joon. 12. 1 — nöörornamendiga savinõutükk nr. 3427:15; 2 — augukesega ääres ja nõrga joonornamendiga savinõutükk nr. 3427:123; 3 — klaashelmes, tumepruunil põhjal peeneid rõngakesi rohaka keskkohaga, nr. 3427:10; 4 — helmes punasevalge kaarornamendiga tumesinisel põhjal, nr. 3427:42. 1—2 umb. 1/2; 3—4 umb. 1/1.

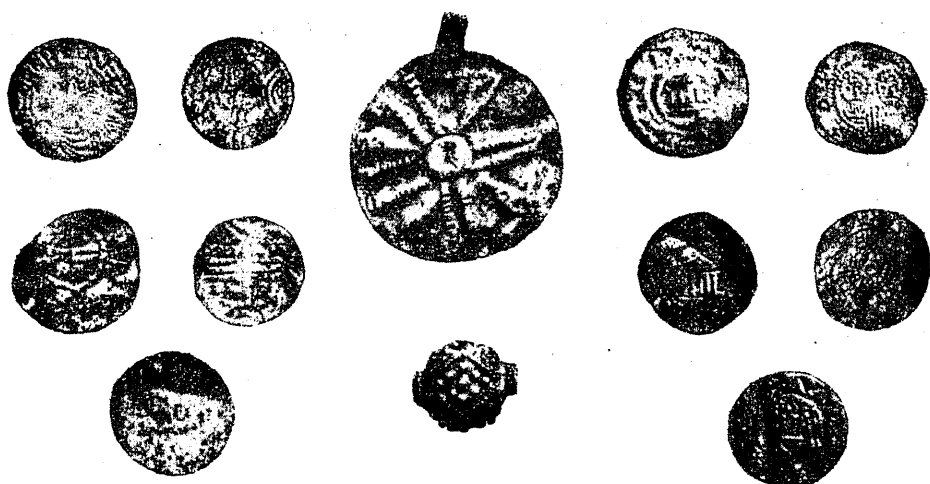

Joon. 13. 1 — pronksist rinnanõel, leitud Kuusalu linnuse lähedalt, Kapa talu maalt, nr. 2827; 2—5 — leide linnuselt: 2 — luisk nr. 3427:114; 3 — luuriist nr. 3427:85; 4 — valem nr. 3427:2; 4-a — sellega tehtud plastilist plaadike; 5 — jahvatamise kivi nr. 3427:99. 1 — umb. $\frac{2}{3}$; 2, 3 — umb. $\frac{5}{8}$; 4, 4-a — umb. $\frac{6}{7}$; 5 — umb. $\frac{3}{5}$.

mis leitud Rannu khl. Verevi kl. Sandimardi talu kivikaldest (Ark. Kab. nr. 2817:126), kust on leitud keskmise ja noorema rauaaja esemeid. Kombineritud ornamendiga — kaarjoonte ja värviliste täppidega helmeid on leitud näiteks Otepää Päidlast (Ark. Kab. nr. 1997:9-a, e) koos tüüpiliste noorema raua-aja keskpaika kuuluvate leidudega, Helme Humulist (Ark. Kab. nr. 1979:45), Kodavere Laheperalt (Ark. Kab. nr. 1978-a:6) — kõik tuntud noorema raua-aja kalmetest.

Mis puutub keraamikasse, siis on seda seni saadud meil vähe uurida, kuna vaid viimaste aastate kaevamised ja eriti tänavused muinaslinnade uurimised on seda toonud päevavalgele suuremal hulgal. Selle üksikasjaline uurimine annab kindlasti edaspidi huvitavaid tulemusi, kuid esialgu piirdume vaid mõne üldjoonelise märkusega. Üldiselt peab nimeutama, et keraamika on harilikult arheoloogilise materjali hulgas üks konservatiivsemaid elemente, mis ei allu nii kergesti „moele“ nagu näiteks ehted. Nii leiame Kuusalu linnuseltki savinõutükke nn. nöörornamendiga (joon. 12:1), mis ulatub tagasi kiviaja kaunistusviisile. Aukude asetamine nõude äärde, nagu näit. joon. 10:3 ja 12:2 kujutatud savinõutükkidel, millel võis olla ka praktiline tähendus nõude ülesriputamise mõttes tule kohale, on samuti igivana joon, nagu üldiselt primitiivne keraamika on püsinud kõige kauemini. Et nende nähete esinemine Kuusalu linnusel pole aga juhuslik, näitab nende kordumine teistelgi linnustel, nagu nöörornamendi esinemine Iru ja läbistatud savinõude ääred Peedul. Rohkem moeooludele allus peenem keraamika, ning sellele leiamegi hästi dateeritavaid vaseid meie teistes leidudes. Joon. 11 kujutatud savinõuga väga sarnane eksemplar on leitud näiteks Äksi Kobratu kalmest (Ark. Kab. nr. 3357:147), luustiku juurest, millel oli kaasas peale selle veel umbes 1100. a. ümbert päritolev raudkirves; samas kalmistus leidus veel teisigi samasuguseid savinõutükke. Edasi on leitud seda tüüpi keraamikat veel Rannu Verevi kalmest (Ark. Kab. nr. 2817 : 235), ja nimelt kalme osast, kuhu oli maetud nooremal rauaajal, samuti ka Iru linnuselt; viimaks nimetatud kohast leiti ka lainelise ilustisega savinõutükke, mis sarnanevad meie katkendiga joon. 10:1. Iru ja Peedu linnuste vanemad osad kuuluvad teiste sealt leitud esemete järele otsustades keskmise rauaaja lõppu, s. o. 8.—9. sajandisse. Kui me aga võtame arvesse ülalnimetatud paralleele Viru-Nigula Iilast, Äksi Kobratust jne., samuti kindlate vanemate leidude puudumist, siis on tõenäone, et Kuusalu linnus on Iru ja Peedu omadest noorem, kuuludes umbes 11. sajandisse või 1100. a. paiku p. Kr. Edaspidised leiud annavad meile loodetavasti võimaluse dateerida muinaslinna veel täpsemalt ja kindlamalt.

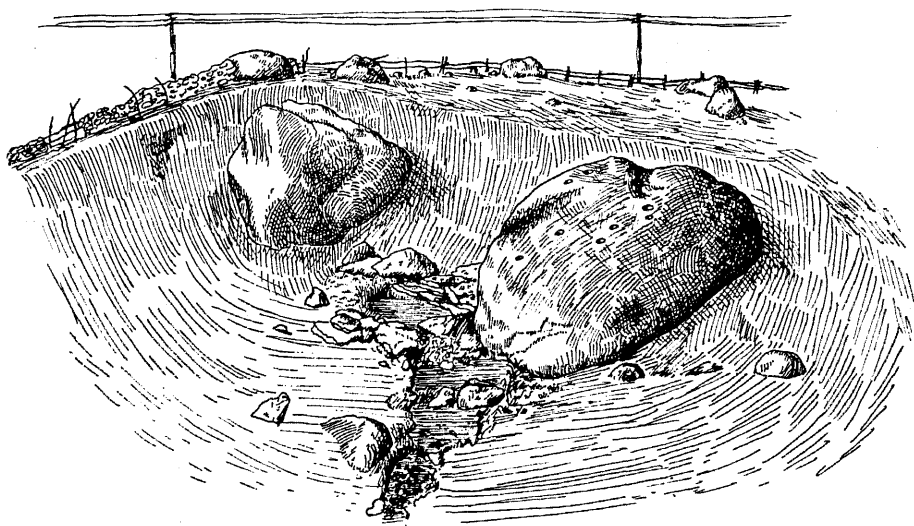
On väga huvitav, et mag. K. Orviku poolt toimetatud soogeoloogiline analüüs on andnud suurtes joontes samasuguseid tulemusi. Tolmu-terade analüüs on niihelt näidanud, et otsekohe kultuurkihi all asuv turbakiht on tekkinud subatlantilise aja sel perioodil, mil kuuse leving oli jõudnud maksimumini, mis aastatesse ümber arvates vastab umb. ajale a. 1000 ümber p. Kr. Kuna kultuurkiht on tekkinud otse nimetatud turbakihi peale, siis on selge, et see ei või olla vanem kui üheteistkümnenda sajandi algus; pole aga ka põhjust pidada seda väga palju nooremaks. Seega saame ka siin suurtes joontes sama tulemuse, mis leidude põhjal — 11. sajandi.

Joon. 14. 11.—12. sajandi saksa ja anglosaksi hõbemünste, hõbedast kaelaraha ja filigraanhelmes aareleiust Kuusalu linnuse lähedalt.

Kuusalu muinaslinna leiud annavad läbilõike tolle aja elanikkude kultuurilisest tasapinnast. Hulgaviisi leitud teraviljade tagavarad osutavad õitsvale põllundusele. Veelgi enam: prof. N. R o o t s i poolt määratud viljaterad näitavad, et põllundus polnud ühekülgne, vaid et kasvatati otra, nisu ja rukist, peale selle hernest. Ülalnimetatud loomaluud annavad tunnistust karjapidamisest, nagu teiselt poolt linnuselt leitud valem (joon. 13 : 4) osutab käsitöele.

Suured viljatagavarad, teised leiud ja kõigepealt vall ise, mis nõudis aluspõhja kindlustamiseks hiigla puumaterjali ja suurt organiseeritud tööjõudu — kõik see kõneleb jõukusest ja elu intensiivsusest. Võiks veel nimetada, et muinaslinna lähem ümbrus on andnud mõningaid muinasleide, mille vanus langeb linnuse kasutamise ajaga enam-vähem ühte. Nii on leitud natuke põhja pool linnust Kapa talu maalt rõngaspeaga rinnanõel pronksist, osalt tinutatud pinnaga (joon. 13:1), mis kuulub umbes 10. sajandisse, ja üsna hiljuti leiti linnusest mõnisada meetrit läände, Kuusalu küla ja alevi vahelise maantee äärest viimase laiendamisel aareleid, mis koosnes 355-st saksa ja anglosaksi mündist ning ühest hõbedast kaelarahast ja kahest filigraanilustistega helmest (joon. 14). Mündid kuuluvad 11.—12. sajandisse ja on tulnud siia kaubanduslikul teel. Arvatavasti olid nad maha maetud mingisuguse hädaohu puhul. Kui me vaatleme Kuusalu linnuse ümbruskonnas tänapäevani säilinud kinnismuistiseid, siis torkab silma usulise eluga seoses olevate muinasjäänuste rohkus, nii et jääb mulje, nagu oleks siin olnud ka miski usundiline keskkoh. Tõepoolest on Eestis vähe neid kohti, kus oleks läbistikku koondunud nii palju ohvrikive, hiiekohti jne. Linnust piirava soo läänekaldalt voolab hiieallikas, „Silmaallikas“ (kaardil joon. 3 märgitud ristiga); selle kõrval on lohkudega ohvrikivi ja mõni meeter eemal teine, nüüd ehitatud kiviaia sisse (nn. Laurentsi kivi, millel peale lohkude veel katoliku usu sümbolseid märke), vt. joon. 15. Nagu kaardil joon. 3 näha, on ohvrikive veelgi mitmes kohas, ja mõnest endisest ohvrikivist on teada asu-

Joon. 15. Kuusalu „Siniallikas“ ohvriallikas ja 2 ohvrikivi (teine, „Laurentsi kivi“ aia nurgas).

paik; kokku on neid 11 tükki. Linnusest 1 km põhja pool Tülivere talu maal on kuulus püha tamm. Peale selle elab rahva hulgas mälestus mitmest hiiesalust, mis piiranud linnust igalt poolt.

Meil on aga olemas ka ajaloolisi allikaid, mis kõnelevad Kuusalust kui teatud majanduslikust tsentrumist muinasaja lõpul, nimelt nn. Liber Census Daniae, „Taani hindamise raamat“, mis sisaldab ms. aastail 1219—20 Põhja-Eesti ristimist toimetanud preestrite poolt koostatud kohanimistu ühes andmetega külade suuruse kohta.¹⁾ Sellest teame, et praegune Kuusalu kihelkond moodustas sel ajal ühes Harju-Jaani ja Jõelähtme kihelkonnaga endise Rävälä maakonna (praeguse Põhja-Harjumaaga) ühe kihelkonna või nn. *kilegund*'i — Rävälä, kusjuures Kuusalu külade suuruse poolest seisis maakonnas esikohal. Kuna Rävälämaa teiste kihelkondade (*Ocriaelae*, s. o. praeguse Jüri ja osa Jõelähtme kihelkonda ja *Vomentaga*, s. o. praeguste Keila, Harju-Madise, Risti ja osa Nissi khl.) külade keskmine suurus oli 8—9,4 adramaad, siis oli see Rävälä *kilegundis* 12, tänu just Kuusalu ümbruskonna suurtele küladele. Kaardil joon. 3, mis kujutab Kuusalu lähimat ümbruskonda, on märgitud küladest vaid need, mille nimed esinevad juba Liber Census Daniae's. Need on kõigepealt Kuusalu ise 25 adramaaga, Valkla 46 ja suurküla Kiiu 30 adramaaga, kusjuures viimane tegelikult koosnes kolmest vähemast külast — Kiiu ise, Mäepea ja Pirsuallika. Johansen peab tõenäoliseks, et iga adramaa kohta, mis vastas tol ajal n. ö. normaaltalule, tuli umbes 6—8 hinge; seega saaksime tolleaegse Kuusalu küla kohta umbes 150—200-pealise rahvaarvu.

¹⁾ Vt. P. Johansen, Die Estlandliste des Liber Census Daniae. Kopenhagen-Reval 1933. Kõik allpool toodud asustusloolised andmed on võetud sellest põhjapanevast teosest.

Kuusalu ümbruskonna jõukust ja suhteliselt tihedat asustust põhjustas kõigepealt põllutööle soodne maapind, suurel määral aga ka mere lähedus, mis pakkus häid võimalusi kaubanduslikule läbikäimisele naaber-aladega. J o h a n s e n i uurimiste põhjal selgub, et ülalnimetatud kolmel suurel külal — Kuusalul, Valklal ja Kiiul oli ühiselt kasustada Salmistu sadam (vt. kart joon. 3), mis asub Kuusalu linnusest umb. 6 km loode poole. Tähtsat osa mängis kaubandus üle lahe Soomega, kus viljarikkad Põhja-Eesti maakonnad leidsid head turgu oma tarvidusest ülejäävale viljale. Siseteedest tuleks mainida osa praegust Tallinna-Narva maanteed, mis ühendas Kuusalu ümbruskonda läänepoolsete maakondadega, kuna ida pool see katkes tolle aja läbipääsmata metsade tõttu Rävälä- ja Virumaa piiril.

Kõike eelöeldut arvesse võttes ei tule seepärast imestada, et Kuusalu ümbruskonna suured ja jõukad külad suutsid ehitada ja ülal pidada linnust, mida tarvitati nähtavasti eeskätt viljatagavarade panipaigana, et seda varjata vaenlase eest. Arvatavasti tarvitati linnust ka pelgupaigana sõja puhul, kuna püsivat asustust sellel sohu ehitatud linnusel vaevalt võib oletada, olgugi et soo võis ajutiselt olla kuivem, kui see oli uuel ajal (enne kunstlikku kraavitamist). Võib arvata, et mõne sõja- või rüüstamiskäigu puhul linnus häviski tules, mida tõendab söestunud kultuurkiht. Peame jääma lootma, et meil tulevikus avaneb võimalus rusedest saada paremat ja üksikasjalisemat linnuse pilti, kui see oli võimalik tänavuaastase lühiajalise kaevamise põhjal.

Kivikalme Nehatus

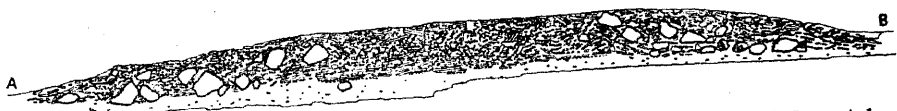
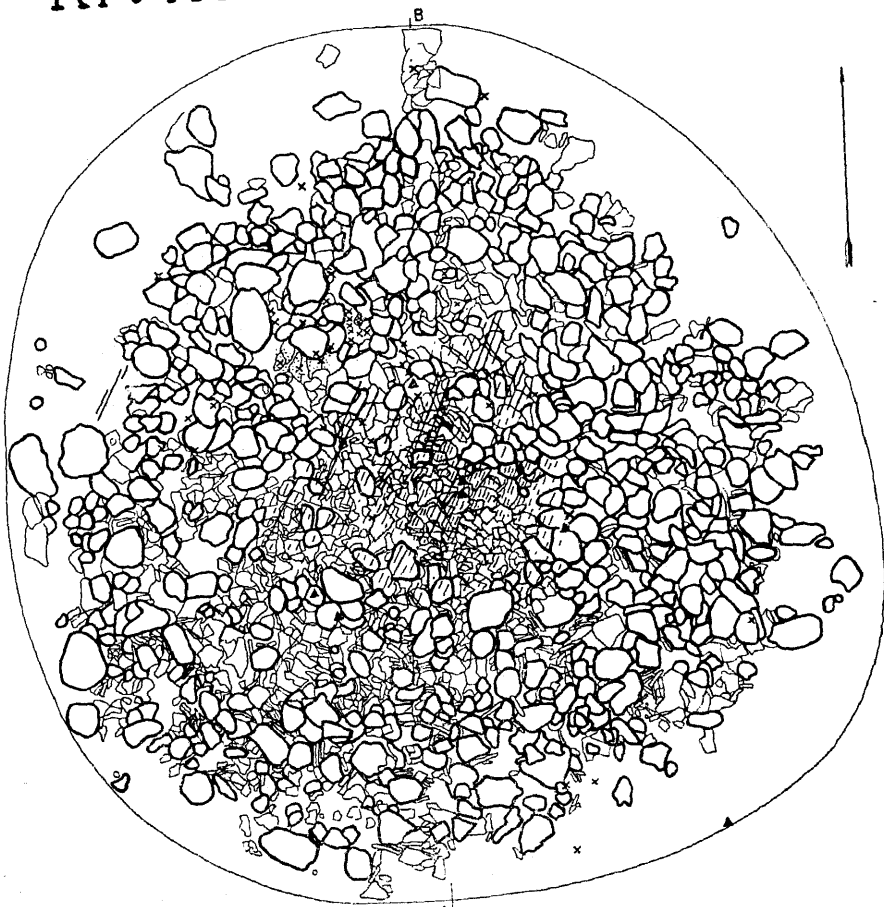
A. VASSAR

Ühenduses tänavusuviste Iru linnuse kaevamistöödega leiti linnusest ida pool terve hulk kivikalmeid laiemal alal kõrgel paepealsel karjamaal. Kalmed on enam-vähem laiali paisatud, koondumata tihedateks rühmadeks, kuid moodustavad ilmselt siiski ühise kalmevälja, kuhu ühe teatava asustusrühma poolt pikema aja jooksul on maetud. Selles asustusrühmas võime praegu enam-vähem kindlad olla — see on nimelt Iru küla Iru linnuse põhjaotsa juures.

Kalmed on kujult peagu kõik täiesti ümmargused, madalad lamedad kividest moodustatud künkakesed, mis rohukamaraga kattunud, näidates ainult üksikuid kivinukke. Suuruselt umb. 6—15 m läbi mõõta, kõrguselt otsesest ümbruse maapinnast 35—50 sm. Peale nende suuremate leidub kalmeväljal veel pisikesi künkakesi, mille läbimõõt ainult 1,5—3 m. Iseloomulik on, et need vähemad künkakesed koonduvad kohati suhteliselt tihedateks rühmadeks, nii näiteks Nehatu vallamajast otseselt lõunakagusse, kiviaia taga. Enamik kalmeid näitab lõhkumise jälgi, kuid mitte eriti suuri. Kalmed asuvad praegu mitme maaomaniku alal.

Et kalmete kohta lähemale selgusele jõuda, otsustati ühenduses Iru linnuse ja asula kaevamistega avada ka mõni kalme, mis sündiski augustikuu teisel poolel. Kaevatud kalme asub Iru linnusest umb. 1,6 km ida pool ja Nehatu vallamajast umb. 0,5 km lõunakagus (vt. Iru linnuse asu-

KIVI-KALME NEHATUS

⊙ Raudkiviid, ⊙ Paekiviid, × Savirõutikid, ▲ Teised leiud, ⊙ Süsi, ⊙/⊙ Põletud luud, // Põlemata luud

Joon. 1.

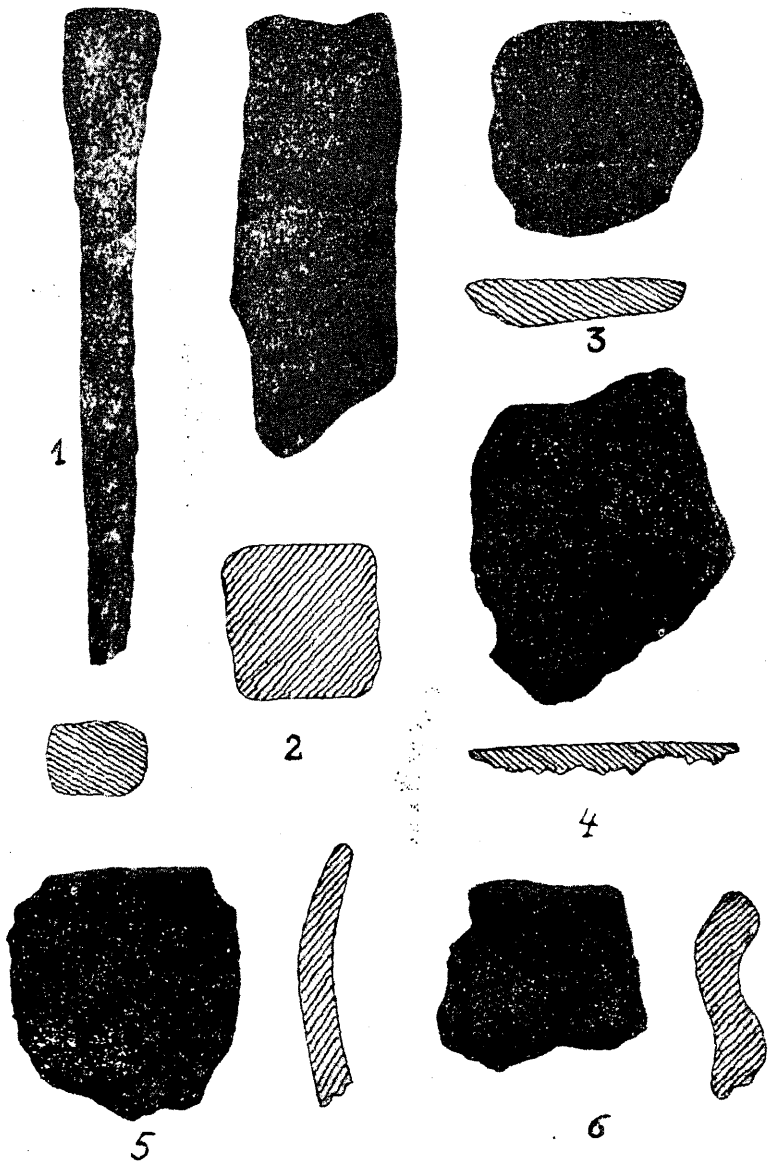
koha plaanil). Kalme suurus oli läbimõõdus 10—10,5 m ja kõrgus 40 sm. Kujult polnud täiesti korrapäraselt ümmargune. Küljed tõusid aeglaselt, pealispind suhteliselt suures ulatuses täiesti lame (vt. kalme plaani ja lõiget). Läbi rohukamara, mis eriti kalme lamedal pealispinnal õhuke, paistsid üksikud raudkivide nukid ja paeklibu.

Rohukamar kõrvaldatud, näitas kalme tihedat suhteliselt vähese mullaga seotud paeklibukatet, milles üksikud raudkivide nukid esile tungisid. Kaevamise jooksul selgus, et kalme ääreosad olid ehitatud rohkem raudkividest, kohati peagu erandita, kusjuures suuri, kuni 75×50 sm mõõdulisi raudkive ainult siin esines. Kohati olid suuremate raudkivide vahed kiilutud tihedasti paeplaadikestega, eriti kalme lõuna- ja edelaosas, kus raudkivid asusid hõredamalt. Kalme keskosa moodustus peamiselt paekivist, mis aga enamikus olid äärmiselt purunenud. Ainult kohati leidis suuremaid ja tervemaid paeplaate, eriti aga põhjaosas, vastu puutumata maad. Mullaseos oli ühtlane nii kesk- kui äärteosas. Kalme keskosa ehitus paekividest ääreosa raudkivide vastu tõusis eriti märgatavaks ka seiga tõttu, et ääreosas esinevad raudkivid ulatusid vahenditult loomuliku maapinnani, kuna need raudkivid, mis üksikult kalme keskosas ette tulid, omasid alati paeplaatidest alust ja asusid veidi kõrgemal. Teiseks esines paeplaatide ja loomuliku maapinna vahel sõejäänuseid, kalme ääreosas raudkivide all väga harva või üldse mitte. Kuigi raudkivide ja paeplaatide asetuses mingit järjekorda ei võinud märgata, oli ehituse üldmulje ometi selge — raudkividest korraldust kuhjatud vall piiras kalme paeplaatidest ehitatud keskosa, mida matusteks oli tarvitatud.

Kalmesse oli maetud peamiselt põletatult, üksikult siiski ka põletamata. Luupuru esines massiliselt ainult keskosas, umb. 3 m läbimõõduga alal. Põletatud luupuru asus lõunapoolses keskosas, põlemata luud esines peamiselt põhja pool. Luude esinemise vöötmed olid lääne-ida suunas pikergused. Korduva matmise tõttu keskosa paeplaatide vahel mitmesuguses sügavuses oligi sinne kiviehitus äärmiselt purunenud. Otseseid luupesi, mis eri matuseid laseks oletada, polnud võimalik eraldada.

Kalme loodeosas suuremate raudkivide vahel leidis 75×40 sm suurune põlenud ala tiheda sõe- ja tuhakorraga, milles põlenud kivitükke. Osa raudkive samas näitas alt põlemise jälgi. Ilmselt on siin tegemist väikese tuleasemega, mis hõõguvast tuleasemest põlenud kividega kaetud. Tuleasemest põhja ja kirde poole leidis massiliselt savinõude tükke. Mujal leidis savinõutükke ainult harva ja üksikute kildudena, matuste osas ainult paaris-kolmes kohas. Nimetatud tuleasemes on meil tegemist huvitava nähtega, nimelt otseselt haul korraldatud matuspeiedega, kus tehti tuld ja söödi. Arvukad savinõude killud ei ole mitte panused, vaid jäänused peiedest. Selliseid haul korraldatud matuspeiesid tunti hiljuti veel setude juures. Tegelikult on see komme juba väga vana ja ulatub kaugele esiaega. Kombe levikki on üsna suur. Kalmes esinevad looma luud on samuti ühenduses nende peiedega.

Sõejäänused, mis otse kalme all esinesid, annavad tunnistust teisest matmis-rituaalsest kombest, nimelt kalme rajamisel matuste-aluse maapinna ettevalmistamisest, selle puhastamisest tule läbi surnutele vaenlikest võõrjõududest. Komme on meil tuttav juba rooma rauaajast (1.—4. saj. p. Kr.), nagu seda Eestis esimesena prof. Moora Nõo Jaagupi kivikalmistu juures tähele pani. Seegi komme on väga levinud. Soomes on J. Tegengren nähet püüdnud seletada sellega, et surnupõletamise rüüv

Joon. 2. Leide Nehatu kivikalimest. (nr. 1 — umb. $\frac{9}{10}$; nr. 2 ja 3 — umb. $\frac{11}{20}$; nr. 4, 5 ja 6 — umb. $\frac{13}{20}$ suuruses)

oli kalme läheduses ja tuul kandis söe- ja nõejäänuseid kalmealusele. On aga küsitav rüüva asukoht, samuti kalmerajamise ja surnupõletamise järgnevussuhe. Nehatu kalme juures sõejäänuste esinemine vaid keskosa all, kuhu maetud, on eriti selge. Usun, see on ühenduses sama nähtega Nõo Jaagupi kalmes, kus äärevarede alune oli samuti tule läbi puhastamata. See tulejälgede keskendumine otsese matusteks tarvitatud ala alla räägib samuti Tegengreni väite vastu, sest tuul oleks vaevalt sõejäänuste kandmiseks kohta valinud.

Otsesed panused surnutele olid Nehatu kalmes väga napid. Leidus peale savinõutükkide (need peiedest!) üksikuid lihvimiskive (joon. 2:2, 3), pronksrõngake, luunõel või -teravik (joon. 2:1), lihvimiskriipsudega loomaluuplaadike (joon. 2:4). Nendest on huvitavam ainult luunõel või -teravik, mis asus sügaval kalme põhiplaatide vahel. Nõel on tublisti murenenud pinnaga, terav ots murdunud. Peaosa pakseneb aeglaselt. Nõela üldpikkus 9,74 sm, millest peaosa umb. 1,8—2,1 sm, nõela keskmine jämedus 0,78×0,73 sm, pea suurim jämedus 1,42×1,1 sm. Otsesest vastet sellele luuesemele ei tea. Tallinna lähedalt Lagedi asundusest on ühest kalmest (kaevaja dir. A. Spreckelsen'i järele XIII) leitud luunõel kolpotsaga, mis aga nõelaosast on terava sisselõikega eraldatud, mitte sellise aeglase üleminekuga kui Nehatu eksemplari juures. Lagedi luunõel on avaldatud ka Eesti ajalugu I, eelrooma rauaaja materjali hulgas. Tegelikult kuulub Lagedi luunõel muidugi rooma rauaaga, kuna vastava kalme materjal algab umbes 200 paigu või 3. saj. Muidugi võib luunõel ka veel hilisem olla, kuna samasse kalmesse on maetud keskmisel ja üksikult isegi nooremal rauaajal. Luunõela asumine kalme all loomuliku maapinna lähedal ei taga ta suhtelist vanust teiste esemetega, kuna sama sügavalt leidus metallesemeidki. Samuti on tavaline, et Eesti kivikalmetes, kuhu maetud ligi 1000 aasta jooksul, on esemeline materjal niivõrd segamini, et asendist ega kaasleidudest õieti midagi ei tohi välja lugeda. Nehatu luueseme näib kalme üldine vanus dateerivat keskmisse rauaaga (5.—8. saj.). Nii Lagedi kui ka Nehatu nõela suhtes peame esialgu jääma äraootavale seisukohale. Nende kuulumine rooma või keskmise rauaaja raamidesse näib aga kindel.

Teised leiud Nehatu kalmest on vähetüübilised. Ainult savinõutükid, eriti ääreprofiil joon. 2:5, meenutab vastavat materjali Kambja Paali kivikalmitust, mis kuulub suurelt osalt keskmisse raua-aga. Seega oleksime ühtlasi jõudnud küsimuse juurde: mis aega Nehatu kalme kuulub?

Näib, et on tegemist keskmisse rauaaga (5.—8. saj. või ka 6.—9. saj. p. Kr.) kuuluva kalmega. Nagu juba möönasime, on vähene ja vähetüübiline leiumaterjal siiski kõige lähedasem vastavale keskmise raua-aja materjalile. Rooma rauaaja esimesse poolde (1.—2. saj.), samuti veel varasemasse aega kuulumise vastu räägib kalmevorm ja ehitus. 3.—4. ja isegi 5. saj. vastu räägib kalme panuste vaesus, võib-olla osalt ka ehitus, samuti noorema rauaaja vastu. Keskmise rauaaja poolt räägib kasin leiumaterjal, matmiste lääne-ida-suunalisus ja kõige rohkem vahest just kalme ehituslik külg. Kalme ehituse põhiplaan on: raudkividest kuhjatud ümmargune äärevall, keskel matusteks paekividest täidis. Rida tüpoloogilisi pidepunkte ühendab seda kalmet eelrooma ja rooma rauaaja esimese poole kivikalmetega, milliste rühmi Harjumaa põhjaosas, eriti ranniku lähedal, tuntakse mitmeid. Need kalmed arenevad rooma

rauaajal mitmes suunas ja Nehatu kalme tüüp on samale põhivormile tagasiviidav. Ühelt poolt näitab see kohaliku asustuse pidevust, vähemalt osalt, teisalt eelmainitud varaste kivikalmete traditsiooni visa püsivust just Põhja-Eestis. See on isegi niivõrd visa, et Virumaal, Kesk- ja Lõuna-Eestis rooma rauaajal kujunenud tarandikkalmistu (nelinurksete kambrite reaga põhiplaanis) Põhja-Eestis uuesti võtab hilise, keskmise rauaaja, liite ümmarguses põhiplaanis. Teadlikult on seda arengut esimesena Virumaal, Ojaveski kalmistus, tähele pannud dr. A. Friedenthal (Beiträge zur Kunde Estlands, köide XX). Umbes sama arengut oletab lätlane Ed. Šturms olevat toimunud iseseisvalt Põhja-Kuramaal, mis kalmevormides liitub tihedasti Eesti alaga, kuna see oli liivlaste asustusruumiks (Eurasia Septentrionalis Antiqua, köide X). Pole aga võimatu, et siin on tegemist saarlastelt tulnud mõjutusega, mitte iseseisva arenguga. Teiselt poolt näivad Saaremaa kalmed moodustavat Nehatu ja teiste Põhja-Eesti kirjeldatud kalmetega ühise rühma. Nende ühisjoonte lähem analüüs ja sellest saadavad tulemused oleksid kindlasti mainimisväärsed, kuid viiksid siinkohal liiga kaugele.

Kindlasti tähtsam tulemus, millele meid kirjeldatud Nehatu kalme on viinud, oleks Iru ja Nehatu ümbruses keskmisel rauaajal tugeva asustusrühma nentimine, mis vastava asustusrühma kalmevälja avastamisega annab olulist lisa tulemustele, mis saadud Iru linnuse ja asula uurimisest. Näib, et meil on kohapeal tegemist kindla paiksa asustusega, mille juured viivad julgesti tagasi rooma raua-aega, kui mitte varasemassegi. Iru asustusrühma keskmise rauaaja kalmete asukohas võime olla kindlad. Küsitavaks jääb esialgu veel, kas nooremal rauaajal on maetud samale kalmeväljale edasi või rajatud mõni uus kalmistu, samuti, kas kalmetüüp jäi samaks või muutus mõnevõrra.

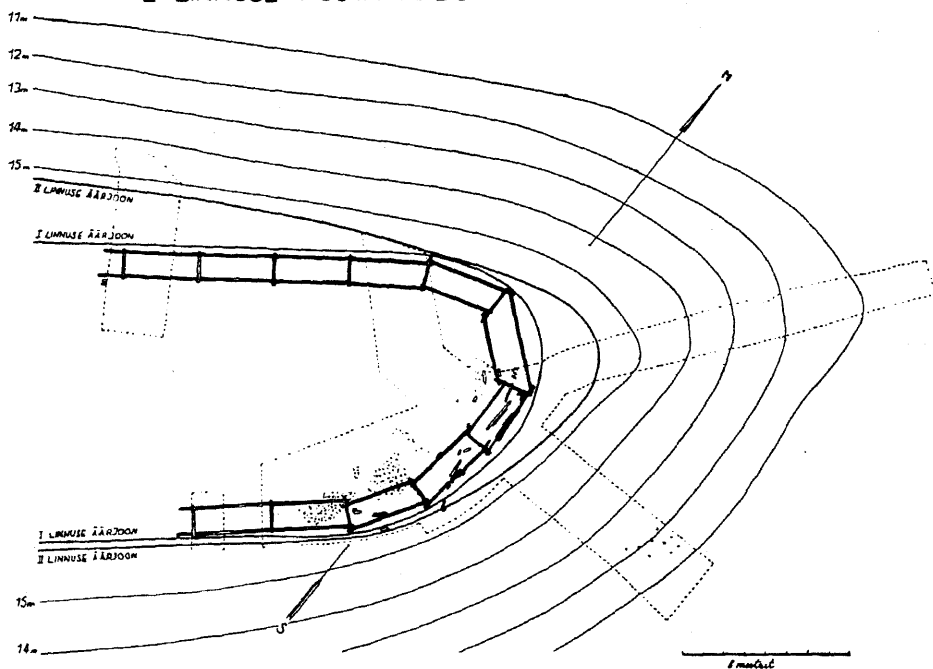
Peedu „Kerikmäe“ linnus

H. MOORA

Peedu linnus, mis rahvasuus kannab „Kerikmäe“ nimetust, asetseb metsas Peedu suvituskoha juures, Elva jõe ja Tartu—Valga maantee vahel. See oli peale Iru, Kuusalu ja Muuksi linnuste neljandaks vanaks kantsiks, mida tänava suvel kaevati. Kui laialdane on huvi, mis tekkinud meie vanade linnuste uurimise vastu, näitab iseloomustavalt asjaolu, et samuti, nagu algatati eraorganisatsioonide poolt Iru kaevamine, avaldati väljastpoolt asjasthuvitatute poolt soovi ka Peedu linnuse uurimise ja võimaliku restaureerimise kohta. Ja seda samal ajal, kui tekkisid vastavad kavad Iru kohta, ilma et viimaseid oleks teatud. Kaevamine toimus juuni algul ja vältas umb. paar nädalat. Muinas-Eesti näituse ettevalmistustööde pärast pole saadud Peedu plaane ja pilte korralikult trüki jaoks prepareerida, mispärast siin selle kaevamise tulemusi ainult peajoonetes saab kirjeldada.

Peedu linnus pole suur, ainult 48 m pikk ja kuni 17 m lai, kusjuures selle pinna alapärased mõõdud on olnud mõnevõrra vähemad. Ta on ehitatud loomuliku edela-kirde suunas kulgeva mäeseljaku keskmisele, kõige kõrgemale osale. Linnuse ala on kummastki otsast muust

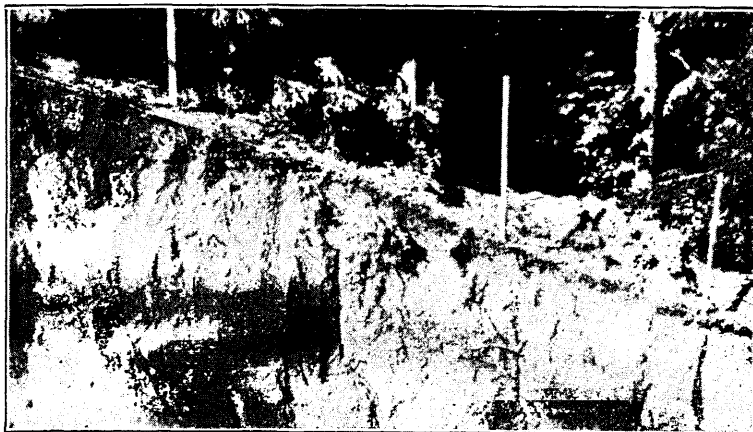
I LINNUSE PUUTARANDID REKONSTRUEERITUNA

Joon. 1. Katse rekonstrueerida linnuse kirdeotsa puutarandide põhiplaani. Taranditest leitud palgijäänused on plaanil näidatud mustadena.

seljakust eraldatud risti läbi lõigatud kraavidega. Nõnda saadi piklik ala, millele juurdepääsu raskendasid kahest küljest kõrged seljaku nõlvad ja otsist kraavid. Peale selle on aga linnust veel ka pealeveetud kruusaga kõrgendatud ja selle looduslikult kumerat pinda tasandatud. Nõnda saadi kindlustis, mis oma ehitusviisilt kuulub nn. „Kalevipoja-sängide“ rühma.

Kaevamist toimetati tänavu ainult linnuse kirdeotsast ja ida- ning kirdenõlvalt. Nõlvadesse lõigatud kraavid näitasid, et sel kantsil on olnud kaks ehitusjärku. Esimese, vanema linnuse puust kaitseehitised on püstitatud loomulikule mäele peale kuhjatud, keskmiselt poole meetri paksusele kruusakorrale. Need ehitised on hävitanud tuli, jättes järgi paksu sütekihi, aga ka ainult pinnalt söestunud palke. Muist tukke ja süsi on langenud nõlvadest alla. Neile rusudele on siis peale veetud uus poolemeetriline kruusakord, millega mäe on kõrgendatud, ühtlasi aga ka mõnevõrra laiendatud. Sellele uuele kruusakorrale on ehitatud teise linnuse puuvarustised. Mõlemad pealeveetud kruusakihid on esimese linnuse põlenud, nõgise kihi läbi hästi eraldatud (joon. 2). Teisest linnusest pole kahjuks peaaegu mingeid jälgi. Asetsedes pinnal on selle puuosad loomulikult kiiresti kõdunenud. Viimased jäänused neist on hävitatud 1920. a. paiku linnamäele peoplatsi rajamisega. Linnuse pinna tasandamisega on pealmine kiht kohati ära kaevatud, teisel jälle segamini paisatud. Nooremast linnusest on seepärast võimalik leida ainult üksikuid juhuslikke leidesemeid.

Joon. 2. Läbi idanõlva lõigatud kraavi külj. Kahe heledama linnusele pealeveetud kruusakihi vahelt käib läbi nõlvast allavarisenud esimese linnuse põlemise sütest tume kiht.

Vanemast linnusest on peale nende järel aga ka jäänuseid *puukonstruktsioonist*, mille kohta see linnamägi andiski ootamata huvitavaid andmeid. Nagu selgus, on varem linnusel mööda *pealispinna* äärt käinud umb. 15 cm jämedaist palkidest ehitatud tarandite rida. Tarandist oli säilinud isegi mõni nurk, kus palgid olid samal viisil hammastega kokku lastud, nagu seda leiame veel meie vanus taluehitisteski. Seda tarandite rida linnuse kirdeotsal näitab rekonstruktsioonikatse (joon. 1). Tarandi palkide juurest leitud poolpõlenud kasetohu tükid olid ilmselt pärit puukindlustisel olnud katusest. See pidi olema lame, et sellel võisid liikuda linnuse kaitsjad. Kasetohule olid laotud kivid, võib olla ka mätad, nagu seda veel näeme näit. algelisis tohukatusena ehitisis Skandinaa-

Joon. 3. Põlenud katusekivid linnuse idäärel taranditest säilinud tukkide ja süte peal ja seas.

Joon. 4. Leide Peedu linnuselt.

1. Kondist nooleots. 2. Kondist värtna keder. 3. Mõõgapideme nupp, rauast. 4. Mõõgatupe kanderihma hoidja, rauast, katki.
5. Pilak? 6. Nuga. 7., 8. Savinõude kilde, esimene ilustatud küünejälgedega. 9. Sõlg, hoburauakujuline, rauast, nõi kõrvaile pöördud.
10. Käärid, rauast.

vias. Katusekivid olid rusika- kuni peasuurused. Nad lamasid rabadaks põlenutena piki linnuse äärt korratult, nagu nad olid varisenud puutarandite põlemisel (v. joon. 3). Linnuse keskosas, n. ö. õuel ehitiste jäänuseid ei leitud. Need olid tänavu läbikaevatud osas kas täiesti kõdunenud või ka ära kantud linnuse pinna tasandamisel peoplatsiks. Ääretarandite kasutamist ulaluseksena tõendasid nende kohalt tihedalt leitud savinõude killud.

Leidudest on, nagu teistelgi linnustel, esimesel kohal savinõude tükid. Nende seas on mõned suuremad pinnailustistega, mis lubavad määrata nende vanust. Säärseist kujutab pilt 4:7 ühte, mil pind kaetud küünejälgedega. Niisuguselt käsitletud pind on iseloomulik VI—VII sajandi nõudele. Sama peab ütleva ka joon. 4:8 kujutatud savinõust, mil äärt läbib aukude rida. Metalleidudest tuleb esile tõsta mõõga osi, pideme nuppu ja tupe kanderihma hoidjat (joon. 4:3, 4), mis pärit VI sajandist. Umb. sama vana võib olla ka luust nooleots (joon. 4:1). Tol ajal varustati nooli küll ka rauast otsadega, nendega kõrvuti tarvitati aga ka luust terasid. Kõige nooremad leiud on suur rauast hoburauasõlg (joon. 4:10) ja mõned noad (joon. 4:6). Esimene kuulub umb. IX sajandisse, teise iga pole nii täpsalt määratav, on aga arvatavasti sama vana.

Peale nende ja teiste esemete ja esemekatkendite leidus veel kaunis palju loomaluud, mis siia olid jäänud maha toidu jäänustega, osalt vahest ka karusnaha pärast kütitud loomadest. Luudest võidi määrata hobuse, kodu veise, kodu- ja metssea, põdra, kopra, karu, ilvese ja säga (üle 1 m pika) luud.

Asjanimetatud leidude järgi on linnust tarvitatud VI—X sajandini p. Kr. Nii paistab selle väikese linnuse tarvitamine olevat lõppenud umb. paar aastasada enne muistset vabadusvõitlust. Seegi tõsiasi on huvitav, sest, nagu nende ridade kirjutaja ühes käesoleva aasta ERK-i n-ris juba märkis, on meid kaua huvitanud küsimus, kas kõik meie muistsed kindlustised püsisid tarvitusel kuni esiajaloolise aja lõpuni või jäeti neist mõned juba varemini maha. Peedu kaevamine kõneleb selle poolt, et nii mõnedki vähemad, kohaliku tähtsusega linnused olid maha jäetud kaua enne ajaloolise aja algust ja seisid juba näit. Läti Hendriku päevil ainult veel paljaste mägedena, nagu neid näeme praegugi. Viimseil muistse iseisvusaja sajanditel on vähemalt tihedamini asustatud arengutasemelt esirinnas käivais maaosades kasutatud peamiselt vaid suuremaid ja tugevamaid kante. Lähimaiks suuremaiks kindlustisteks Peedu ümbruskonnale (mis kahtlemata oli üheks arenenumaks Eesti osaks) oli end. Aru mõisa maal asetsev „Erumäe kants“ ja Tartu linnus.

Muinasleidud ajalooallikatena

E. LAID

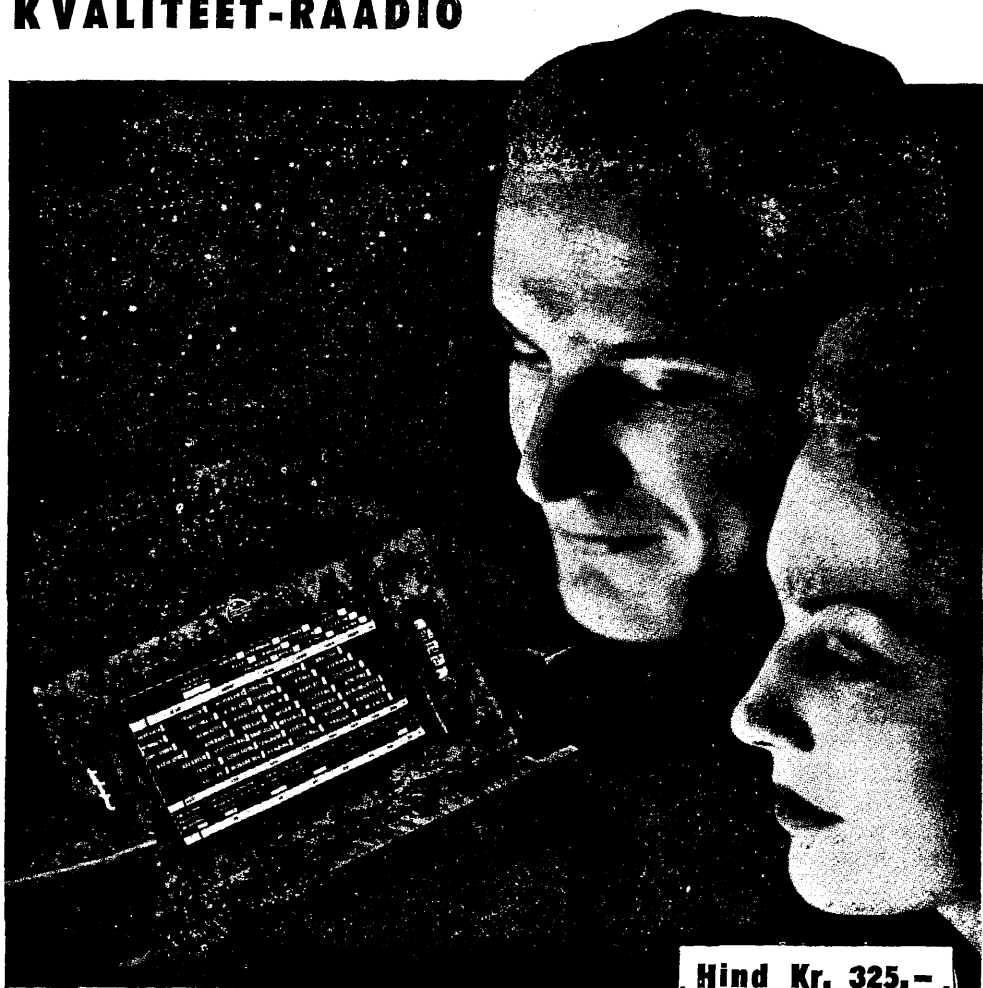
Arheoloog-eriteadlane ja muuseumiinimene ei kogu hoolikalt muinasleidude mitte erilise kogemiskire pärast, nagu see on sagedasti omane asjaarmastajatele-kollektsionäridele. Eriala inimesele pole muistsed mitte salapärasuse värvinguga haruldased esemed, ega ka ainult esteetiliselt hinnatavad iluasjad. Ametiuurijale on muinasleidud kõigepealt objektiivne uurimis- ja töömaterjal. Aegadest, mille kohta meil puuduvad kirjalikud teated, on muinasvarad oma mitmekesisuses ja erinevuses tähtsamaid muistset elu iseloomustavaid allikaid.

Teaduslikkude uurimismeetodite abil on võimalik pealtnäha üksluisest ning korduma näivast leumaterjalist teha kultuuriloolisi järeldusi, mis äratavad ellu ning toovad meile aastatuhandeid lähemale muistse ühiskonna, selle elukorralduse ja kultuuri. Samuti nagu ajaloolise uurimise juures tuleb läbi sirvida ning lugeda arvutu hulk kirjalikke üksikdokumente, sagedasti koguni lihtsaid arveid, kirju ja protokolle, enne kui ulatub sünteesini, nii peab ka muinasteadlane enne kultuurilooliste kokkuvõtete üritamist läbi töötama ning tundma õppima suure hulga üksikmuinasleidude, ehteid, relvi, erinevaid töö- ja tarberiistu. Teaduslikkude järelduste tegemiseks pole tähtis sel määral üksikeseme näilik ilu või haruldus, kui esemete, kui oma aja kultuurinäidete, võimalikult suurem hulk. Mida ulatuslikum on kirjalik arhiiv, seda kergemini ning mitmekülgsemalt võime selle kaudu valgustada ükskõik missugust uurimistemat, mida rikkamad on muuseumide esiajaloolised kogud, seda täiuslikuma, üksikasjades tõetruuma ülevaate saame Muinas-Eesti kultuurist.

Võimalikult *kõikide* muinasleidude registreerimine ja kogumine, mis toimub meil muinsuskaitse korralduse kaudu (vrd.: Muinasvarade kaitse

PHILIPS RONDO

KVALITEET-RAADIO

Võttes tarvitusele uuesti modelleeritud ja konstrueeritud üksikosad, šassii, valjuhääldaja ja kasti, on PHILIPS, rikkalike kogemusi kasutades, osanud lõplikult lahendada ringhäälingute vastuvõtu heliprobleemi. Täiuslik helikvaliteet „stereofooniline ülekanne“ on PHILIPS Rondo tüüp 695 juures hiilgavalt läbi viidud

Hind Kr. 325.-

Järelmaksuga 7 kuud Kr. 48.25
 „ 10 „ „ Kr. 34.50
 „ 13 „ „ Kr. 27.-

- Adaptorivõrvi skaala
- Reguleeritav selektiivsus
- Nähtav ja kõlatu häälestus
- Kiirhäälestus automaatselt peenreguleerimisega
- Suur eriline konstruktsiooniga valjuhääldaja
- Võrgu antenni automaatne liitaja

PHILIPS - MAAILMA SUURIMAD RAADIOTEHASED

seadus, RT 67 — 1936), ei sünni siis mitte mingist riiklikust antikviteetide harrastusest, haruldaste esemete kogumise soovist esindusmuuseumidele, nagu see põhimõte, tõi küll, valitses mõnel poolt varematel aegadel, vaid riikliku muinsuskaitse peamiseks ülesandeks on muinasvarade registreerimise, kogumise ja säilitamise kaudu soodustada meie ajaloolist ning kultuuriloolist uurimist.

Riiklik muinsuskaitse korraldus, mille huvides seisab andmete saamine võimalikult kõigest ilmsikstulevaist või teatavakssaavaist kinnisning vallasmaistiseist, ei saa aga küllalt tõhusalt oma ülesandeid täita kodanikkude laiade hulkade *teadliku kaasabita*. Muinsuskaitse teostamine on suurel määral seotud usaldusküsimusega. „Kroonu“ võõristamine muinsuskaitse korralduses, nagu see vahel sünnib haritud ringkondadeski, on kahetsetav eelarvamuslik pärandus minevikust, mil seltskondlik omaalgatus ja riiklik norm seisid sagedasti võõrastena vastamisi. Oma riikluse ajal on formaalne suhtumine muinsuskaitsele samal ajal oma maa kultuuriliste ning rahvuslike huvide võõristamine ning hülgamine, sest muinsuskaitse pole mingit otsest väärtust omaette, vaid see seisab erikorraldusena meie maa kultuuriliste ning ühiskondlike huvide teenistuses.

Sagedaseks takistuseks muinasuurimisele ja muinsuskaitsele on asjaolu, et kodanikud peavad üksikuid vähemaid muinasleid, sõlgi, tööriistu ja nende katkendeid, relvi, üksikuid kiviriistu jm. seevõrra vähetähtsaks, et nad neist asjaomastele organitele ei teata, või koguni neid alles ei hoia. Juba eelpool väideti, et muinasuurimise huvides on saada kätte *võimalikult kogu materjal*. Igal muinasleiul, olgu see pealtnäha kui tähtsusetu tahes, on kultuurajaloolise uurimise seisukohalt oma tähendus. Kui kirjutatud ajalooallika puhul ka võib üriku sisu järele otsustada selle arvatava väärtuse üle, siis võib muinasleidude väärtust õieti hinnata ainult eriteadlane, arheoloog. Sagedasti omab muinsuseseme juures uurimuslikku tähtsust just mõni rudimentaarne üksikasi, ornament või kasutamise jälg, mida mitteasjatundja üldse tähele ei oska panna. Ka muinasleidude teisendite, olgu nende arv kui suur tahes, täpne registreerimine on tarviline, sest muinasleidude, ka korduvate tüüpide, statistika ning leviku järele on sagedasti võimalik teha kaugeleulatuvaid kultuuriloolisi järeldusi, kindlaks teha väljastpoolt tulnud kultuurimõjutusi, jälgida kodumaa asustuskäiku, kaubandussuhteid jne.

Enamik inimesi, haritud ringkonnistki, ei saa hoiduda muinasleidude avastamisel maapinnas nende kiirest väljakaevamisest või koguni kättehaaramisest. Naiivne uudishimu võidab enamasti kaine mõistuse ning muinasese eraldatakse enne asjatundja kohalejõudmist selle lähemast leiuümbrusest. Sellega on rikutud nn. *leiukoha puutumatus*, mida käseb säilitada nii seaduse nõue kui ka teaduslik huvi. Muinasteadlased ei rõhuta leiukoha puutumata jätmise tarvet mingi puhta formaalsuse või mugavuse pärast. Leiukoha puutumata jätmisel on äärmiselt suur tähtsus leiu iseloomu, vanuse ja tähenduse selgitamisel. Leiusuhted, viis, kuidas leid maapinnas asetseb ja leiu mitmesugused saatenähtused, nagu leiukohal tähelepandud luud, süsi, ehitusjäänused jne., moodustavad sagedasti nagu lisakirjelduse, nn. saatekirja, mis ilmsikstulnud muinasleidu seob konkreetset meie maa kultuurajalooaga. On see eriteaduslik saatekiri lõhutud või koguni hävitatud, on muinasleiul ainult poolik

väärtus. Samuti ei arvesta suur osa kodanikke maapinnas kaua seisnud esemete haprust. Mõnigi huvitav muinsusese pudeneb läbematu asjahuvilise sõrmede vahel. Allakirjutanule meenub, kuidas mõni aeg tagasi ühe vanema soolaiba ilmsikstulekul leidjad selle ümber rikkalikult säilinud rõivad robinal maha kiskusid, et näha, mis nende all on; nende all ei võinud ju ka muud oodata kui soohappest pruuniks parkunud laipa, kuid teaduslikult eriti väärtuslik ülikond rebiti tarbetult katki ja rikuti.

Kui kusagil, siis maksab eriti muinasleidudega kokkupuutumisel vanarahva tarkus, et *tuleb ennem karta kui kahetseda*.

Möödunud kevadel heitis allakirjutanule mõttevahetuses keegi meie seltskonnainimesist ette, et muinasteadlased koos muinsuskaitsega püüavad liiga pedantselt kõiki arvukaid meie maa muistiseid säilitada, ehkki meie põlv neid kaugelt kõiki uurida ei jõudvat. Kalmete, muinaslinnade jt. kinnismuististe võimalikult täielikku puutumatus nõuet on sagedasti kultuurihuviliselegi kodanikule raske selgitada. Mõni kraav, juurdepääsu tee, trepp või ehitus ei tähendavat ju suure arvu kinnismuististe juures mingit olulist muutust. Selles küsimuses on siiski rohkem kui pimeda seaduse või normi täitmisega tegemist eriti tähtsa põhimõttelise seisukohaga. Niikaua, kui meie pole teatud muistisi, olgu kalme või muinaslinna, lähemalt uurinud, ei tea meie kunagi, missugune osa sellest on vähemtähtis, nii et meie võiksime seda ajutiste tarvete seisukohalt muuta või rikkuda. Muinasvarad on enne nende lõplikku läbiuurimist *kõik samavõrra tähtsad*. Ei leidu objektiivset, teaduslikult põhjendatud mõõdupuud, mille järele meie võiksime otsustada, et säilitamist vajaks ainult teatav osa kinnismuistiseid, kuna teisi võiks künda põllu alla, muuta peoplatsiks ja muul viisil rakendada tegeliku elu teenistusse.

Uurimismeetodid täienevad ning meie peame muistsete põlvede pärandi osalistena ettevaatlikult vaagima ning õieti talitama selle, ka järeletulevatele põlvedele kuuluva, vara kasutamisel.

Meie ei uuri muinasaega ja ajalugu ega kaitse muistiseid mingi formaalse kohustuse pärast, mida meie peale paneb kultuurrahva nimi. Ei, ajalooline uurimus on oluline osa meie oleviku tarbeist. Silmaringi laiendamise, ajaloolise perspektiivi võimaldamise, meie rahvaomase kultuuri omapäraste elementide leidmise ja hindamise kaudu pakub ajalooline uurimus oleviku ühiskonnale praktiliselt rakendatavaid väärtusi. Ainult see rahvas, kes tunneb ja hindab eelkäinud põlvede tööd, võib vaimselt iseseisvana ja iseteadlikuna luua püsivaid kultuurväärtusi. Ajalooline traditsioon on kultuurilise loomingu nii impulsiks kui jõuks. Pole suuremat taime, mis võiks kasvada juurteta.

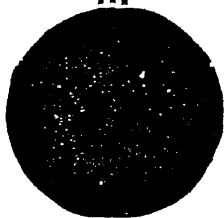
Ilmub 10 korda aastas. Tellimishind: aastas Kr. 3.—, poolaastas Kr. 1.70.

Vastutav toimetaja J. Tandre.

Tegevtoimetajad: Edg. Kant ja J. Tandre.

Toimetuse liikmed: N. Kaasik, H. Moora, Ed. Poom, Ed. Roos, F. Solba, K. Särgava.

Väljaandja: Tallinna Eesti Rahvuslaste Klubi.

Oma lugupeetud

tarvitajaskonnale

SOOVITAME:

MOODSAID kleidi- ja
mantliriideid

ELASTILIST interlokk-
trikoopesu

COTTON- siid- ja villaseid
sukki ja **PLATEERITUD**
(kahekordseid, pealt siid-
seest floor) sukki „**ILMA-
TAR**“, pitse, paelu jne.jne.

A-S. OSKAR KILGAS

VABRIK TALLINNAS

T Ä H I S E I D II

EESTLUSE AASTARAAMAT

Eesti Rahvuslaste Klubi toimetised nr. 5
Toimetanud Ed. Roos. 148 lk. Hind kr. 1.25

SISUKORD:

E. Kant: Eesti rahvastiku ja elamisruumi suhteist ning nende plaanikast ümberkorraldamisest. **G. Ränk:** Meie rahvakuultuuri ja külaühiskondliku elu arengutingimust minevikus. **O. Liiv:** Eesti haritluse ajaloo. **R. Kadaja:** Vähemusrahvused Eestis. **A. Vaigla:** Eesti lapsi saksa koolides. **K. Liidak:** Agraarpoliitika ja rahvuslus. **R. Päts:** Eesti muusika arengust. **V. Mettus:** Eesti kutseline teater. **H. Moora, E. Blumfeldt ja J. Viidang:** Eesti lähikroonika.

T Ä H I S E I D II

on koguteos igale rahvuslikult mõtlevale eestlasele
Saadaval paremais raamatukauplusis.

Teadaanne

seakasvatajatele.

Käesolevaga teatame, et Eksporttapamajad jätkavad endiselt elussigade kokkuostmist ekspordiks piiramata arvu

Vastu võetakse **hästi toidetud sigu.**

Kuna praegu kokkutoodavad sead on **liiga kerged**, tuleb sigu **hoolega raskemaks nuumata.**

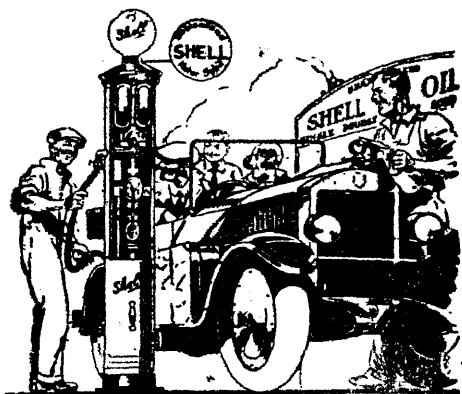
Väljamaksu hind 60 s. eluskaalu kg.

Soovitav eluskaal 120–150 kg.

Tingimused:

Novembris eluskaalu alammäär 105 kg.

Eesti Peekoni Eksportühisus.

Tarvitage **INGLISE**

SHELL — petrooleumi
SHELL — bensiini
SHELL — gaasõli
SHELL — määrdeõlised
SHELL — määrderasva
SHELL — autoõlised
ning
autole AEROSHELL'i

Shell Company of Estonia, Ltd.

Tallinn, Merepuiestee nr. 17

Telefon 304-02, 310-34, 310-85

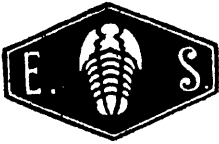
KULTUURAJAKIRI-PILDILEHT

„Nädal Pildis“

ei tohiks puududa üheski perekonnas

Ilmub igal neljapäeval
MÕUGIL KÕIKJAL

~~REKLAAM~~

IEESTI KIVIÕLI AÜ.
SUURIM ÕLITÖÖSTUS EESTIS

TEHASED: KIVIÕLIS
MUUGIBÜROO: TALLINN, PÄRNU 10

KAUBANDUSÜHISUS

"MINERAAL"

Petrooleum, bensiin,
nafta-, auto- ja
määrdeõlid j.n.e.

S. Berner & P. Sander

Müük suurel ja väikesel arvul

TALLINN, INSENERI 3. TEL. 462-65
Telegr. address: Sanko — Tallinn

Hind 80 senti.